

ISSN 0354-6039

UDK 80+82(05)

R I J E Ć

Časopis za nauku o jeziku i književnosti

Nova serija, br. 4

Nikšić, 2010.

R I J E Ć

Journal of studies in language and literature

New series, No 4

Nikšić, 2010.

FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE

INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Redakcija

Marko CAMAJ (Nikšić), **Bojka ĐUKANOVIĆ** (Nikšić), **Rajka GLUŠICA** (Nikšić), **Slobodan GRUBAČIĆ** (Beograd), **Pasquale GUARAGNELLA** (Bari), **Vesna KILIBARDA** (Nikšić), **Marija KNEŽEVIĆ** (Nikšić), **Rade KONSTANTINOVIĆ** (Beograd), **Dragan KOPRIVICA** (Nikšić), **Peter PRESTON** (Nottingham), **Zorica RADULOVIĆ** (Nikšić), **Svein MONNESLAND** (Oslo), **Jean Jacques TATIN-GOURIER** (Tours), **Lidija TOMIĆ** (Nikšić), **Boguslaw ZIELINSKI** (Poznanj)

Glavni urednik
Rajka GLUŠICA

Sekretarski poslovi
Jelena KNEŽEVIĆ

Nikšić, 2010.

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI (I)

Branko TOŠOVIĆ Jezici u Bosni i Hercegovini – autoegzistencija i/li koegzistencija	7
Rajka GLUŠICA Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma	25
Smilja SRDIĆ Teorija valentnosti i leksikografija	47
Sanja ŠKIFIĆ Teorijska načela konfliktne lingvistike i njihov doprinos tumačenju odnosa između ideologije standarda i ideologije dijalekta	61
Милош КРИВОКАПИЋ Конструкције од+генитив и за+инфинитив у језику сердара и гувернадуре Радоњића и у црногорским говорима	79
Aleksandar STEFANOVIĆ Upotreba kratkih i dugih formi u izražavanju kardinalnih brojeva od 100 do 900	89
Mihaela LALIĆ Nominalkomposita im Deutschen und im Serbischen- ein kontrastiver Vergleich	103
Azamat AKBAROV Acquisition in cross-cultural pragmatics and production of conventional expressions by L2 learners	121
Marijana CERVIĆ Analiza konverzacije (neke naznake o tome kako je koristiti).....	143

RASPRAVE I ČLANCI (II)

Радомир В. ИВАНОВИЋ Репрезентативне повести у светској књижевности (Прилог естетици и поетици)	157
Boguslav ZIELINSKI Luča duše Mirka Kovača. Književnost između etike i estetike	185
Blagota MRKAĆ Podjele kao vid ljudskog otuđenja (o drami <i>Ognjište</i> Žarka Komanina)	191
Janko ANDRIJAŠEVIĆ Implicitna hrabrost u anglosaksonskim elegijama	199
Ljiljana PAJOVIĆ-DUJOVIĆ <i>Književne slike</i> Marka Cara o Simu Matavulju	213
Biljana LAUVSTAD Novi maskulinitet u romanu <i>Privatna galerija</i>	223

PRIKAZI

Draško DOŠLJAK <i>Povrati mi vid i snove</i>	241
Славица ПЕРОВИЋ Ријеч одапета у небо	245

RASPRAVE I ČLANCI

(I)

Branko TOŠOVIĆ

Karl Franzens Univerzitet (Graz, Austrija)

JEZICI U BOSNI I HERCEGOVINI – AUTOEGZISTENCIJA I/LI KOEGZISTENCIJA¹

Autor u ovom radu raspravlja o kategorijalnoj pripadnosti korelacionih jezika kakvi su jezici u Bosni i Hercegovini – bosanski, hrvatski i srpski. Sva tri jezika imaju odvojene pravopisne, gramatičke i leksičke norme a istovremeno se ne može osporiti činjenica da se tipološki i sistemski jedan jezik normira pod tri različita imena. Pri normiranju na ovim prostorima komunikativni ciljevi su u drugom planu a u prvom politički i nastojanje da se pomoću jezika afirmiše nacija. U predviđanju i simulaciji budućih jezičkih procesa i međujezičkih korelacija u BiH vrlo je važno uzeti u obzir ekstralingvističke faktore, prije svega, razvoj političke situacije. Od te političke situacije zavisice da li će se među jezicima u BiH odvijati divergentni ili konvergentni procesi. Razumna rješenja u BiH mogu doći tek onda kada splasnu strasti, nestanu međusobne frustracije, nepovjerenja i nametanja bilo koje vrste. Za takvo nešto potreban je visok stepen tolerancije, međusobnog uvažavanja i što je posebno značajno: nalaženja racionalnih rješenja, razumnih puteva.

Ključne riječi: bosanski, hrvatski, srpski jezik, intrakorelacional, interkorelacional, suprakorelacional, superkorelacional, ekstrakorelacional, normiranje

0. Zbog izuzetne specifičnosti tri jezika Bosne i Hercegovine – bosanski/bošnjački (Bo), hrvatski (Hr) i srpski jezik (Sr) ne mogu se sučeljavati kao drugi slovenski jezici, recimo poljski i češki, ruski i ukrajinski. S tim u vezi čini se svrsishodnim izdvajanje pet interaktivnih sistema, koje ćemo nazvati intrakorelacionalim, interkorelacionalim, suprakorelacionalim, superkorelacionalim i ekstrakorelacionalim. Jedni od njih obuhvataju jezike između kojih postoji najmanja distanca, drugi jezike sa najvećim rastoja-

¹ Rad predstavlja referat pročitan na naučnom skupu u organizaciji Geteovog instituta u Sarajevu krajem marta 2011. godine

njem.² Prva četiri su međuslovenski sistemi, a peti je slovensko-neslovenski. Intrakorelacional čine odnosi u okviru jednoga jezika, što posebno dolazi do izražaja ako je on dijalekatski i varijantski polarizovan. Bo, Hr i Sr generišu tri posebna intrakorelacionala sa nizom osobenosti. Interkorelacional sadrži interakcije dvaju ili više genetski i strukturno veoma bliskih jezika.³ Takvi su Bo, Hr i Sr. Suprakorelacional obuhvata odnose jezika koji nisu toliko bliski da bi pripadali interkorelacionalu, ali spadaju u istu arealnu grupu pa tako Bo, Hr, Sr tvore sa makedonskim, bugarskim i slovenačkim južnoslovenski suprakorelacional. Superkorelacional čine korelacije jezika koji pripadaju teritorijalno odvojenim grupama (takva je, recimo, interakcija Bo, Hr i Sr sa istočnoslovenskim jezicima). Ekstrakorelacional se sastoji od jezika genetski različitih, recimo Bo, Hr, Sr i njemačkog.⁴ Sve ono što je u tim sistemima kompatibilno spada u lingvokategorijal. Jedan od njih grade jezici BiH. Za sadašnju situaciju u njoj ne možemo reći da je povoljna za jačanje kompatibilnosti. Postoje primjeri interkorelacionog odbijanja (recimo, Hr od Sr) i ekstrakorelacionog privlačenja (npr. u odnosu na engleski).⁵

1. Ako se Bo, Hr i Sr u BiH razmatraju kao tri odvojena jezika, onda ćemo imati tri intrakorelacionala – jedan bošnjački, drugi hrvatski, treći srpski. Ukoliko se pak tumače kao varijante jednoga jezika, dobićemo jedan intrakorelacional – bošnjačko-hrvatsko-srpski. Ovaj drugi model bio je aktuelan sve do 90. godina XX vijeka, do kada se govorilo o istočnoj (srpskoj) i zapadnoj (hrvatskoj) varijanti srpskohrvatskog jezika te bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu. U jednom dijelu srpske lingvistike, i to onome radikalnom, koji ne priznaje status posebnog jezika

² Ulrich Ammon razlikuje tri stepena jezičkog rastojanja: 1. mali stepen (standardni varijeteti istog policentričnog jezika, odnosno jezici sa istom dijalekatskom osnovom, npr. njemački jezik u Austriji i u Njemačkoj), 2. srednji stepen (standardne varijante različitih jezika, tj. jezici sa različitom dijalekatskom osnovom, tzv. Ausbausprachen kao što su luksemburški i njemački), 3. veliki stepen (različitih jezici, tzv. Abstandsprachen) – (Ammon 2005: 1538).

³ Bliskim jezicima smatraju se oni koji imaju 70% podudarnosti (Starostin/Militarev-www). Međutim, 75% međusobne razumljivosti nije dovoljno da se može govoriti o istom jeziku (Ammon 1987: 325).

⁴ Poređenje jezičke situacije u BiH sa onom u višejezičnoj Švajcarskoj nije na istom kategorijalnom (korelacionom) nivou zato što je ta zemlja ekstrakorelaciona (obuhvata romanske i germanske jezike), a Bosna i Hercegovina može biti samo intra- ili interkorelaciona. To se odnosi i na paralele sa Belgijom, Finskom i dr.

⁵ Takav slučaj dala bi realizacija prijedloga da se u Hr upotrebljava što više engleskih riječi kako bi se stvorila veća razlika u odnosu na Sr (v. Pavičić 2001: 334).

ni bošnjačkom ni hrvatskom, već ih smatra samo varijantama srpskog jezika, radi se o istom modelu, dok je za zvaničnu hrvatsku jezičku politiku, izgleda, završena stvar sa bks-intrakorelacionom, odnosno sa varijantskim diferenciranjem srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika pa je aktuelno samo intrakorelaciono tretiranje hrvatskih regionalnih varijeteta, od kojih je jedna i bosanska. Rijetka hrvatska tumačenja, poput onih koja nalazimo kod Snježane Kordić, uklapa se u prvi model intrakorelacionala, jer se njima tvrdi da i danas postoje varijante srpskohrvatskog jezika – srpska, hrvatska, bosanska/bošnjačka, crnogorska. Drugi mogući model hrvatskog intrakorelacionala može biti onaj koji obuhvata, između ostalog, kajkavski i čakavski.⁶

Bo, Hr i Sr možemo posmatrati na skali bliskosti srodnih jezika S. J. Jahontova sastavljenoj od šest stepeni (Jahontov-www). U tome modelu prvi stepen obuhvata jezike sa najmanjom jezičkom razlikom, pri čemu nosioci pojedinih idioma slobodno međusobno komuniciraju, ali se po izgovoru i leksici može odrediti ko je odakle. Za pojavu razlika između takvih jezika potrebno je 200 godina. Tu, recimo spadaju dijalekti engleskog jezika u SAD i Velikoj Britaniji. U drugom stepenu nosioci različitih idioma bez većih teškoća međusobno komuniciraju, iako su mogući pojedinačni slučajevi nerazumijevanja. Takav odnos je između ruskog i ukrajinskog jezika. Vremenski dijapazon ovih razlika iznosi oko 500 godina. U trećem stepenu nosioci različitih idioma ne mogu slobodno međusobno komunicirati, ali stalno slušaju poznate riječi i kraće fraze. Takav je odnos između ruskog i bugarskog ili poljskog. Opseg datih razlika se kreće između 1.000 i 1.500 godina. U četvrtom stepenu je direktna komunikacije nemoguća, ali se ona postiže sistematskim učenjem jezika sa mnoštvom zajedničkih riječi i gramatičkih pravila. Takvi su, recimo, engleski i švedski. Vremenski dijapazon diferencijacije nije veći od 2.000 godina. U petom stepenu srodnost dvaju jezika može odrediti samo stručnjak. Tako je sa ruskim i engleskim. Za nastajanje razlika potrebno je nekoliko hiljada godina. U šestom stepenu jezici se veoma mnogo razlikuju, leksičke podudarnosti su jedinične, a zajedničke riječi imaju različito značenje. Srodnost ovih jezika može se

⁶ Na stvaranje takvog sistema povoljno utiču intrakonvergentne tendencije, recimo ideja da se u Hr unese što više kajkavizama i/li čakavizama s ciljem da se time smanji broj srbizama (međutim, ova težnja ima periferni karakter, jer je jača orijentacija na interkonvergenciju u formi distanciranja prema Sr).

otkriti samo rekonstrukcijom prajezika. Na ovoj skali od šest stepeni očigledno bi Bo, Hr i Sr spadali u prvi stepen.⁷

2. Jezike koji se nalaze u bilo kakvome odnosu nazivamo korelacionim. Oni koji spadaju u grupu veoma bliskih jezika sa gotovo potpunom razumljivošću dolaze u kategoriju interkorelacionih. Takvi jezici mogu biti dijalekatski homogeni i heterogeni. Na ovome planu Bo, Hr i Sr se razlikuju od druga dva južnoslovenska interkorelaciona jezika – bugarskog i makedonskog, jer su jezici BiH homogeno-dijalekatski, odnosno zasnovani na istom dijalektu (štokavskom), dok su bugarski i makedonski heterogeno-dijalekatski budući da imaju različite dijalekte (osnovu makedonskog jezika čine centralni zapadnomakedonski govori, tačnije govori južnije od Skoplja,⁸ a osnovu bugarskog zapadni govori). U bugarsko-makedonskom odnosu još uvijek je aktuelno pitanje da li radi o intrakorelacionalu ili interkorelacionalu. Bugarska zvanična politika i dalje insistira na tome da je makedonski jezik dijalekt bugarskog jezika pa bi onda ove jezike trebalo svrstati u intrakorelacional. S druge strane, makedonska strana smatra da je makedonski poseban jezik, vrlo blizak bugarskom, čime taj odnos dolazi u interkorelacional. Kada bi se kao korelacioni jezici tretirali oni koji imaju fiksiranu normu u obliku pravopisa, gramatike i rječnika, onda bi odnos tih dvaju južnoslovenskih jezika spadao u interkorelacional. U okviru slovenskih jezika postoji i treći interkorelacional koji je takođe sporan u pogledu kategorijalne (intra- ili interkorelacione) pripadnosti. Čine ga poljski i kašupski (pomorski, pomeranski). Ako ovaj posljednji smatramo dijalektom poljskog jezika, onda će on doći u intrakorelacional. Ukoliko ga tumačimo kao poseban jezik, on će pripadati interkorelacionalu. Razlika između bosanskohercegovačkog i poljskog korelacionala je prije svega u broju korisnika – na kašupskom sada govori veoma malen broj ljudi – svega 50-ak hiljada zapadno i južno od Gdanjska, a u pasivnom komunikacionom odnosu oko 150 hiljada, što je faktički simbolično u odnosu na bilo koji jezik BiH.

Međujezička interakcija može da se zasniva i na tome da li postoji izgrađena norma u obliku pravopisa, gramatike i rječnika. Ako se na drugom planovima može osporavati kategorijalna pripadnost korelacionih jezika kakvi su Sr, Hr i Bo (da li se, recimo, radi o jednom ili više jezika),⁹

⁷ U odnosu na njih bilo bi interesantno provjeriti postavku S. J. Jahontova o tome da do razlika između veoma bliskih jezika dolazi u rasponu od 200 godina.

⁸ Pored njih izdvajaju se istočnomakedonski i sjevernomakedonski.

⁹ Moglo bi se reći da se u ovom slučaju radi o jednom jeziku ako se imaju u vidu činjenice (a) da Bo, Hr i Sr imaju identičan gramatički sistem, (b) da postoji ogroman zajednički

ovdje se ne može dovesti u pitanje postojanje triju standarda – srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, odnosno ne može se poreći da Bo, Hr i Sr imaju odvojene pravopisne, gramatičke i leksičke norme (drugo je pitanje koliko su one podudarne, slične i različite). Negiranje postojanja jednog standarda, bilo da je to bošnjački, hrvatski ili srpski, nije produktivno. Funkcionisanje različitih pravopisa, gramatika i rječnika za tri jezika BiH je lingvistička realnost koja se mora akceptirati (sada postoji jedna norma za srpski, druga za hrvatski, a treća za bosanski). Istovremeno ne mogu se zatvarati oči pred činjenicom da komunikacija između nosilaca triju jezika uopšte nije otežana, jer je razumljivost potpuna. Takođe nije moguće osporavati činjenicu da se tipološki i sistemski jedan jezik normira, standardizira pod tri različita imena: kao bosanski, hrvatski i srpski jezik. Ukoliko bi postojala zainteresovanost svih strana za usklađivanje norme radi jačanja međusobnog sporazumijevanja, bilo bi mnogo manje problema. Ali u normiranju na ovim prostorima komunikativni ciljevi su prilično u drugom planu, a u prvom politički i izrazita nastojanja da se pomoću jezika afirmiše nacija. Ovdje postoje dvije osnovne tendencije – jedna se tiče govorne prakse, druga nametanja rješenja putem norme. Što se tiče običnih govornika, ne zapažamo ni u jednom etnosu izraženiju potrebu za svjesnim stvaranjem razlika koje bi dovele u pitanje međusobnu komunikaciju. To, međutim, ne važi za jezičke normativce. Recimo, postoji više primjera u kodifikaciji Hr usmjerenih upravo na povećanje razlika. Ivo Škarić se, recimo, otvoreno zalagao za divergenciju u odnosu na srpski jezik ukazujući da je *dobro da ih nešto izrazitije razlikuje* (Škarić 2001: 12). Jedan od čelnih hrvatskih lingvista – Stjepan Babić je isticao da mu je želja bila da poveća razlike prema srpskome jeziku, iako je prije toga pisao da je jedinstveni jezik idealno rješenje (Babić 2001: 94). Dok on zauzima stav kako je normalno nastojanje da se kod bliskih jezika naglašavaju razlike, nama je bliža pozicija da se otvoreno govori i piše o razlikama, ali da se one ne potenciraju po svaku cijenu (što se isto odnosi i na identičnost).¹⁰ U bošnjačkoj lingvistici nalazimo elemente kojima se potencira izdvojenost. Recimo, Dževad Jahić piše kako je *naučnije baviti se našim ,zasebnim' nacionalnim kulturama*

leksički fond, (c) da je u običnoj komunikaciji razumljivost potpuna ili gotovo apsolutna, (d) da među 1.000 najfrekventnijih riječi skoro da nema nerazumljivih riječi, (e) da je jednak bazni leksički fond koji čine lične zamjenice, brojevi, upitne, korelativne, prostorne i procesualne riječi, nazivi radnji, vremenskih perioda, veličina, biljki, životinja, ljudskih osobina, boja, pojmova iz kulture i sl.

¹⁰ Ivo Pranjković navodi primjer jednog srednjoškolskog profesora koji je djeci govorio da je bitno razlikovati se od Srba u svemu (Pranjković 1997: 118–119).

nego da uporno forsiramo zajedništvo (Tošović/Wonisch 2009: 38). Mi smatramo da nijedno prenaplašavanje ili minimiziranje – ni razlika, ni sličnosti, ni identičnosti – ne može biti naučno.¹¹ Ili da uzmemo primjer Crne Gore. U pravopisnu normu crnogorskog jezika uvode se tri nova slova u latinicu (š, ž, ž) i tri u ćirilicu (ć, ž, s) za oznaku „specifičnih“ crnogorskih glasova s', z', dz (*šekira, čekupa, ženica, ženica, zinzo, sunso*) i to za populaciju koja ne prelazi pola miliona korisnika, vjerovatno samo ili pretežno zbog toga da bi se razlikovali od drugog jezika i drugog naroda. Takva radikalna grafijska diferencijacija u odnosu na Bo, Hr i Sr nikako ne ide u prilog jačanju međusobne komunikacije na ovim prostorima. Na drugom normativnom planu oni preduzimaju još čudniji postupak: u nemogućnosti da naprave svoju gramatiku prevode/modifikuju hrvatsku i objavljuju kao gramatiku crnogorskog jezika (Čirgić/Pranjaković/Silić 2010), što predstavlja svojevrsni lingvistički skandal.¹² Srpsku lingvistiku prati sindrom razlika, koje neki doživljavaju kao pravi bauk, iako je pitanje nepodudarnosti između jezika Srba i Hrvata otvorio još 60-ih godina XIX vijeka Đura Daničić (Daničić 1857), a Radoslav Bošković ga aktuelizirao 30-ih godina XX stoljeća (Bošković 1935), dakle još prije Petra Guberine i Kruna Krstića (Guberina/Krstić 1940). U bošnjačkoj lingvistici čini se da prenaplašavanje razlika nije tako izraženo, niti istim razlozima motivisano: orijentacijom na razlike više se ide na potenciranje ideje o bošnjačkom kao posebnom jeziku, za šta najviše mogu poslužiti orijentalizmi. Ako se u hrvatskoj, bošnjačkoj i crnogorskoj lingvistici bude težilo povećavanju razlika, neminovno se mora računati sa daljom divergencijom. Međutim, toliko postoji podudarnosti da i najradikalnija diferencijalna rješenja neće dovesti u pitanje međusobno razumijevanje. Jer tri jezika BiH odlikuje nekoliko suštinskih zajedničkih crta: u njihovoj osnovi nalazi se štokavski dijalekt, postoji ogromna podudarnost u leksici, gotovo stopostotna međusobna razumljivost u svakodnevnoj upotrebi pa je besmisleno govoriti o potrebi nekog međusobnog prevođenja (što takođe ukazuje na to da se i ko-

¹¹ Više o našem tumačenju razlika kao teorijskog problema i posebno odnosa između podudarnosti, sličnosti i razlike (v. Tošović 2008).

¹² U diskusiji na Međunarodnom slavističkom skupu „Njegoševi dani III“ u Nikšiću 1. septembra 2010. godine rekli smo da nam nikako nije jasno zašto se tako ishitreno i na brzinu išlo na izradu nečega što zahtijeva ne dane i mjesec, već godine pa i decenije te da je sramotno da se na ovakav način vrši kodifikacija crnogorskog jezika. U nedostatku kadra koji bi bio u stanju da na svojim plećima iznese proces kodifikacije crnogorskog jezika angažuju se predstavnici hrvatske lingvistike da Crnogorcima ponude gramatičku normu za njihov jezik.

munikacijski radi o jednom jeziku). Uglavnom, sve zavisi od toga kojim će putem krenuti tri nacionalne kodifikacije. Sada, na početku XXI stoljeća, kada su jezički divergentni procesi dostigli vrhunac, teško je pretpostaviti da će se u bližoj budućnosti ta četiri puta spojiti u jedan, dva ili tri. A da će se ukrštati, to je razumljivo i neminovno.

3. Sistem jezičkih odnosa u BiH dolazi u obliku terkorelacionala. Ako ne uzimamo u obzir jezike nacionalnih manjina, to je jedinstven slučaj u sistemu slovenskih jezika: u svim drugim sredinama radi se o monokorelacionalu i mnogo manje o bikorelacionalu (recimo, u Bjelorusiji i Poljskoj). S tim u vezi bismo figurativno kazali da je BH-terkorelacional trofazni visokonaponski sistem sa prenosnim kablom u koji su uvezana tri energetska voda, od kojih svaki ima odvojeno električno i magnetno polje sa izraženom težnjom ka ekspanziji i privlačenju. U tome sistemu ponekad dolazi do manjih ili većih kratkih spojeva (kuršlusa) i napregnutosti pa stoga gotovo konstantno prijete opasnost od pada sistema. Sve tri struje su standardološki odvojene (pri čemu postoje tendencije da „izolirband“ bude što deblji i što neprobojniji). Dakle, normativno imamo tri izolovana prenosna sistema, komunikativno pak oni ne funkcionišu odvojeno, već se u formi potrebne, nužne ili iznuđene koegzistencije prepliću, ukrštaju i sudaraju. Kakvi se procesi zapažaju u ovome jezičkom trofaznom sistemu? Postoje dvije osnovne tendencije. Jedna opcija zagovara svođenje BH-trofaznog sistema na monofazni. Ona nije karakteristična za Srbe i Hrvate, već dolazi iz bošnjačkog nacionalnog korpusa. Od te varijante zaziru i Srbi i Hrvati jer sumnjaju da se u eventualnoj monofazi može naći samo ono što se danas naziva bosanskim/bošnjačkim jezikom. S druge strane, dio Hrvata i Srba, ne bi, vjerovatno, bio protiv toga da Bosna i Hercegovina postane dvofaznom (hrvatskom i srpskom). To posebno dolazi do izražaja u stavovima da je bosanski/bošnjački jezik vještačka tvorevina i da predstavlja samo varijantu srpskog, odnosno hrvatskog. Bosanski Srbi i Hrvati su prije za trofazni nego monofazni sistem, koji isključuje njihovu fazu, a Bošnjaci nikako nisu za isključivo dvofaznu srpsku i hrvatsku struju.

U Srbiji i Hrvatskoj je sasvim drugačija situacija – tu imamo faktički samo monofaze, koje u Srbiji čini srpski, a u Hrvatskoj hrvatski (ne uzimamo u obzir jezike nacionalnih manjina). Obično monofazni sistemi imaju autoegzistencijalne jezike (jezike koji nemaju drugi sličan i/li kompatibilan sistem u datoj državi), a dvofazni i trofazni koegzistencijalne (jezike koji su u okviru jedne državne zajednice komplementarni) pa bismo rekli da su srpski u Srbiji i hrvatski u Hrvatskoj autoegzistencijalni, a u BiH koegzistencijalni jezici, dok je bošnjački samo koegzistencijalni jezik (u BiH).

Osim toga postoje dva teritorijalno dislocirana centra jezičke moći – srpski i hrvatski u Beogradu i Zagrebu, nasuprot kojima stoji bošnjački u Sarajevu. Dvije faze BH-korelacionala (pre)spojene na susjedne sisteme, odnosno odgovarajuće monofaze u Srbiji i Hrvatskoj, dok je bošnjačka lišena te mogućnosti pa se može reći da su silnice BH-jezikâ usmjerene u različite pravce: Sr i Hr centripetalno (ka Hrvatskoj i Srbiji), a Bo centrifugalno (ka BiH).¹³

Prije raspada bivše Jugoslavije u BiH je postojao monofazni sistem, koji je obično nazivan bosanskohercegovačkim jezičkim izrazom i koji je, u odnosu na današnje stanje, ispoljavao zavidan stepen tolerancije. Ali devedesetih godina prošloga stoljeća prestao je da postoji jezik sa zajedničkom normom (srpskohrvatski/hrvatskosrpski). Tada se Srbi i Hrvati vraćaju tradicionalnim nazivima – *hrvatskom* i *srpskom jeziku*, a predstavnici trećeg bosanskohercegovačkog etnosa rješavaju pitanje kako svoju naciju i svoj jezik nazvati. Oni biraju heterogeno rješenje – kao nacionalno ime uzimaju *Bošnjak*, a u nazivu jezika se odlučuju za regionalno obojen izraz *bosanski jezik*. Bošnjaci su imali otvorenu, prirodnu i razumljivu mogućnost da jeziku daju nacionalno ime, kao što su to prije njih uradile mnogobrojne nacije. Međutim, oni se u izboru orijentišu na regiju (Bosnu) na kojoj paralelno postoje još dva jezika (srpski i hrvatski) pa od strane bosanskih Srba i Hrvata dolazi do otpora izboru zasnovanom na teritorijalnom (implicite državnom) principu. Na taj način nastaje oštar jezički spor u BiH, čija je suština u glotonimskoj disharmoniji – naziv jezika Bošnjaka se odnosi na teritoriju (*bosanski jezik* → *Bosna*), a naziv jezika Srba i Hrvata na naciju (*hrvatski jezik* → *Hrvati*, *srpski jezik* → *Srbi*). Ako bi se iz bošnjačke perspektive postavilo pitanje koji su to bosanski jezici, dobio bi se tautološki odgovor (koji posebno strance zbunjuje): *bosanski jezici su bosanski, hrvatski i srpski*. Da su Bošnjaci za naziv jezika izabrali atribut *bošnjački*, onda bi situacija bila jasna i bila bi razumljiva rečenica: *Bosanski jezici su bošnjački, hrvatski i srpski*. Onda bi, vjerovatno, češće i radije Bošnjaci, Hrvati i Srbi mogli da kažu: Hajde da pričamo *bosanski*.¹⁴ U sa-

¹³ Sadašnju koegzistenciju srpskog, hrvatskog i bosanskog/bošnjačkog jezika neki doživljavaju gotovo kao sudar svjetova pa, recimo, Stjepan Babić piše o hrvatskom u klinču sa srpskim (Babić 2004).

¹⁴ I među običnim korisnicima postoje takva zaziranja. Evo, recimo, karakterističnog mišljenja iz jednog internet-foruma: *Da je Damir rekao 'bošnjački' umjesto bosanski, bilo bi o. k. Ali on implicira bosanski (tačno bošnjački) i ostalim narodima u BiH. A to je politizacija. Jer Bosanac Hrvat ili Bosanac Srbin ne koristi bošnjački jezik. [...] Ponavljam, svatko ima pravo govoriti svoj jezik što sam i gore pisala. Svaki narod, entitet ima pravo*

dašnjoj situaciji ovaj pridjev označava jezik koji normiraju Bošnjaci.¹⁵ Zbrka nastaje i kada se uđe u teritorijalnu diferencijaciju jezika BiH. Izraz *hrvatski bosanski govori* ili *srpski bosanski govori* se može lako shvatiti kao oznaka za govore koji predstavljaju oblike teritorijalnog raslojavanja hrvatskog i srpskog jezika u BiH. Ali govore Bošnjaka ne možemo nazvati *bosanskim* (jer taj pojam uključuje govore triju entiteta), već *bošnjačkim*. Slična je situacija i sa književnošću: postoji *hrvatska književnost* i *srpska*

na to, koristiti jezik koji god hoće. No ne smijem li zato ništa konkretno o bošnjačkom jeziku općenito napisati? Radi li se ovdje o „svetoj kravi“? [...] Bosanci nisu samo muslimani. [...] (Jezici BiH-www1). Drugi učesnik u raspravi navodi sljedeći argument: Ja ako kažem centralnobosanski – onda je to regionalna odrednica. Riječ je o Bošnjacima koji žive u toj regiji. Ni jednoj budali (osim tebe) ne bi palo na pamet da govori o centralno-bosanskom ili bošnjačkom jeziku'. Treći ističe: ‚Ali ipak ne možeš jezik jednog područja dati jednoj naciji‘. [U citate koje navodimo iz interneta unijeli smo diakritičke znakove i ispravili štamparske greške.]

Na drugom forumu čitamo: *Kao što reče heroj nemam ništa protiv da sva tri naroda zovu jezik kako hoće i da imaju svoj jezik, to je njihovo pravo, ali ono što meni smeta što se jezik jednog naroda naziva imenom bosanski a ne bošnjački, jer pobogu ispade da se jezik jednog naroda zove državnim imenom (jest da nam je zemlja BiH al' je sve više skraćeno zovu Bosna a samom time ispade da je jedini službeni jezik ove zemlje bosanski) i da se u BiH govori bosanski isključivo. Srbi svoj jezik nazivaju srpski, Hrvati svoj hrvatski pa bi bilo više nego logično i da Bošnjaci svoj nazivaju bošnjački ne bosanski. Bar po mojoj nekoj logici. Ali da se razumijemo svak ima pravo na svoj jezik i meni ovaj naziv bosanski smeta sa čisto terminološkog stajališta. Kada bi u kojem slučaju postojao jedan jezik kojem govore sva tri naroda u ovoj zemlji, tj. svi njeni stanovnici, a ne isključivo jedan narod, i kad bi taj jezik bio autohtoni jezik ove zemlje onda bi imao pravo da se zove bosanski ili bosanskohercegovački ili svahili što se mene tiče al' bi njime govorili svi, kako to nije slučaj mislim da je ovaj termin nepravilan!“ (Jezici BiH-www2). Jedan učesnik piše: [...] Srbi govore srpski, Hrvati govore hrvatski, prema tome ostaje da Muslimani govore jedan poseban jezik i kako su Bošnjaci, jezik treba biti bošnjački. Dakle, sve tri narodnosne skupine imaju svoje narodno ime za jezik kojim se služe, on je dobrim dijelom uzajamno razumljiv i srodan, može biti i po osnovici isti, ali to ne mijenja politički, lingvistički i pravni status. Ako bi se sada za sve uzelo ime bosanski, onda bi on morao postupno – po naravi države i njenog aparata – postati krovni jezik, onda bi i hrvatski i srpski došli u drugotni položaj ili bi se pretopili u bosanski jezik.*

¹⁵ Proklamacije tipa *Bosanski jezik jeste jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim* (Povelja o bosanskom jeziku od 21.3.2002) može se potpuno jednako primijeniti i na druga dva jezika (recimo da se kaže: *Hrvatski jezik je jeste jezik Hrvata i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim. Srpski jezik je jeste jezik Srba i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim.*) I pored ovakvih izjava činjenica je da se bosanski/bošnjački jezik nacionalno, a ne višenacionalno standardizira, iako se u stavu nekih vodećih bošnjačkih lingvista zapaža jasna orijentacija ka bosanskohercegovačkom jezičkom zajedništvu. Međutim, slične proklamacije, izjave i parole su manje argument, a više iskazivanje želja i dobrih namjera.

književnost, dok *bošnjačka* književnost označava književnost Bošnjaka, a *bosanska* književnost – književnost Bošnjaka, Srba i Hrvata. Bošnjaci imaju *bošnjačke* dijalekte, *bošnjačku* istoriju, *bošnjačku* civilizaciju, *bošnjački* identitet, *bošnjačke* institute, imaju dakle komponente nacionalnog identiteta izražene odrednicom *bošnjački*, jedino im jezik nema nacionalnu, već teritorijalnu komponentu – *bosanski* jezik.¹⁶ Dakle, svi su važniji atributi identiteta ovog naroda (istorija, kultura, nacija, književnost, umjetnost, običaji, nauka, publicistika, porijeklo...) *bošnjački* i samo je jezik *bosanski*, i to u situaciji kada se jezik na balkanskim prostorima izdiže u rang jednog od najvažnijih atributa nacije. Na međuetničkom planu problem se potencira time što Bošnjacima izgleda ne smeta poistovećivanje *bošnjački jezik* = *jezik Bosne*, dok bosanski Hrvati i Srbi vide u tome svjesnu orijentaciju da se Bosna „poklopi“ jednim jezikom (jezikom Bošnjaka) i da se u njega „uisa“ hrvatski i srpski. Ovdje je nameće čitav niz pitanja: 1. Da li je tačno da je sve što se odnosi na Bošnjake označava kao *bošnjački* i da je samo jezik *bosanski*? 2. Da li postoji bar nešto što je, pored jezika, vezano za Bošnjaka, a što se ne zove *bošnjačkim*, već *bosanskim*? 3. Da li se u isticanju osnovnih pokazatelja nacionalnog identiteta samo za jezik pravi izuzetak? 4. U čemu su za Bošnjake komparativne prednosti glotonima *bosanski* u odnosu na *bošnjački*? Itd., itd.

Na samom početku standardizacije jezika Bošnjaka začule su se njihove proklamacije tipa: [...] *korišćenje naziva bosanski jezik ne uključuje*

¹⁶ Napravili smo kraću analizu upotrebe odrednice *bošnjački* u internetu te na prvih 60 stranica Google sa pridjevom *bošnjački* (u nominativu muškog roda) dobili ovakve spojeve: *bošnjački* **a**) narod, nacija, entitet, rod, manjina, **b**) akšamluk, aparthejd, džemat, kompleks, nacionalizam, način, običaj, odgoj, pogled, preporod, praznik, zaborav, zločin, život, **c**) cilj, glas, napad, odgovor, plan, prioritet, put, račun, rat, savjet, veto, **d**) časopis, festival, forum, hor, klub, kanal, medij, roman, portal, radio, rječnik, prevod, servis, video, toponim, **e**) blok, front, grob, kanton, lokal, nošnja, odjeća, skup, sabor, poučak, par, vrh, **f**) barjak, bataljon, centar, falsifikat, kadar, kokus, šlingeraj, triler, referendum, **g**) namještaj, fotelja, krevet, salon, **h**) advokat, aktivista, civil, član, čovjek, glasač, kandidat, književnik, lider, liječnik, lobist, maturanat, mladić, moćnik, novinar, odbornik, partner, političar, poslanik, predak, predsjednik, prosvjednik, učenik, velikan; zastupnik, **i**) agent, dobrovoljac, general, heroj, komandir, rodoljub, specijalac, špijun, vojnik, logoraš, zapovjednik, zločinac, **j**) Dodik, Homer, Kennedy, **k**) HDZ. Svaka zamjena *bošnjačkog* na *bosanski* dovela bi u navedenim primjerima do promjene smisla. S druge strane, korišćenje odrednice *bosanski* manje je raznovrsno: *bosanski* burek, ćevap, ćilim, film, forum, horoskop, Hrvat, inat, kanton, kolač, kuhinja, lonac, recept, vic, Srbin, način, radio, sevdah, stih... U oba slučaja može se varirati, ali sa jasnom smisaonom razlikom na dihotomijskoj ravni: ono što se odnosi na Bosnu je *bosansko*, a ono što se odnosi na Bošnjake je *bošnjačko*.

nikakvu težnju ka unifikaciji i unitarizaciji na prostoru Bosne i Hercegovine (Povelja-www). To je ipak ukazivalo na to da su bile očekivane negativne hrvatske i srpske reakcije na ovakav izbor glotonima, što se i potvrdilo (jer su Hrvati i Srbi u tome prepoznali pokušaj upravo jezičke unifikacije i unitarizacije). Na prostoru Bosne i Hercegovine nijedan etnitet ne želi da bude asimiliran, neutralizovan od strane drugog ili trećeg. To može biti i na nivou pretpostavke ili sumnje, ali je činjenica da postoji zaziranje. Jedan od razloga leži u tome što bošnjačka strana svjesno i dobrovoljno odustaje od naziva nacionalnog imena (*bošnjački jezik*) u vrijeme snažnih međuetničkih sukoba, borbe za nacionalni opstanak, u vrijeme izdizanja nacionalne komponente do nečeg najvažnijeg i pokušaja afirmacije nacionalnog identiteta upravo kroz jezik. Ali je i ovaj etnos iskazivao svoju formu međuetničkog nepovjerenja: *Pokušaji da se Bošnjacima umjesto historijski potvrđenog te u praksi usvojenog naziva bosanski jezik nametne bošnjačka nominacija jezika, predstavljaju politiziranje koje je posljedica preživjelog a neprevladanog srpskog i hrvatskog paternalizma i negiranja bošnjačke nacionalne samosvojnosti* (Povelja-www). Srbi i Hrvati tih godina nisu imali ništa protiv da jezik Bošnjaka bude *bošnjački*, ali su imali izrazit stepen odbojnosti prema nazivu *bosanski jezik* sa pretpostavkom da se pod jezikom teritorije, Bosne, može podrazumijevati samo jedan jezik, jezik Bošnjaka, i da se time može neutralisati *srpski* i *hrvatski jezik*. Oni koji predlažu da se ponovo formira neki zajednički jezik na nivou BiH treba da, pored drugih suštinskih pitanja, ponude rješenje za naziv takvog jezika jer, koliko vidimo, nema odgovarajućeg termina: *bosanski jezik* je već zauzet time što se jezik Bošnjaka standardizira pod tim imenom¹⁷ pa bi bila neophodna druga rješenja.¹⁸ Da su devedesetih godina Bošnjaci odlučili da jezik

¹⁷ Bilo bi interesantno da se izvrši konkretna analiza koliko pripadnici drugih dviju nacija – Srbi i Hrvati – prihvataju kao svoj jezik onaj koji se normira kao jezik bošnjačke nacije, jer se takav argument može naći kod bošnjačkih intelektualaca. Zbog jasne markiranosti izraza *bosanski* on se u međuetničkoj komunikaciji izbjegava kao neki zajednički jezički izraz, a umjesto njega javlja *naš jezik*, između ostalog i kao protivteža onima koji potenciraju nacionalnu pripadnost.

¹⁸ Ona bi morala da se odnose na čitav prostor bivšeg srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika. Čini se da je za bošnjačko-crnogorsko-hrvatsko-srpsku jezičku interakciju teško pa i nemoguće u ovom trenutku naći zajednički naziv koji bi sve strane prihvatile i poštovale. Kada bi to bilo ostvarljivo, vjerovatno bi se u osnovi našla štokavska komponenta (recimo, *štokavski jezik/jezici*) ili bi se, radi eksplikacije svake nacije, pojavila neka složenica ili skraćenica (čudnog zvučanja, recimo BSMH, BCHS, BaCeHaS, BoCoHaS, BoKoMaS...). Ali sve to izgleda u sadašnje vrijeme nerealno kao i stvaranje/uvodenje nekog novog zajedničkog jezika.

nazovu *bošnjačkim*, ostala bi bar teoretska mogućnost da Srbi, Hrvati, Bošnjaci u međusobnom dijalogu slože da koriste *bosanski* za ono što im je zajedničko. Činjenica da se *bosanski* jezik standardizira, normira kao jezik jedne nacije odbija Srbe i Hrvate da takav naziv prihvate kao naziv za svoj jezik. Stoga nije slučajno da je Odbor za standardizaciju srpskog jezika, tijelo koje odlučuje o jezičkoj politici na srpskom govornom području, donijelo odluku da se u okviru srpskog jezika jezik *Bošnjaka* naziva *bošnjačkim*. Hrvati nisu zvanično na taj način izrazili stav, ali je dobra većina također mišljenja da se taj jezik treba zvati *bošnjačkim*.¹⁹

Bilo bi logično da svako dobije mogućnost da zove taj jezik kako hoće. Na tome planu treba biti vrlo tolerantan. Srbi i Hrvati u BiH nemaju pravo da traže od Bošnjaka da taj jezik zovu *bošnjačkim* ako oni to neće. Bošnjaci odlučuju o svom jeziku i mogu da biraju ime koje im (najviše) odgovara. Ali isto tako i Bošnjaci moraju da prihvate kao realnost da na prostoru Bosne žive takođe Srbi i Hrvati te da i oni, zajedno sa Bošnjacima, participiraju u svemu onome što je *bosansko*. Bez obzira na nominaciju, u svim oblastima pa i jezičkoj, lingvističkoj odrednica *bosanski* ne može se vezivati samo za Bošnjake, samo za Hrvate ili samo za Srbe. Ali i pored toga od strane većine bošnjačkih intelektualaca uzima se „na nož“ naziv *bošnjački* jezik. Međutim, glotonimsko pitanje je lakmus papir kojim provjeravamo koliko je ko tolerantan i zainteresovan za nalaženje zajedničkog rješenja. Tolerancija bi trebalo da bude broj jedan za svakog ko ulazi u ovu složenu problematiku.²⁰ Ako se danas ne možemo sporazumjeti oko naziva *bošnjački* ili *bosanski jezik*, treba to prepustiti vremenu da provjeri

¹⁹ S tim u vezi navešćemo jedan ilustrativan primjer: autor ovog teksta je tri godine kao gostujući profesor predavalo srpski jezik na Odsjeku za slavistiku Filozofskog fakulteta Zagrebu (2001–2004) pa se sjeća da je jedan doktorski ili magistarski rad problematiziran na sjednici Naučno-nastavnog vijeća samo zbog toga što je u naslovu stajalo *bosanski*.

²⁰ Postoji čitav niz država, gradova, jezika i drugih pojmova sa različitim nominacijskim rješenjima. Navešćemo nekoliko primjera. 1. U austrijskim sredstvima informisanja jedna od najrazvijenijih zemalja zapadne Afrike još uvijek se naziva *Die Elfenbeinküste*, iako je zvanični francuski naziv *Republik Côte d'Ivoire*. U srpskom je, kao u njemačkom, uglavnom zadržano staro ime *Republika Obala Slonovače* ili *Republika Obala Slonove Kosti*, dok je u hrvatskom ova zemlja poznatija kao *Obala Bjelokosti* (takođe *Bjelokosna Obala*, a u starijoj literaturi i *Obala Slonove Kosti*), sada *Côte d'Ivoire* ili službeno *Republika Côte d'Ivoire*. U ruskim glasilima čuje se sve češće *Республика Ком-д'Ивуар*, iako se tradicionalno koristilo *Республика Белез Слоновой Косту*. 2. Naziv austrijske prijestonice glasi na njemačkom *Wien*, na Bo/Hr/Sr *Beč*, na slovenačkom *Dunaj*, na ruskom *Вена* itd. 3. Najveći turski grad jednom je *Istambul*, drugi put *Carigrad*, a treći *Konstantinopolj*. 4. Za jezik Slovenaca Hrvati kažu da je *slovenski*, a Srbi *slovenački*.

težinu, valjanost, opravdanost, svrsishodnost svih rješenja i ponudi ono pravo. A dotle bi bilo najbolje dati slobodu svakome da bira onaj naziv koji smatra najprikladnijim pod uslovom da svojim opredjeljenjem ne vrijeđa etnička, nacionalna i vjerska osjećanja drugih sa istog prostora.

U današnje vrijeme nemoguće je da se jezik na području bivše Jugoslavije zvanično ponovo nazove srpskohrvatskim (kako to neki predlažu), zato što nijedna nacija u ovoj situaciji ne bi odustala od naziva koji sada postoje. Nikome od etnita u ovom trenutku ne odgovara renominacija u formi glotonimske dvočlane ili tročlane unifikacije. Stoga ne vidimo realnu situaciju u kojoj bi taj prijedlog bio prihvaćen na terenu. Razlozi, argumenti, želje za nešto mogu postojati, ali treba uzimati u obzir u uvažavati realnost onakvu kakva je. Šta će biti u budućnosti, to je otvoreno pitanje. Neko bolje rješenje u BiH bi moglo biti približavanje jezičkih normi u procesu međusobnog usaglašavanja i bez ikakvog nametanja. Osnovne funkcije jezika su korelativna i komunikativna (jezik prije svega služi za uspostavljanje odnosa te prenošenje i razmjenu informacija) pa stoga i norma treba da bude usmjerena na poboljšavanje komunikacije, a ne na njeno usložnjavanje. A ponekad se komplikuje samo zato da bi se pokazalo da se radi o različitim jezicima.

4. Ako je današnji BH-korelacional trofazni sistem, postavlja se pitanje da li će takav opstati u bližoj i daljoj budućnosti. Ovdje se nude tri osnovne mogućnosti: 1. da se zadrži postojeće stanje, 2. da se trofazni sistem pretvori u dvofazni, što bi automatski otvaralo pitanje koji bi vod bio isključen (srpski, hrvatski ili bošnjački), 3. da se stvori monofazni sistem. Trofazno rješenje predstavljalo bi kontinuitet postojeće situacije (dakle, imali bismo konzervaciju onoga što sada postoji) i eventualno njenu korekciju, evoluciju, dok bi druga dva rješenja bila zasnovana na redukciji, pri čemu bi dvofazno sužavanje bilo diskriminaciono, jer bi isključivalo jednog od triju članova, a monofazno hegemonističko (ako, naravno, ne bi bilo dobrovoljno) ili unitarističko (ukoliko bi se od jedne strane nametnulo). U svakom slučaju bi jednostrano monofazno i dvofazno rješenje izazvalo jake tenzije i možda pad samoga sistema. Stoga nam se to rješenje ne čini realnim za stabilnu BiH.

U predviđanju i simulaciji budućih jezičkih procesa i međujezičkih korelacija u BiH vrlo je važno uzeti u obzir ekstralingvističke faktore, prije svega, razvoj političke situacije. Recimo, dvofazno rješenje moglo bi nastupiti kao nus-proizvod realizacije projekta kao što je podjela BiH između Hrvatske i Srbije. Kao hipotetički scenario mogao bi se predvidjeti proces koji bi vodio razbijanju trofaznog sistema na (a) jedan monofazni, (b) je-

dan dvofazni, (c) pa čak i tri monofazna u slučaju kada bi se Republika Srpska otcijepila od Federacije BiH. Od svih ovih rješenja čini se najbezbolnijim izbjegavanje radikalnog, opasnog eksperimentisanja i mijenjanja sadašnjeg trofaznog sistema. Ali na Balkanu se ništa ne može isključiti pa se tako ne smije apriori odbaciti bilo koja opcija. Ovdje treba podsjetiti da u svakom prenosnom sistemu postoji i nulti vod, koji u ovome slikovitom odslikavanju jezičke situacije u BiH može ponuditi rješenje koje bi, možda, vodilo ne uzemljenju, već prizemljenju. U budućnosti manje nam izgleda vjerovatnim kategorijalna promjena u formi izmještanja Bo, Hr i Sr iz interkorelacionala u suprakorelacional, a pogotovo u superkorelacional, dok je potpuno nerealan njihovo pretvaranje u ekstrakorelacional. Smatramo da Bo, Hr i Sr ne mogu u bližoj budućnosti postati supra- i superkorelacionim jezicima (postoji samo teoretska mogućnost da se u dužem vremenskom periodu transformišu u suprakorelacional ukoliko se međusobno budu razlikovali onoliko koliko se, recimo, razlikuje slovenački od makedonskog). Sada se čini malo vjerovatnim da će oni jednog dana doći na nivo superkorelacionala i da će se razilaziti kao poljski i ruski. Ne izgleda nam ni teoretski moguća varijanta da Bo, Hr i Sr postanu ekstrakorelacionim jezicima, tj. da neki od njih izađu iz sistema slovenskih jezika. I još nešto: ako se nastavi divergentna standardološka orijentacija, može se povećati normativna distanca, ali će se mnogo teže postići komunikativna blokada, jer je to u suprotnosti sa opštim trendovima.

Što se tiče pitanja da li se ova tri jezika razvijaju u pravcu nekog zajedničkog rješenja ili se oni sve više odvajaju jedan od drugoga, rekli bismo sljedeće. Prema genaloškoj teoriji tokom vremena razlike između jezika se povećavaju, odnosno povećava se rastojanje između njih. Dubina divergencije odgovara realnom vremenu odvojenog postojanja pojedinih jezika. Ako je tačna glotohronološka postavka Morisa Svodeša da koeficijent čuvanja baznih riječi²¹ u periodu od 1.000 godina iznosi čak 85%, to bi znači-

²¹ Američki lingvist Moris Svodeš je sredinom XX sastavio spisak od 100 pojmova za leksičko gnijezdo svih jezika svijeta, koji je u prvoj varijanti brojao 215 (Swadesh_lists1-www, Svodeš 1999). Tu je uključio zamjenice, brojeve, nazive dijelova tijela, geografske realije, određene prirodne pojave, radnje tipične za sve ljude, dakle sve ono što je univerzalno u svim jezicima. Ishodište ove teorije leži u tome da u rječniku bilo kog jezika svijeta postoji posebni dio koji je temeljan i stabilan, dio koji označava korijenske, fundamentalne i svakodnevne pojmove. U njegovom širem spisku nalaze se ovi pojmovi: ja, ti, on, mi, vi, oni, one, ona, ovaj, ova, ovo, taj, ta, to, ovdje, tamo, (t)ko, što, gd(j)e, kad, kako, ne, sve, mnogo, nekoliko, malo, drugi/ini, jedan, dva, tri, četiri, pet, velik, dug, širok, debeo, tust, težak, mal, kratak, uzak, tanak, žena, muškarac, čov(j)ek, d(ij)ete, žena, muž, su-

lo da će se Bo, Hr i Sr nakon hiljadu godina samo 15% razlikovati u nazivima za fundamentalne pojmove. Ili da uzmemo drugu analizu. Robert Liz sa Čikaškog univerziteta došao je do zaključka da se u 1.000 godina najmanje 81% baznih riječi čuva, nakon 2.000 godina 66% itd. Iz ovoga slijedi da bi Bo, Hr i Sr zadržali nakon 2.000 godina 66% svoga bazičnog leksičkog fonda i da bi se u 24% razlikovali (prema ovom tumačenju zamjena baznih riječi protiče vrlo sporo jer se pojmovi koji iza njih stoje suštinski ne mijenjaju). Procjene Morisa Svodeša i Roberta Liza upućuju na zaključak da će, bez obzira na normativna rješenja usmjerena ka divergenciji, bazni leksički fond Bo, Hr i Sr još dugo (stoljećima i hiljadama godina) biti gotovo podudaran i komunikacijski komplementaran.

U tretiranju kategorijalne pripadnosti jezika BiH može se primijeniti nekoliko kriterijuma. Pet od njih – tipološki, sistemski, funkcionalni, dijalekatski (ista štokavska osnova) i utilitarni²² idu u prilog konvergenciji, dok simbolična funkcija (kojom se iskazuje nacionalni identitet) teži diver-

prug, majka, otac, životinja, riba, ptica, pas, uš, zmija, crv, drvo, šuma, gora, prut, palica, voće, plod, s(j)eme, list, kor(ij)en, kora, cv(ij)et, trava, uže, šnjura, kanap/konop, koža, meso, krv, kost, debljina, salo, jaje, rog, rep, pero, kosa, vlas, glava, uvo/uho, oko, nos, usta, zub, jezik, nokat, stopa, stopalo, noga, kol(j)eno, ruka, krilo, trbuh, crijeva, utroba, vrat/šija, leđa, prsa, srce, jetra, piti, jesti, gristi, sisati, pljuvati, povraćati, bljuvati, duvati/duhati/puhati, disati, smijati/smejati, vid(j)eti, slušati, čuti, znati, misliti, mirisati, njušiti, bojati, strahovati, spavati, živ(j)eti, umr(ij)eti, ubiti, boriti, bojovati, loviti, udariti, rezati, s(j)eci, razdijeliti, ubosti, češati, kopati, plivati, let(j)eti, hodati, doći, ležati, s(j)esti, stati, skrenuti, pasti, dati, držati, stisnuti, trti, prati, brisati, vući, gurati, baciti, vezati, šiti, brojati, reći, kazati, p(j)evati, igrati, plutati, teći, zalediti, smrznuti, oteći, sunce, m(j)esec, zv(ij)ezda, voda, kiša, dažd, r(ij)eka, jezero, more, so(l), kamen, p(ij)esak, prašina, zemlja, oblak, magla, nebo, v(j)etar, sn(ij)eg, led, dim, vatra, oganj, pepeo, gor(j)eti, put, cesta, planina, gora, crven, zelen, žut, b(ij)el, crn, noć, dan, godina, topao, studen, hladan, pun, nov, star, dobar, zao, loš, truo, gnjio, prljav, prav, ravan, okrugao, oštar, tup, gladak, mokr, suv/suh, talan/točan, ispravan, blizak, dalek, desni, l(ij)evi, u, pri, kod, u, s, sa, i, ako, zbog, zato što, ime (Swadesh-www). Ako se izostave riječi sa refleksom jat, koje ne diferenciraju Bo, Hr i Sr, zapažamo da su podudarnosti izrazite (naravno, svaka navedena leksema ima različitu frekvenciju upotrebe).

Uzimanje u obzir baznog leksičkog fonda nije bez značaja između ostalog i zbog toga što istraživanja pokazuju da 2.500 najfrekventnijih riječi (u koje upravo i spadaju bazne lekseme) čini oko 80% opšte upotrebe. Pri tome 8.000 najfrekventnijih riječi pokriva čak 95% teksta, tačnije prva hiljada najčešćih riječi obuhvata 80% teksta, druga 8–10%, treća 4%, četvrta svega 2%.

²² Pod kriterijumom utilitarnosti podrazumijevamo korisnost učenja jezika: što su oni dalji jedni od drugih, to je veća korist od njihovog učenja, što su bliži to su troškovi edukacije manji i obrnuto (prema modelu Ginsburga i dr.). Ako ovaj parametar primijenimo na Bo, Hr i Sr, rekli bismo da je korisnost njihovog učenja za stanovnike BiH minimalna.

genciji. Jezička politika u okviru svakog etnosa trebalo bi da bude usmjerena na jačanje komunikacije, pa i one međuetničke, a ne na njeno slabljenje.

5. I da zaključimo. Razumna rješenja u BiH mogu doći tek onda kada splasnu strasti, nestanu međusobne frustracije, nepovjerenja i nametanja bilo koje vrste. Za takvo nešto potreban je visok stepen tolerancije, međusobnog uvažavanja i što je posebno značajno: nalaženje racionalnih rješenja, razumnih puteva. To što njemački jezik u Austriji, Njemačkoj i Švajcarskoj ima jednu normu (iako su razlike veće nego između jezika o kojima govorimo)²³ dolazi, između ostalog, i kao rezultat pragmatizma, racionalizma, traženja i izbora ekonomski opravdanih rješenja. Nažalost, današnje stanje u BiH nije za razumna rješenja pa se na njih mora sačekati. Ali se svakako mogu tražiti putevi koji bi vodili poboljšanju međusobne komunikacije, a ne njenom slabljenju. U rješavanju jezičkih pitanja kontraproduktivno je inatiti se preko tarabe i izgrađivati normu da bi se nekome napakostilo. U standardizaciji ne treba nastojati da se što više razlikuješ od onih sa kojima dijeliš isto jezičko nasljeđe, već je svrsishodno orijentisati se na izradu norme koja bi za dati narod, naciju, etnos bila što funkcionalnija i što prihvatljivija. Čini se da je za BiH u današnjoj situaciji najvažnije održanje i poboljšanje normalne komunikacije, bez nepotrebnih i opasnih eksperimentisanja. S tim u vezi skečevi „Nadrealista“ o *crnskom* i *gorskom* jeziku, *gumici za ćirilicu*, te nadrealističke hiperbole i karikature, ukazuju na to koliko nešto potpuno nestvarno može na ovima prostorima postati itekako realno.

²³ Na njemačkom govornom području gotovo niko ozbiljno ne zagovara stvaranje dviju, triju, četiriju različitih normi i uvođenje posebnih naziva za genetski, sistemski i funkcionalno isti jezik. Smatra se to neracionalnim i neekonomičnim. Za njemački višemilionski auditorij rasparčan u nekoliko zemalja (kao u slučaju bivše Jugoslavije) postoji jedna norma, čime se mnogo štedi jer je standardizacija skup proces (mora se izraditi pravopis, gramatika, rječnik, a onda sve dovesti u sklad sa propisanim sistemom). Radikalni pristup sličan onom u Crnoj Gori (uvođenje za vrlo malu populaciju niz novih slova koja ne postoje u Bo, Hr i Sr) potpuno je suprotan onome što nalazimo na njemačkom govornom području. Kad bismo se na Balkanu rukovodili jezičkom pozicijom koju nalazimo na njemačkom govornom području, onda bi se ovdje sasvim drugačije tražila i nalazila rješenja.

Literatura

- Ammon 2005: Ammon, Ulrich. Pluricentric and Divided Languages. – In: Ammon, Ulrich et al. (ed). *Sociolinguistics*, Vol. 2, Berlin/New York. – S. 1536–1543.
- Babić 2001: Babić, Stjepan. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb. – Globus. – 323 s.
- Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanija hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču sa engleskim*. – Zagreb: Školska knjiga. – 262 s.
- Bošković 1935: Bošković, Radoslav. O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika. – In: *Naš jezik*. Beograd. God. III. – S. 277–282.
- Čirgić/Pranjkić/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjkić, Ivo; Silić, Josip. *Gramatika crnogorskog jezika*. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Daničić 1857: Daničić, Đuro. Razlike između jezika hrvatskog i srpskog. – In: *Glasnik Društva Srbske Slovesnosti*. – Beograd. – Br. 9. – S. 1–59.
- Guberina/Krstić 1940: Guberina, Petar; Krstić, Kruno. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. – Zagreb: Matica hrvatska, 1940. – 218 s.
- Jachontov-www: Яхонтов, С. Е. *Оценка степени близости родственных языков*. – In: Теоретические основы классификации языков мира. Москва, 1980. – С. 148–157. Internet: www.philology.ru/linguistics1/yachontov-80.htm. Stanje 12. 3. 2010.
- Jezici BiH-www1: <http://www.forum.hr/showthread.php?t=28686>. Stanje 31. 3. 2011.
- Jezici BiH-www2: <http://forum.bljesak.info/viewtopic.php?f=2&t=7014&start=0>. Stanje 31. 3. 2011.
- Pavičić 2001: Pavičić, Josip. *Ispod jezika: komentari o jeziku i Hrvatima*. – Zagreb: Naklada Pavičić. – 355 s.
- Povelja-www: *Povelja o bosanskom jeziku od 21.3.2002*. – In: <http://www.bosnjaci.rs/povelja-o-bosanskom-jeziku>. Stanje 15. 3. 2011.
- Pranjkić 1997: Pranjkić, Ivo. O srbizmima. – In: Pranjkić, Ivo. *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor. – S. 117–121.
- Starostin/Militarev-www: Старостин, С. А.; Милитарёв, А. Ю. *О Древе Языков (обзор мнений)*. – In: <http://www.fund-intent.ru/Document/Show/4415>. Stanje 27. 3. 2010.
- Swadesh 1952: Swadesh, Morris. Lexico-statistic dating of prehistoric ethnic contacts. In: *Proceedings of the American philosophical society*. – Nr. 36. – S. 452–463.
- Swadesh-www: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/6.Educarium/Educarium-Forum/Swadesh_lists_for_Slavic_languages.htm. Stanje: 13.4. 2010.
- Škarić 2001: Škarić, Ivo. Kakav pravopis (između fonetike i fonologije). – In: *Govor*. Zagreb. – Br. 1. – S. 1–31.

Tošović 2008: Tošović, Branko. Der Unterschied. In: *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen/Kroatischen und Serbischen* – Wien, Berlin: LIT. – S. 143–185.

Tošović/Wonisch 2009: *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. Die bosniakische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen* / Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.). – Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Institut za jezik. – 481 S.

Branko TOŠOVIĆ

LANGUAGES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

- Autoexistence and / or Coexistence -

Summary

The author discusses the origin of correlational languages such as those spoken in Bosnia and Hercegovina.-Bosnian, Croatian and Serbian. All three languages have separate spelling, grammatical and lexical norms while it cannot be denied that the typological system of one language has been standardized under three different names. The most important point of the process of classification is the politics, aiming the affirmation of a nation, while the communicative functions are socondary. In predicting the future language and simulation processes and interlingual correlation in BiH is very important to take into account the extralinguistic factors, and, above all, political situation since it plays a very important role in the fact whether the linguistic processes would be the diverging or converging. The author believes that the reasonable solutions can come to Bosnia only when passions simmer down, disappear mutual frustration, distrust and the imposition of any kind. For something like that requires a high degree of tolerance, mutual respect and which is particularly important: finding a rational solution, reasonable roads.

Rajka GLUŠICA
Filozofski fakultet Nikšić

CRNOGORSKI JEZIK U ČELJUSTIMA NACIONALIZMA

U ovom tekstu autorka se bavi nacionalizmom u jeziku, njegovim tipičnim karakteristikama i mitovima na kojima počiva. Te teorijske postavke primjenjuje na konkretni primjer crnogorskog jezika koji se našao između dva nacionalizma - srpskog i crnogorskog. Zatim se autorka bavi analizom aktuelne jezičke politike u Crnoj Gori i sprovedene standardizacije crnogorskog jezika, ukazujući na neke parametre koji ih mogu odrediti kao nacionalističke. U radu se postavlja i pitanje da li savremeni standardni crnogorski jezik ima odlike i funkcije koje mora imati jedan standardni jezik ili ne. Zatim se govori o procesu (re)standardizacije crnogorskog jezika, posljedicama sprovedene standardizacije u kulturi, društvu, obrazovnom sistemu, kao i njenoj budućnosti, tj. primjenjivosti i prihvatanju.

Ključne riječi: nacionalizam u jeziku, nacionalistički mitovi, jezička politika, (re)standardizacija crnogorskog jezika, funkcije standarda.

Nacionalizam je posljednje pribježište nitkova.

Samuel Johnson

1. O nacionalizmu

1.1. U literaturi možemo pročitati da se u demokratskim društvima nacionalizam izjednačava sa primitivizmom, zaostalošću, mitomanijom, bolešću i svako prevazilaženje nacionalizma smatra se napretkom, pa čak i preduslovom duhovne civilizacije. Nacionalizam je nešto opasno, emocionalno i iracionalno i kao takav smatra se problemom društva. Karakteristike nacionalizma su precjenjivanje svoje nacije ili rase, mržnja i preziranje drugih, lov na nevjernike i neistomišljenike u vlastitoj grupi, fanatizam i zločin do protjerivanja i uništavanja pojedinaca i čitavih naroda. Takvo odbacivanje temeljnih ljudskih vrijednosti moguće je pod uticajem nacionalizma, jer on pretjerano i isključivo ističe vrijednost nacije na račun

moralnih i etičkih vrijednosti. Nacionalizam se zasniva na otrovu laži, laži o svijetu, o susjedu, o historiji, o religiji, o jeziku i kulturi, na kraju i o samom sebi. Zato što se temelji na iracionalnosti i laži, smatra se da je nacionalizam patologija kasnijeg razvoja povijesti i ona dovodi do psihičkih smetnji. Nacionalistička ideologija opisuje se kao ludačka košulja i ako se stvarnost ne uklapa u tu pojamovnu ludačku košulju, okrivljuje se stvarnost. Nacionalizam je nadomjestak za religiju, on je politička integracijska religija u uslovima sekularnog društva. Nacionalizam je ustanak protiv razuma i otvorenog društva. Paranoična pripadnost nacionalnom identitetu graniči se sa bolešću. Nacionalizam se obraća našim plemenskim instinktima, obraća se strastima i predrasudama. Izvori nacionalizma su siromaštvo koje vodi do kompleksa manje vrijednosti, a uzrok je manjak znanja i obrazovanja. Nacionalizam daje ljudima bez izgrađene ličnosti identitet koji im manjka. Vođe nacionalizma su često isfrustrirani društveno neprilagođeni i umišljeni poluintelektualci ¹.

Ovaj kratki teorijski uvod pokazuje da nema „dobrog“ nacionalizma i da su u zabludi oni koji kažu: ako je nacionalizam borba za državu i naciju, onda oni jesu nacionalisti. Kako vidimo nacionalizam je bolest i zlo, patologija društva.

1.2. O srpskom nacionalizmu u jeziku čiji je vrhunac fašistički pamflet *Slovo o srpskom jeziku*² koji je sa indignacijom odbačen u slavističkom svijetu, ali i od većine srpskih lingvista, i o nacionalističkim žestokim osporavanjima crnogorskog jezika, kao uostalom, i hrvatskog i bosanskog, nećemo detaljnije govoriti jer danas, srpski jezički nacionalizam ne pred-

¹ Definicije nacionalizma i stavovi o njemu preuzeti su iz knjige Snježane Kordić *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010. u kojoj se koristi bogata literatura o ovoj problematici i citiraju brojni autori: Lemberg, Billig, Llosa, Weirich, Anderson, Popper, Šundov, Winkler, Gellner, Friedrich, Evera, Kaschuba i drugi.

² *Slovo o srpskom jeziku*, Fond istine o Srbima, Beograd 1998. Miloš Kovačević, jedan od potpisnika *Slova* konstatuje: *Srbi nikada nisu branili drugima da se koriste njihovim jezikom, ali to nikad nije značilo niti je moglo značiti da je time taj jezik prestao biti srpski ili Vuk je ne samo smatrao nego i dokazao, što je prihvatila i sva „učena Evropa“, da su svi Srbi štokavci, ali istovremeno i da su svi štokavci Srbi. To znači da je štokavsko narječje svojom cjelinom srpsko, pa je i književni jezik koji je na osnovu tog narječja Vuk kodifikovao takođe etnički samo srpski*, u radu *Slovo o srpskom jeziku kao srpski nacionalni filološki program*, Prilozi nastavi srpskog jezika i književnosti, Br. 1/2, Banja Luka, 2000, str.15–23. i u knjizi *Srpski jezik i srpski jezici*, SKZ-BIGZ, Beograd, 2003, str. 11–21. Ovakav stav znači da se svi standardni idiomi zasnovani na novoštokavštini smatraju srpskim jezikom, što je direktno negiranje bosanskog, crnogorskog, hrvatskog i srpskohrvatskog.

stavlja veću opasnost. Podsjetićemo samo da se od knjiga, zbornika, referata na skupovima, tematskih brojeva časopisa i pojedinačnih radova i članaka u novinama u kojima se „naučno“ dokazuje da crnogorskog jezika nema, ponekad histerično i primitivno vrijeđajući sve one koji drugačije misle a pozivajući se na struku i nauku, istinu, istoriju, tradiciju, književnost, pretke i nerijetko Boga, može napraviti čitava biblioteka³. Restlovi toga nacionalizma postoje i u Crnoj Gori i dug je proces sazrijevanja nosilaca srpskog nacionalizma u spoznaji da rade na sopstvenu štetu. Važno je istaći da je srpski jezički nacionalizam, što se Crne Gore tiče, pobijeđen ustavnim određenjem crnogorskog jezika za službeni 2007. godine i osnivanjem Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću 2008. godine, na kojem se crnogorski jezik i književnost izučava na naučnim i akademskim principima i postulatima, i na kojem se obrazuju profesori crnogorskog jezika i književnosti, dakle, budući nastavni i naučni kadar za crnogorski jezik i književnost. Valja imati na umu da na nacionalizam ne treba odgovarati nacionalizmom, iako se veoma često dešava obrnuto, jer se nacionalizmi uzajamno hrane i pospešuju, već se na nacionalizam odgovara demokratskim sredstvima, znanjem i obrazovanjem. Srpski jezički nacionalizam u Crnoj Gori nije pobijeđen crnogorskim nacionalizmom nego državnopravnim okvirom i naukom.

³ Iz samih naslova pojedinih radova može se vidjeti kako sa mržnjom, uvredljivo i psovački autori govore o crnogorskom jeziku i samoj mogućnosti (potpuno legitimnoj) da se u Crnoj Gori jezik imenuje crnogorskim. Navešćemo neke: Dragoljub Petrović, *Jezik sa čaktarom*, rad sa skupa u organizaciji Srpskog narodnog vijeća Crne Gore: *Srpski narod u novom Ustavu Crne Gore – Ustavni genocid nad Srbima*, Podgorica, 2006, str.123-130; *Obespamećeni jezik u crnogorskom ustavu*, Svevide br. 7; *Dukljanska pamet u Katalozima znanja za predmet maternji jezik, Avetluk bezlijeka*, Raspeće jezika srpskoga br. 2, Nikšić, 2005; Drago Čupić, „*Crnogorski jezik“ vražja rabota*, Svevide 7; *O tzv. crnogorskom jeziku*, Svevide, br. 22, Nikšić, 2005; *Avetna lingvistika stvorila crnogorski jezik*, Svevide br. 19; Mihailo Šćepanović: *O jeziku crnozborskome*, Svevide 7; *Crnozborski žigovi i pobačuljska pamet*, Raspeće jezika srpskoga, br. 2. Radmilo Marojević: „*Crnogorski jezik“ - epizoda u ratu za razgradnju srpskog jezika*, Svevide br. 7; Miloš Kovačević: *Jezik i lingvistički duduci*. Svevide br.7; Branislav Brborić: *Porijeklo, dometi i odmeti lingvističke montenegristike*, Raspeće jezika srpskoga br. 4; i niz drugih autora i naslova. Svi pobrojani lingvisti su iz Crne Gore na radu u Srbiji, osim posljednje dvojice, koji su ijekavci Hercegovci. Najzagriženiji negatori crnogorskog jezika su oni koji žive u Crnoj Gori ili su porijeklom iz Crne Gore. Ovdje nijesmo naveli sve koji su se istakli i koji su i dalje veoma angažovani u negiranju crnogorskog jezika. Još jedna zanimljivost, vidimo da su navedeni „naučni“ radovi objavljivani u publikacijama Srpske pravoslavne crkve, tačnije u listu Svevide, glasilu Eparhije budimljansko-nikšićke, ili neke druge politički angažovane organizacije.

1.3. U ovom radu, dakle, biće riječi o crnogorskom nacionalizmu u jeziku i aktuelnoj jezičkoj politici, koji, za razliku od drugih nacionalizama, ugrožava isključivo Crnu Goru i njene građane. Kada sam jednom prilikom na konstantne napade crnogorskih nacionalista na Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, kao rukovodilac Programa, izjavila da je naš položaj izuzetno delikatan i težak jer se nalazimo na stalnom udaru dva ekstremna nacionalizma: srpskog i crnogorskog, javili su se mnogi čudeći se o kakvom to crnogorskom nacionalizmu govorim kad takvog nacionalizma nema⁴. Tipična odlika nacionalista je to što svoj nacionalizam ne prikazuju kao nacionalizam, već se za njega koristi eufemizam – patriotizam. Čak i najekstremniji nacionalisti reći će da vole svoju državu i rade njoj u korist. I fašisti tvrde da su samo branitelji nacionalnih interesa.

Nacionalisti odbacuju razum i racionalnost, njihove istine su dogme, ne podnose dijalog, što se jasno očitovalo u procesu kodifikacije crnogorskog jezika. Iako se standardni jezik izgrađuje izričito dogovorom, crnogorski standard se gradi tajno, iza kulisa, bez rasprava, uvažavanja drugačijeg mišljenja, okruglih stolova na kojima bi učestvovali profesori jezika, novinari, pisci, kulturni poslenici i svi zainteresovani kojima je crnogorski jezik maternji, pa bi se lako iskristalisala opšteprihvatljiva varijanta. Javnost i korisnici budućeg pravopisa nijesu imali priliku da iznesu svoje mišljenje i stav, već su im se servirala gotova rješenja u vidu pravopisa i gramatike sa radikalnim otklonom od postojeće norme. Posljedica toga je opšta neprihvatljivost propisane norme, pa se pribjegava sili i zastrašivanju – iza pravopisa stoji država, ko ga ne poštuje protiv države je i protiv crnogorskog jezika.

⁴ Kada je istoričar Živko Andrijašević, prikazujući zbornik radova sa naučnog skupa Dinastija Petrović Njegoš, u istu ravan doveo srpske i crnogorske nacionaliste ovi drugi su reagovali upravo po opisanom modelu nepriznavanja i odbijanja istine. *Živko Andrijašević... u jednom prikazu... iznio je ideološka zastranjivanja nekih srpskih istoričara u Crnoj Gori, ali je zatim sasvim neočekivano u isti koš strpao i njih i neka eminentna crnogorska imena iz polja neuke i kulture. Između ostaloga on kaže: 'Prema našem mišljenju, ideologija crnogorstva je politički bezopasna u poređenju sa ideologijom srpstva, ali su u fenomenološkom smislu i jedna i druga ideologija – najobičniji mentalni otpad'*. Ovakav stav je zatim okarakterisan, *najblaže rečeno*, kao neozbiljan, neodrživ i začuđujući, v. Adnan Čirgić, *Jezički neprebol*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2007, str. 97.

2. Nacionalistički mitovi

2.1. Nacionalizam proizvodi mitove koji se nekritički prihvataju i kojima se jača nacionalni identitet. Najčešći su mitovi o herojskim djelima, ličnostima, o patnjama, žrtvama, izbavljenju i oni idu u tri osnovne varijante: veličanje sebe, zataškavanje vlastite krivice i ocrnjivanje drugih koji su obavezno predstavljeni kao stalna opasnost i neprijatelji. Ovo koristi mladi crnogorski standardolog kad govori o jezičkom zlostavljanju od strane Srba i time opravdava današnje jezičko zlostavljanje Crnogoraca koje uvjера da ne znaju i ne govore vlastiti jezik, izgrađujući kod njih osjećaj krivice što se ne pridržavaju propisanih novouvedenih oblika.

Mit o autohtonosti i posebnosti

2.2. Najomiljeniji mit nacionalista jeste onaj o nesrodnosti sa susjedima, odvojenosti od njih i autohtono postojanje od davnih vremena. Upravo na ovom mitu gradi se crnogorski jezik u izvedbi crnogorskih jezičkih nacionalista. Crnogorski jezik je autohton jezički idiom, tvrde montenegristi iz Instituta iako se zna da je u lingvističkoj nauci termin *autohton jezik* rezervisan za jezike kojima se ne može dokazati pripadnost nekoj jezičkoj porodici, koji nemaju jezičkih srodnika, niti se mogu povezati sa nekim drugim poznatim jezikom. Takvi su baskijski, koptski, japanski, korejski, ainu jezik starosjedilaca Japana, burušanski jezik na granici Indije i Pakistana i neki drugi. Otkud greška? Crnogorski jezički nacionalisti ne poznaju metajezik lingvistike što je osnovni preduslov bavljenja tom naukom, svaka nauka ima izgrađen svoj metajezik bez kojeg se ne može pretendovati na status naučnosti. U nauci o jeziku autohton jezik znači potpuno drugo od onog značenja koje mu daju u Institutu za crnogorski jezik i čije značenje iščitavaju iz rječnika stranih riječi umjesto iz rječnika lingvističkih termina i lingvističkih udžbenika⁵. Crnogorski jezik je kao poseban donijet iz

⁵ Tako nakon objavljivanja *Otvorenog pisma* profesora sa Studijskog programa za crnogorski jezik Ministru prosvjete, koji je kao pokrovitelj govorio na Okruglom stolu u organizaciji Instituta (objavljeno u medijima 24. februara 2011) i u kojem je jedno od pet pitanja bilo: *U Vašem govoru na „simpozijumu“ rekli ste da je crnogorski jezik autohton. Molimo Vas da nam objasnite šta to znači, jer nauka nije dokazala autohtonost crnogorskog jezika. Mi razumijemo da Vi kao političar ne morate poznavati usko stručne, lingvističke pojmove i činjenice, ali morate povesti računa o izboru savjetnika jer ovi što su Vas šetovali i napisali Vam govor, nijesu Vam predočili naučnu istinu*, Radoslav Rotković u reakciji naslovljenoj *Autohtoni jezik i uvozna negacija* (Pobjeda, 26. februar 2011, str. 20)

prapostojbine iz Polablja-Pomorja (današnja istočna Njemačka), nastao je iz izumrlog polapskog, nema zajedničko porijeklo sa drugim južnoslovenskim jezicima, pa se zbog toga i razlikuje od drugih susjednih jezika⁶. Sve je to daleko od naučne istine i veoma opasno.

Temeljni postupak nacionalizma, kao i rasizma, sastoji se u isključivanju, odvajanju od drugoga, vlastitoga od stranoga, pri čemu se svaka veza ili sličnost poriče, a razlika prenaplašava i uzima kao prirodna i nepromjenljiva. Najvažniji zadatak crnogorske jezičke „revolucije“ jeste radikalno odvajanje crnogorskog jezika, prije svega, od srpskog, a onda i drugih. Razgraničavanje prema drugima važnije je od realnog konstatovanja postojeće jezičke situacije. Crnogorski standardolozi insistiraju na jotovanoj varijanti crnogorskog jezika, uvode dva nova slova i niz arhaičnih i radikalnih rješenja u standard, ne podržavaju korišćenje nejotovanih oblika iako su oni pravopisom dozvoljeni, očigledno kao prelazno rješenje do novog pravopisa bez dubleta, tj. samo sa jotovanim oblicima.

Mit o naciji žrtvi

2.3. Preduslov za prihvatanje mitova je neznanje o istorijskim i jezičkim činjenicama. Tipičan mit svakog nacionalizma jeste da je vlastita nacija bila paćenik i žrtva izložena istorijskim nepravdama koje je danas potrebno ispraviti. I Hitlerova nacistička propaganda koristila je nacionalističku ideologiju žrtve. Nacionalizam pri suočavanju sa osporavajućim činjenicama odgovara adutom – ulogom žrtve. On nudi dugu listu istorijskih ponižavanja, političkih i kulturnih uzurpacija od strane okupatorskih i uni-

pita: *Koja to nauka tvrdi da crnogorski jezik nije autohton?* i nastavlja *Molim gospodina ministra da onome koji je sastavio i onima koji su potpisali proglas profesora Katedre za crnogorski jezik što prije kupi i pokloni po jedan primjerak rječnika stranih riječi kako bi mogli znati što znači autohton. Jer da znaju nikad valjda ne bi ustvrdili da nauka stoji protiv autohtonosti crnogorskog jezika. A ako bi, onda se zna iza koje nauke oni stoje. Uostalom, oni se na tu nauku bez zazora i pozivaju.*

⁶ Tvorci ovih ideja su Vojislav Nikčević (v. knjige *Crnogorski jezik*, Matica crnogorska, Cetinje, 1993. i *Jezikoslovne studije*, CNB Crne Gore, Cetinje, 2004. i brojne druge radove) i Radoslav Rotković (*Jezikoslovne studije*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009; Za ovu knjigu autor je dobio najveće državno priznanje Trinaestojulsku nagradu za 2010. godinu) a danas ih zastupaju njihovi nasljednici iz Instituta za crnogorski jezik. Adnan Čirgić u radu *Jezik u Crnoj Gori nije srpski*, Matica, br. 29/30, Cetinje, 2007, str. 415-422; tvrdi da crnogorski jezik *posjeduje vlastito porijeklo koje nije isto s porijeklom srpskog jezika* i time opovrgava sve do sada poznato u nauci o jeziku, u genealoškoj lingvistici i klasifikaciji jezika.

fiktorskih sila (čitaj srpskih) koji su našu naciju pokušavali uništiti, zatrijeti, asimilovati⁷. Uprkos sili nacija-žrtva, kao i njen jezik-žrtva, vjekovima je odolijevala, ostala vjerna svojim precima i porijeklu, sačuvala svoju suštinu, vjeru i običaje, te čiste duše čekala dan povratka svog otetog suvereniteta i svoje potisnute slobode. Naravno da se ponešto sa te liste oslanja na istorijske činjenice, ali od toga ne treba praviti mitove, niti to smije biti uzrok za nastanak nacionalizma.

Naučne činjenice pokazuju sasvim drugu sliku. Sva ozbiljnija istraživanja, naročito ona obavljena od inostranih lingvista, pokazuju da je jugoslovenska (SFRJ) jezička politika, i na planu zakonskih odredbi o jeziku i na planu prakse, bila uzor u svijetu po svojoj demokratičnosti⁸. Što se tiče razdoblja prije socijalističke Jugoslavije, takođe, se mora oprezno govoriti o jezičkom unitarizmu, a kamoli o lingvocidu. Nikad u Crnoj Gori nije zabranjivana ijekavica, Vukov jezički model zasnivao se na „južnom“ ijekavskom narječju, zatim u Belićevim pravopisima između dva rata ijekavica je bila ravnopravna sa ekavicom. To što neke karakteristike crnogorskog jezika nijesu ušle u srpskohrvatsku normu potpuno je logičan slijed standardoloških procesa stvaranja zajedničkog jezika, ali isto tako i društveno-istorijskih, ekonomskih i kulturno-prosvjetnih prilika u Crnoj Gori toga vremena.

Mit o naciji neprijatelju

2.4. Pripisivanje uloge žrtve vlastitoj naciji ide naporedo s propisivanjem uloge dežurnog krivca drugoj naciji. Zajednički neprijatelj i stalna opasnost od njega integrativni je faktor i djeluje na grupu kao vezivno sredstvo. Ne čudi zato definicija nacije kao zajednice koja zbog istorijske zablude vjeruje u zajedničko porijeklo i ima zajedničkog neprijatelja. Nacionalizam uključuje jezik kao centralni simbol nacionalnog identiteta, a mit o srpskom jezičkom unitarizmu⁹ (povezuje i učvršćuje mitove o naciji

⁷ *Već oko stoljeće i po nad Crnogorcima se vrši etnocid i nad jezikom crnogorskim lingvocid.* Vojislav Nikčević, *Norma i kodifikacija crnogorskoga jezika*, Zbornik radova, Cetinje, 2005, str. 12. *Crnogorci govore crnogorskim jezikom...koji je u posljednjih sto i pedeset godina bio na udaru srpske jezičke unitarizacije i homogenizacije*, A. Ćirgić, *Jezički neprebol*, str. 97.

⁸ O tome opširnije u S. Kordić, *Jezič i nacionalizam*, str. 286–294.

⁹ Priča o naciji mučeniku i naciji mučitelju u knjigama crnogorskih jezičkih nacionalista zauzima skoro centralno mjesto: *Gotovo cijeli XX vijek ... ispunjen je svesrpskim lingvo-centrizmom i etnocentizmom, nasilnijem naturanjem srpskoga kao hegemonističkog jezika ...* Vojislav Nikčević, *Norma i kodifikacija štokavskog dijasistema u dijahroniji i sinhroniji*,

žrtvi i naciji neprijatelju, a ujedno opravdava aktuelno nametanje drugačijih normativnih rješenja) razvijen kod nas i u Hrvatskoj, stvorio je zajedničkog neprijatelja prijeko potrebnog nacionalizmu. Ovo je ujedno i odgovor na pitanje otkud u kodifikaciji crnogorskog jezika toliko Hrvata, čemu treba dodati i finansijski motiv, visoki honorari za uloženi „trud“ i „pomoć“. Od srpskih unitarista i asimilatora crnogorski jezik je progнан, pobjegao je, tako ga nacionalisti definišu kao *izgnanika koji traži svoje neotudivo pravo da se vrne doma*¹⁰, a onda ga tek pristiglog iz azila i XIX vijeka, nameću kao savremeni standardni idiom i tako ispravljaju „istorijsku nepravdu“ nanesenu mu od nacije-neprijatelja.

Mit o unutrašnjim neprijateljima

2.5. Pored spoljašnjeg neprijatelja, nacionalizam uvijek ima i unutrašnje neprijatelje – izdajice nacionalnih interesa. Tu specijalnost nacionalizma žestoko sam osjetila na vlastitoj koži, najprije od srpskih nacionalista, a onda i od crnogorskih. Mojim koleginicama i meni, koje smo se u Savjetu za standardizaciju crnogorskog jezika borile protiv nacionalističkog viđenja standardnog jezika, javno su pripisivane razne kvalifikacije, optuživali su nas za neznanje, strah, srpski nacionalizam i podaništvo, lijenost, nadobudnost, prijetili nam preko medija limenim sanducima, profesionalnom likvidacijom, objavljivanjem naših rukopisa predatih Ministarstvu iz kojih bi javnost saznala kolikih je razmjera naše neznanje i koliko su naše naučne biografije bez pokrića. Bila sam na udaru i kao rukovodilac Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti, koji je inače, trn u oku jezičkih nacionalista, i srpskih i crnogorskih, a sve je bilo dio plana kako uništiti i učutkati one koji različito misle. Agresivnost, isključivost i mržnja glavne su karakteristike nacionalista.

U skladu sa svojim dogmama jezički nacionalisti proglašavaju svece i nagrađuju svoje „utemeljivače“ i pristalice, a ekskomuniciraju i proglašavaju neprijateljima i izdajnicima one koji drugačije misle, a to su u prvom redu profesori sa Studijskog programa za crnogorski jezik i južnoslovenske

Zbornik radova sa skupa Norma i kodifikacija crnogorskog jezika, str. 50; Crnogorskim jezikom izražavali su se crnogorski pisci i svi drugi *do unazad stotinak godina kad je brigu o jeziku u Crnoj Gori preuzela bratska Srbija. Od tada počinje zatiranje i asimilacija jezika crnogorskoga*, Adnan Čirgić, *Jezički neprebol*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2007, str. 177.

¹⁰ Radoslav Rotković, *Jezikoslovne studije*, str. 324.

književnosti. Zbog neprihvatanja nacionalističkih i nenaučnih stavova o crnogorskom jeziku i nepodržavanja sprovedene kodifikacije na Institutovom već pominjanom, okruglom stolu eksplicitno se zatražilo ukidanje Studijskog programa za crnogorski jezik kao najjačeg anticrnogorskog uporišta¹¹.

Uzroci nacionalističke jezičke politike

2.6. Uzrok nacionalističke crnogorske aktuelne jezičke politike jeste neznanje i to što se jezik smatra jednim od najvažnijih identitetskih simbola¹². Poznati su inače, primjeri u svijetu da se jezik kao važan elemenat nacionalnog identiteta ističe naročito onda kada se neka nacija ili etnička grupa osjeća ugroženom. Pitanje jezika postaje pitanje države, naroda, njegovog postojanja, pa čak i opstanka. Na snazi je aksiom koji glasi: crnogorski i srpski (bosanski, hrvatski) su različiti jezici, a ako razlike nema, treba je napraviti¹³. Želi se po svaku cijenu pobjeći od jednog policentričnog jezika, kojim se služe četiri nacije u četiri nezavisne države i koje imaju svaka svoju nacionalnu varijantu toga jezika sa vlastitom kodifikovanom normom i imenom. Koliko god povećavali razlike ne možemo pobjeći od toliko očigledne činjenice. Kad se shvati da je zajednički jezik prednost, bogatstvo širine kulturnog prostora, razumljivost, komunikacija i nesmetana kulturna i svaka druga razmjena bez jezičkih barijera, prestaće se sa usko-grudim i nacionalističkim jezičkim sitničarenjima na sopstvenu štetu.

Opštepoznata sociolingvistička činjenica jeste da je jezička politika dio zvanične politike jedne vlasti i da se vodi u skladu sa ideologijom i opštom politikom jednog društva, te da je to institucionalizovana naučno zasnovana i dobro osmišljena djelatnost. Vezu između vladajuće politike i jezičke politike potvrđuju sve definicije ovog fenomena. Jezička politika je

¹¹to je odsjek na kojem se ne izučava crnogorski već srpski jezik, *de se ne koriste knjige iz montenegristike već ekavske knjige namijenjene studijama srbistike*, R. Rotković, *Jezičkoslovne studije*, str. 23.

¹² *Nasuprot nacionalističkom mitu, jezik jednog naroda nije osnova njegove nacionalne svijesti*, E. J. Hobsbawm, *Nationen und Nationalismus*, Frankfurt/Njujork, 1991, str. 132; i u knjizi S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, str. 180.

¹³ P. Polenz, baveći se purizmom i nacionalizmom u jeziku konstatuje da za nacionaliste jezik nije sredstvo za sporazumijevanje, nego nacionalni idol, kojemu čovjek treba što upadljivije iskazivati čast i koji je opterećen zahtjevima za nekakvom izvornošću koja nema veze sa ljudskim potrebama i koja se u svako doba može zanemariti a da pritom ne nastane nikakva šteta ni za govornika ni za slušatelja, S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, str. 12.

dakle, dio ukupne kulturne, prosvjetne, nacionalne, unutrašnje i spoljašnje politike koju vodi neka vlast, što dalje implicira da će manje ili više demokratska društva imati manje ili više demokračičnu jezičku politiku. Kako je crnogorska aktuelna jezička politika ekstremno nacionalistička, a podržava je i sprovodi Vlada preko svog Ministarstva prosvjete i sporta, onda ta Vlada ili ne shvata karakter i pogubnost takve jezičke politike, ili joj ona takva kakva jeste - odgovara.

3. O crnogorskom standardnom jeziku

3.1. Standardni jezik se dobija procesom standardizacije u osnovi kojeg stoji kulturna, politička, ideološka i ekonomska unifikacija društva. Standard nastaje konsezusom društva ili bolje reći vladajućih elita. Obično se definiše kao varijetet jezika koji se smatra najprikladnijim u službenoj komunikaciji, državnoj administraciji, medijima i školstvu. Navešćemo još nekoliko definicija. Standardni jezik je *autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje kad se neka etnička ili nacionalna zajednica, uključivši se u internacionalu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom koji je dosad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije*¹⁴. Standard je naziv za varijetet jezika koji u određenoj govornoj zajednici uživa najveći prestiž¹⁵. To je onaj dijalekat jezika koji je stekao literarnu i kulturnu supremaciju nad ostalim dijalektima te je prihvaćen kao najispravniji oblik toga jezika¹⁶.

*Standardni se jezik formira izričitim dogovorom, (istakla R. G.) a njegova se forma kodificira u gramatikama, rječnicima i pravopisima, te on najčešće postaje jezik državne uprave, školstva, sredstava masovnih komunikacija i većeg dijela literature. On izrasta obično na osnovi nekog idioma koji se već upotrebljava na tom području, i to onog koji ima izvjestan socijalni ili politički ili kakav drugi prestiž, ali se uvijek od njega razlikuje, (istakla R.G.) već zato što je u osnovi statičan*¹⁷.

Nasuprot opšteprihvaćenim naučnim teorijama i stavovima pri kodifikaciji crnogorskog jezika pošlo se od tvrđenja: *Pravopis crnogorskog jezika nije stvar dogovora kao u drugim sredinama. Književni i narodni jezik kod Crnogoraca je identičan, što je jedinstven slučaj u svijetu. Zbog toga*

¹⁴ Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, str. 28.

¹⁵ Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, str. 346.

¹⁶ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I-II*, str. 500.

¹⁷ Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, str.148-149.

naš Pravopis ne može biti sporan jer čuva prirodne osobine crnogorskog jezika¹⁸. Iz ovog citata se vidi da se oko pravopisa ne dogovaramo i da smo jedinstveni u svijetu i po tome što imamo identičan književni i narodni jezik. Ideja o jednakosti narodnog i književnog jezika potiče od „utemeljivača montenegriskog jezika“ koji kažu: *Tradicionalna lingvistika je pokazala bogatstvo crnogorskog jezika u svim domenima, kao i to da se između crnogorskog narodnog jezika i crnogorskog književnog jezika može staviti znak jednakosti, što u Evropi nije slučaj ni sa jednim jezikom*¹⁹ ili *Jezik crnogorske književnosti istovjetan je sa narodnim govorom*²⁰. U kojim god značenjima uzimali termine standardni, književni i narodni jezik, toga, zaista, nema nigdje u svijetu, pa ne može biti ni u Crnoj Gori. Nikad nije dan standardni jezik nije identičan nijednom narodnom govoru, pa ni onom koji mu se nalazi u osnovici. Standardni jezik je vještačka, dogovorna tvorovina sa eksplicitnom (planskom) normom, a narodni govori su prirodni idiomi sa implicitnom (spontanom) normom.

3.2. Oko standardnog jezika, dakle, mora biti dogovora i konsezenza jer je to, naprosto, društveni fenomen sa obilježjima elastičnosti, stabilnosti, prestiža i polivalentnosti (ove karakteristike standardnog jezika identifikovane su već na počecima terorijskog bavljenja standardnim jezikom, tj. od praške lingvističke škole²¹). Standardni jezik ima najmanje tri simboličke funkcije:

1. **ujedinjujuću** - ostvaruje se identifikacijom svakog pojedinačnog govornika sa standardnojezičkom zajednicom. Pitanje: da li crnogorski standard vrši ovu funkciju? Da li govornike u Crnoj Gori aktuelni pravopis ujedinjuje ili razjedinjuje? Očigledno da razjedinjuje jer insistiranje na jotovanim oblicima (tokom rada Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika predlagani kao jedino ispravni, zvanično kodifikovani kao dubletni s ja-

¹⁸ Branko Banjević, *Nijesmo jezik prilagođavali tuđim pravopisima*, Pobjeda, 30. avgust 2008. Kultura, str. III.

¹⁹ Vojislav Nikčević, *Crnogorski kao maternji. Budućnost naroda čuva se jezikom*, Pobjeda 12277/LVI, 19. februar 2000, str. 19.

²⁰ Radoslav Rotković, *Jezikoslovne studije*, str. 317.

²¹ O tome vidjeti u Anita Peti-Stanić, *Funkcionalno preslojavanje suvremenoga standarda*, Zbornik radova Riječki filološki dani 4, Rijeka, 2002. str. 365–375; i u Ranko Bugarski, *Teorija standardnih jezika*, u knjizi *Jezik u društvu*, str. 211–236. O osobinama standardnog jezika na osnovu definicije Pražana v. i A. Б. Исаченко, *Какова специфика литературнога двязыччя в историји славянских народова*, Вопросы языкознания 3, Москва, 1958. str. 42–45.

snom tendencijom ukidanja nejotovanih oblika kao ostataka jezičke *inferiornosti, servilnosti i provincijalnosti*) i njihovo nametanje u obrazovnom sistemu preko izjotovanih programa i udžbenika izaziva otpore i kod govornika crnogorskog jezika, a kamoli kod govornika srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika.

Vještačko mijenjanje postojećeg standarda, pored kulturološkog šoka pravi i rascijepljenost u društvu. Intelektualna elita koja svoj jezik naziva i smatra crnogorskim odbija nametnute promjene u standardu ne mijenjajući pravopisne i pravogovorne navike. Nasuprot njima, malobrojni Crnogorci po zanimanju i partijci po zadatku preko noći mijenjaju svoj iskaz, jotovane oblike koriste kao dokaz političke i nacionalne podobnosti i pripadnosti, pravdajući takav postupak kao iskazivanje lojalnosti crnogorskoj državi. Prosto se utrkuju u dokazivanju svog crnogorstva neumorno jotujući i kad treba i kad ne treba. Tako pojedinci u državnom dnevnom listu Pobjeda koriste oblike *šednica, predsjednik, šedi, šeti, pošeduje, šedoči, ošeća* pa čak i *prešedan*. Pošto ne znaju šta je sve dopušteno novim pravopisom jotuju za svaki slučaj - sve, pa čak i labijale, pa pjesma posta pljesma i to više puta da ne bismo pomislili da je štamparska greška.

2. **odvajajuću** ili demarkacionu – jedna standardnojezička zajednica odvaja se od druge standardnim jezikom koji služi i kao identitetski simbol. U ovoj funkciji standardnog jezika crnogorski standardolozi su postigli najviše. Radikalnim otklonom od postojeće norme crnogorski jezik se želi učiniti različitim od ostalih jezika. Bilo je važnije napraviti razlike prema varijantama zajedničkog policentričnog jezika: bosanskom, hrvatskom i srpskom nego kodifikovati ono što predstavlja prirodni nastavak jezičkog razvoja. Nije trebalo raskidati sa stopedesetogodišnjom tradicijom standardnog jezika, niti sa srodnim susjednim jezicima. Posebno je pogrešno razlikama u jeziku dokazivati razlike u nacionalnom identitetu. Naš crnogorski identitet nije ugrožen činjenicom što nam je standardni jezik u strukturi i sistemu isti kao i standardi ostala tri naroda. Nijesmo manje Crnogorke i Crnogorci ako to priznamo.

Nova slova *ś* i *ž* i favorizovanje jekavskog jotovanja karakterističnog za narodne govore crnogorske (i ne samo crnogorske) jesu divergentna, razdvajajuća crta u odnosu na pomenute jezike i utiču na međusobnu razumljivost, opštenje i komunikaciju. Ovakvim rješenjima se prave komunikacijske barijere, izgrađuju međe prema drugima, što vodi u izolacionizam na koji crnogorski, kao mali jezik, nema pravo.

3. **funkciju prestiža** – prestižni status standardnog jezika održava se njegovom kultivizacijom i brigom o pravilnoj jezičkoj upotrebi. Onima ko-

ji su ovladali standardnim oblicima jezika obezbjeđuje se društveni prestiž u poređenju sa onima koji nijesu. Postavljamo pitanje: Da li aktuelni crnogorski standard nudi takav prestiž? Odgovor je – Ne. Upravo obrnuto, crnogorski jezički standard propisivanjem oblika iz crnogorskih narodnih govora kao normativnih, izjednačio je one koji su obrazovani sa onima koji nijesu išli u školu. Crnogorskim standardom se praktično ukidaju narodni govori i supstandardni idiomi, što je veoma štetno.

Ovdje se radi o prestižnoj funkciji standardnog jezika nad drugim idiomima jednog jezika-sistema, a možemo govoriti i o prestižnosti među različitim jezicima, ili varijantama nekog policentričnog jezika. Na prestižnost utiču izvanlingvistički faktori: broj govornika i ekonomska moć nacionalne zajednice koja se služi nekim jezikom ili varijantom. Kad je riječ o crnogorskom jeziku treba ovo posebno imati na umu. Niti nam broj govornika, niti ekonomska snaga države dozvoljava eksperimente u procesu standardizacije i radikalne otklone od postojećeg stanja u standardnom jeziku. Ovdje se prije svega misli na ogromne, a nepotrebne, materijalne izdatke u izdavanju novih udžbenika, priručnika i knjiga u obrazovnom sistemu prilagođenih novom pravopisu, kao i preštampavanja književnih djela bogate crnogorske literarne tradicije, i naravno, ne samo crnogorske, novim pravopisom. Takođe, crnogorski kao jezik sa malim brojem govornika treba da dobije ne samo unutrašnje priznanje već i eksterno, vanjsko i da se nađe na listi jezika svijeta. Svaki popis jezika svijeta u sebi nosi tragove političkog i ekonomskog uticaja, što je jedna jezička zajednica ekonomski moćnija to je sigurnije mjesto njenog jezika na bilo kojoj listi²². Kakav će status crnogorskog jezika biti u inostranstvu i na kojim će se univerzitetkim katedrama izučavati svakako zavisi od standardnog njegovog oblika i od (ne)moćnosti njegovog izučavanja uz ostala tri bliska jezika: bosanski, hrvatski i srpski.

4. O (re)standardizacijskom procesu

4.1. U sociolingvističkoj literaturi postoje brojni teorijski modeli koji opisuju odnose između tri ključna pojma: jezičke politike, jezičkog planiranja i standardizacije²³. Posebno su za nas interesantni modeli u planiranju jezika koji mogu obuhvatiti postupke u jezicima koji su nakon zajedničkog

²² D. Škiljan, *Unutrašnje i vanjsko priznanje jezika*, str. 86.

²³ O tome vidjeti u Rajka Glušica, *Jezička politika u Crnoj Gori*, Riječ, nova serija, br. 1, Nikšić, 2009, str. 15–30.

srpskohrvatskog standarda ušli u procese izgrađivanja sopstvenih standardoloških puteva. Kada govorimo o etapama u planiranju i razvoju već standardizovanih jezika u kojima je došlo do promjene statusa, a to su svi standardni jezici nastali iz standardne novoštokavštine srpskohrvatskog, nakon raspada Jugoslavije, onda se u teorijskoj lingvistici uzima **restandardizacija** kao postupak preoblikovanja jezika koji je već prošao standardizacijski proces²⁴.

Dok je standardizacija proces dobijanja standardnog – nadregionalnog jezika od nekog prestižnog varijeteta, koji natkriljuje sve dijalekte i sociolekte, sa ciljem otklanjanja poteškoća u komunikaciji, restandardizacija se zbiva isključivo na simboličkom nivou i u prvom planu nije komunikativna funkcija jezika, već simbolička, dakle, cilj nije poboljšanje sporazumijevanja ili podizanje standardnojezičke kompetencije nego isticanje statusa jezika: imenovanje jezika nacionalnim imenom i afirmacija tog nacionalnog jezika. Ponekad se restandardizacijskim procesima poništavaju postignuća standardizacije, pa se u nove standarde uvode jezičke pojave koje se pravdaju čuvanjem nacionalnog identiteta, a u stvari su govornicima neobične pa čak i nerazumljive. Upravo se to dešavalo u procesima restandardizacije bosanskog, crnogorskog, hrvatskog i srpskog jezika.

4. 2. Polazište u crnogorskoj restandardizaciji bilo je da je Crna Gora prvi put u svojoj dugoj istoriji dobila priliku da kodifikuje sopstveni jezik, da treba iskoristiti priliku i ispraviti sve „nepravde“ nanijete crnogorskom jeziku zajedničkom kodifikacijom i normirati sve „opšteupotrebne i opštercnogorske“ jezičke crte kao jedino ispravne, bez obzira na njihov status u postojećem standardu i bez obzira na pravopisne navike korisnika. Smatralo se da proces standardizacije crnogorskog jezika formalno kasni puna dva vijeka, ali da je taj jezik prirodno i spontano kodifikovan krajem XVIII vijeka i kao takav dosegao vrhunce u pisanoj riječi već na početku XIX vijeka, te da ne treba čuvati tuđu hegemonističku normu već afirmisati sopstvene jezičke osobenosti, a samo izuzetno kodifikovati oblike koji su se u Crnoj Gori iz raznih razloga tokom vremena ustalili²⁵.

Osnovna pravopisna načela i stavovi preuzeti su iz „normativističkih“ djela Vojislava Nikčevića, citiraćemo jedan ortografski „lajtmotiv“ – *Osnovni lajtmotiv Crnogorskog pravopisa mora da bude maksima: Piši kao što dobri pisci pišu! A naši najbolji pisci su: Petar I, Petar II Petrović Njegoš,*

²⁴ Ranko Bugarski, *Restandardizacija srpskohrvatskog u svjetlu sociolingvističke teorije*, u knjizi *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, str. 145–154.

²⁵ Zapisnici sa sjednica Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika.

*St. M. Ljubiša, Marko Miljanov Popović*²⁶. Već skoro pola vijeka stara je ideja da se u postupku intervencija u normi ne možemo osloniti samo na jezik književnika već se moraju uzeti u obzir prestižni funkcionalni stilovi²⁷, a naročito se ne možemo osloniti na jezik pisaca koji su stvarali vijek i po ranije. Dalje, ideja se razvija pa možemo pročitati: *govorni oblik (uzus) svakako mora poslužiti kao baza za standardizaciju. Uzus je jedan od dva glavna modela u tom procesu. Drugi model je jezik naših književnih klasika ... Ali jezik savremene književnosti, zbog toga što je prilagođen srpskom standardu, ne može biti model za standardizaciju jer ne odražava realno stanje jezika u Crnoj Gori. U posljednjih 150 godina planski je rađeno na otuđenju crnogorskog jezika i njegovoj asimilaciji u pravcu srpskoga, a jezik naše savremene književnosti je produkt upravo tih procesa. U njemu ima malo od onoga što je specifično i prepoznatljivo naše, gotovo ništa od onoga što jezikoslovci ističu kao najbitnija naša jezička obilježja. Zato je uzus (živi narodni jezik), a ne jezik savremene književnosti, model za buduću standardizaciju*²⁸. Upravo obrnuto, aktuelni pravopisi se ne zasnivaju na narodnim govorima, niti na književnoj tradiciji XIX vijeka, već na jezičkom uzusu u prestižnim funkcionalnim stilovima i ustaljenoj normi.

4.3. Nepremostive razlike u shvatanjima crnogorskog standarda podijelile su Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika i uslovile izradu dvije varijante pravopisa predate Ministarstvu prosvjete i nauke u januaru 2009. godine. Tada je napravljena greška, podnosioci radnih materijala su morali biti pozvani od naručioca posla – Vlade, da odgovore na veoma važno pitanje: Šta crnogorsko društvo, kultura i jezik predloženim modelom standardizacije dobija, a šta gubi? Na osnovu odgovora i javne rasprave u naučnim institucijama i medijima, Ministarstvo prosvjete je moglo izabrati i pragmatički odlučiti koja varijanta više odgovara aktuelnoj sociolingvističkoj i političkoj situaciji, ali i budućnosti.

²⁶ Vojislav Nikčević, *Piši kao što zboriš, glavna pravila crnogorskoga (standardnoga) jezika*, citirano iz knjige Radoslava Rotkovića, *Jezikoslovne studije*, str. 313.

²⁷ Milka Ivić, *O jeziku Vukovom i vukovskom*, Novi Sad, 1990, str. 95–98; i Rajka Glušica, *Standardni jezik i jezik medija*, Šesti lingvistički skup Boškovićevo dani, CANU, Podgorica 2005, str. 147–152.

²⁸ Adnan Čirgić, *Jezički neprebol*, str. 182–183. Kako su se ova načela primijenila u pravopisu crnogorskog jezika v. Rajka Glušica, *O prvom zvaničnom crnogorskom pravopisu*, Njegoševi dani 2, Zbornik radova, Univerzitet Crne Gore, Nikšić 2010, str. 253–266.

Suprotno tom logičnom slijedu izabrana je potpuno drugačija procedura, iza očiju javnosti formirana je Radna grupa (M. Perović, J. Silić, Lj. Vasiljeva), kasnije prozvana Ekspertska komisija, koja je predložila, a ministar prosvjete usvojio, *najcrnogorski pravopis*, kako ga je okarakterisao predsjednik Komisije, umjesto da ponude najprihvatljiviji pravopis. Ni nakon usvajanja pravopisa nije se organizovala javna rasprava (iako je bila najavljena) na kojoj bi Ekspertska komisija morala objasniti koji su to *principi standardizacije i konkretni naučni argumenti* kojima bi se mogla odbraniti pogrešna metodologija i rješenja u ponuđenom pravopisu.

5. O naučnim metodama članova Instituta za crnogorski jezik

5.1. Ekspertska komisija je uzela kao radni predložak pravopisna pravila autora Adnana Čirgića a za radni predložak pravopisnog rječnika uzela je našu verziju. U Čirgićevoj verziji jotovani oblici dati su kao jedino ispravni, ali nasuprot njoj Komisija je zadržala i dosadašnje normativne nejotovane forme. To znači da su u normi standardnog crnogorskog jezika uspostavljena dva sistema oblika: jotovani i nejotovani ili po novoj crnogorskoj terminologiji jotirani i nejotirani: negđe: negdje, lećeti: letjeti, šutra: sutra, koži: kozji.

Nasuprot tome iz Instituta za crnogorski jezik i književnost (Vlada ga je osnovala u julu 2010. godine) sugerišu nam da je crnogorski jezik samo sistem sa jotovanim oblicima. Direktor Instituta dr A. Čirgić kaže: *Prvi put u Crnoj Gori postoji jasna jezička politika afirmacije crnogorskog jezika. Istina je da je učinjen veliki napredak. Brojna djela se publikuju u skladu sa novim pravopisom. U nekim institucijama to se sprovodi dosljedno. Urednici dnevnih novina i časopisa više ne zabranjuju novinarima i publicistima da pišu u skladu sa novim pravopisom*²⁹. Nameću se pitanja: Kojim se jezikom u medijima i izdavaštvu koristimo ako ne jotujemo? Zar nije u skladu sa novim *Pravopisom crnogorskoga jezika* i upotreba nejotovanih oblika? Znači li da ako ne jotujemo to nije crnogorski, iako je pravopisom dozvoljeno da biramo jotovani ili nejotovani sistem oblika, nego srpski ili hrvatski ili bosanski? Ako se toliko insistira na jotovanim oblicima, nejotovani onda postoje samo formalno? Ovo potvrđuje naše mišljenje da su nejotovani oblici kao odraz jezičke *asimilicaje* i *unifikacije* ili bolje *inferiornosti*, *servilnosti* i *provincijalnosti* samo privremeno i prelazno rješenje do potpune crnogorske *jotacije*. U jotovanoj varijanti su *Pravopis* i *Gramma-*

²⁹ Adnan Čirgić, *Stavljena tačka na jezičku inferiornost*, Pobjeda 21. februar 2011, str. 11.

tika crnogorskoga jezika, sve što objavljuju članovi Instituta, zatim jotovani su novi nastavni programi za osnovnu školu i gimnaziju, a biće i novi udžbenici koje budu radili i recenzirali članovi Instituta.

5.2. Članovi Instituta za crnogorski jezik i književnost ističu da je to naučna institucija, možda zato što su na budžetu države, do sada su bili samo NVO Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“. Isti je direktor, isti časopis, isti prijatelji, isti „neprijatelji“ i ista nauka. Prvi okrugli sto koji su organizovali 20. februara iskoristili su da istaknu svoje zasluge u „afirmaciji“ crnogorskog jezika te da ukažu na neprijatelje i pozovu na likvidaciju jednog akademskog univerzitetskog Studijskog programa na kojem studira 86 studenata crnogorskog jezika i na kojem se poštuje naučna istina i akademska procedura. Njihova metoda je suprotna naučnim metodama i ona ide na promjenu činjenica da bi se potkrijepila hipoteza, dakle, činjenice se prilagođavaju stavovima i hipotezama, a ne obrnuto da se hipoteze postavljaju u skladu sa činjenicama.

Navodimo jedan primjer njihove metode. Već nekoliko puta do sada u sredstvima javnog informisanja optuživani smo da rugajući se crnogorskom jeziku izmišljamo oblike tipa: *ćeme, ćelohraniterlj, ćestenina, ćelodnevni, ćenovnik, ćelina, ćelesa, ćelivati, ćelokupan, ćesnoća, ćenjkatati se* i sl. i da tih oblika nema u *Pravopisu crnogorskoga jezika*. I što je još gore, čudili su se kako od stida ne crvenimo, kako se uopšte pojavljujemo u javnosti i kako nas niko ne poziva na odgovornost za takve neistine i učinjenu štetu crnogorskom jeziku, prigovara se univerzitetkom Sudu časti što ne reaguje. Optužbe su nedavno više puta ponovljene od članova i direktora Instituta.

Šta je tu zaista, istina? Svi pomenuti oblici, i ne samo oni, nalaze se u *Pravopisu crnogorskoga jezika* sa pravopisnim rječnikom, štampanim u Službenom listu Crne Gore od 9. jula 2009. i objavljenom na sajtu Ministarstva prosvjete i nauke 15. jula 2009. na strani 38, tačke 152. 153. i 154. i svi su ponovljeni u pravopisnom rječniku. Iznijeli smo u javnost te podatke nakon objavljivanja *Pravopisa* na sajtu i Službenom listu, a oni su konstantno tvrdili da tih oblika nema i da mi izmišljamo. Tako lako provjerljiva stvar, treba samo pogledati sajt ili Službeni list, kako li je sa njima polemisati oko stvari koje nijesu tako očigledne i lako provjerljive. Nakon naših kritika pravopisci ove oblike nijesu unijeli u drugo, izmijenjeno izdanje *Pravopisa* štampano 2010. godine i od tada ih nijednom nijesmo pomenuli, bilo nam je drago što je pravopis dobilo na kvalitetu njihovim izbacivanjem. To je cijela istina.

5.3. Rizikujući da opet budem optužena da *izmišljam i prevrćem istinu* ili *se rugam crnogorskom jeziku* tvrdim da u sljedećem tekstu nema ni jedne riječi koja nije iz pravopisnog rječnika drugog, izmijenjenog izdanja *Pravopisa crnogorskoga jezika* iz 2010. godine ili da nije u skladu sa propisanom normom. Čak su i junaci priče – hipokoristici: Mišo, Žana i Žajo uzeti iz pravopisnog rječnika kojima inače, kao pravopisno neinteresantnim, tamo nije mjesto.

Ovako je bešedio Mišo

Mišo pođekad šćaše bešediti o nekijem šećanjima iz đetinjstva i o tome kako šćaše odbačiti svoj veleljepni pošed, inače nije imao pošedovni list, jer ga je šenjalo da će se negđe drugđe zauvar ućešit od toga đečjeg šećanja, zbog kojeg šćaše biti po vas dan šetan i neućešan.

Njegov bižo izede šekutićem kožu nogu, a ona mu rogom išeče ženicu. Bđa (imperfekta glagola bdjeti) nad njima dok se nijesu ubaždeli. Tijeh muka pašijeh i kožijeh šećao se đe gođ bi odšeo. Posta preošetljiv, ošetno đetinjast, no kako bješe došetljiv, šeti se da pošeti ševernog mu vrljookog i bastadurnog sušeda Žaja, orjeđeg, prošeoćnog ćešitelja, i njegovu ženturaču – ženturinu Žanu koja ga je pođekad mržela, i da onđe prešedi vas poneđeljak. Šede u svoj dvošed, žato (hipokoristik od zlato) svoje, pa pravo na sušedni zemljopošed.

Kad tamo svugđe gušenice, izedoše pašake, šeme na šemeništu i vas šenokos, nastu šeća i šećanje, dok su sušedi šedeli bašibozučki na svojijem napuvanjim šedištima, čkileći od šekiranja. Bešedio je poslije da je predošećao da će pošetu sušedima ošenčiti neka šekiracija.

Videvši da zablude i da došetka, da će sušed ćešitelj očerati šetna šećanja koja su ga zapošela, nije dobra, on šutradan napravi zašedu jednoj tankošenoj i usplamćeloj đevici koja šeknu, zašekomani i zašerpa kao neka ušedelica, a ne ućešiteljski i đevičanski. Zaisto ga prešeće te pobježe, ne šećam se bogme, ili na Ševerni pol ili u Ševernu Ameriku da se ućeši. Tamo kad gođ bi zaruđela Ševernjača i zašenčila Velikog međeda, Mišo bi pravio prešek svojega života i svojijeh teškijeh i bezućešnjeh ošećanja.

Istraživači sa Instituta za crnogorski jezik i književnost smatraju da treba samo da se naviknemo na ovakve oblike, a oni su inače, kao *opšteupotrebn*i i *opšecrnogorski* ušli u normu. Kako su jotovani oblici propisani zvaničnim normativima crnogorskog jezika, onda ih svakako od jeseni možemo očekivati i u čitankama i udžbenicima za osnovne škole i gimnaziju.

6. Zaključak

Opštepoznata je činjenica da sudbinu nekog pravopisa određuju korisnici njegovim prihvatanjem ili odbacivanjem. Čak i ako politika i državni aparat stanu iza nekog normativa, opet su korisnici oni koji presuđuju. Politika i država mogu presijom obezbijediti obaveznu upotrebu određenih normativa samo u udžbenicima i u državnoj administraciji, dok ne mogu uticati na ostale sfere upotrebe jednog jezika (mediji, književnost, javna komunikacija). Korisnici norme koja postoji u jednoj sredini, a to su obrazovani građani i intelektualna elita, veoma se teško privikavaju na promjene, posebno ako su radikalne, a takve jesu propisane crnogorskim normativima.

Budući da jotovana varijanta nije zaživjela u medijima, administraciji i javnoj riječi, ostao je obrazovni sistem u koji će se ona implementirati uz svesrdnu „pomoć“ Ministarstva prosvjete. Urađeni su novi izjotovani nastavni programi, u njih ubačeni svi pjesnici – borci za jotovovanu varijantu, programi ekspresno prihvaćeni na Savjetu za opšte obrazovanje. Zatim, povlače se reformisani, odlični udžbenici maternjeg jezika i književnosti za opštu gimnaziju, rađeni više od četiri godine, da bi se za nekoliko mjeseci napravili novi – sasvim sigurno *jotirani*. Od loših pravopisa i gramatike i insistiranja na *jotaciji* opasnije je to što bi se u obrazovni sistem sa novim udžbenicima mogli unijeti nacionalistički mitovi: o autohtonom porijeklu, o nesrodnosti sa drugima što se očigledno vidi po različitom jeziku, zatim, mitovi o naciji žrtvi, o naciji neprijatelju, mitovi o herojima, izbaviteljima, utremeljivačima i naravno, izdajnicima. Već su u Ministarstvu određeni timovi stručnjaka koji pišu nove udžbenike, ali je pripremljen i novi spisak recezenata koji će to što bude u udžbenicima aminovati kao naučno utemeljeno i prihvatljivo.

Šteta koju nacionalizam prouzrokuje najočiglednija je na području kulture jer vodi u provincijalni autizam, neizbježni rezultat nacionalističke kulturne politike. Upravo aktuelna jezička politika vodi crnogorsku jezik i kulturu u getoizaciju i izolaciju. Vještačko mijenjanje postojećeg standarda, pored rečenog, donosi sa sobom ogromne i nepotrebne troškove.

Literatura

- Branko Banjević, *Nijesmo jezik prilagođavali tuđim pravopisima*, Pobjeda, 30. avust 2008. Kultura, str. III.
- Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- Ranko Bugarski, *Jezik u društvu*, Prosveta, Beograd, 1986.
- Ranko Bugarski, *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
- Adnan Čirgić, *Jezički neprebol*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2007.
- Rajka Glušica, *Standardni jezik i jezik medija*, Šesti lingvistički skup Boškovićevo dani, CANU, Podgorica, 2005.
- Rajka Glušica, *O radu na pravopisu crnogorskog jezika*, Njegoševi dani 1, Zbornik radova, Univerzitet Crne Gore, Nikšić, 2009, str. 287–300.
- Rajka Glušica, *Jezička politika u Crnoj Gori*, Riječ, nova serija, br 1, Nikšić, 2009, str. 15–30.
- Rajka Glušica, *O prvom zvaničnom crnogorskom pravopisu*, Njegoševi dani 2, Zbornik radova, Univerzitet Crne Gore, Nikšić, 2010, str. 253–266.
- Milka Ivić, *O jeziku Vukovom i vukovskom*, Novi Sad, 1990.
- Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb, 2010.
- Miloš Kovačević, *Srpski jezik i srpski jezici*, SKZ–BIGZ, Beograd, 2003.
- Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd, 1999.
- Vojislav Nikčević, *Crnogorski jezik*, Matica crnogorska, Cetinje, 1993.
- Vojislav Nikčević, *Jezikoslovne studije*, CNB Crne Gore, Cetinje, 2004.
- Anita Peti-Stanić, *Funkcionalno preslojavanje suvremenoga standarda*, Zbornik radova Riječki filološki dani 4, Rijeka 2002, str. 365–375.
- Radoslav Rotković, *Jezikoslovne studije*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009.
- Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969.
- Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
- Dubravko Škiljan, *Unutrašnje i vanjsko priznanje jezika*, u Zborniku radova *Identitet jezika jezikom izrečen* ur. A. Peti-Stanić, Srednja Europa, Zagreb, 2008.

Rajka GLUŠICA

THE MONTENEGRIN LANGUAGE CAPTURED BY NATIONALISM

Summary

The paper deals with the language of nationalism and its typical characteristics of the underlying myths. These theoretical postulate applied to the concrete example of the Montenegrin language, which is found between the Serbian and Montenegrin nationalism. The author also analyzes the current language policy in Montenegro and Montenegrin language standardization carried out, indicating that some parameters can be defined as a nationalist. The paper raises the question of whether modern standard Montenegrin language has the features and functions that must have a standard language or not. Then we talk about the consequences of standardization carried out in culture, society, media, education system and its future, ie. applicability and acceptance.

Smilja SRDIĆ
Filološki fakultet Beograd

TEORIJA VALENTNOSTI I LEKSIKOGRAFIJA

S obzirom na činjenicu da reči ne egzistiraju izolovano, same za sebe, već u kombinaciji sa drugim rečima, zadatak članka je da predstavi način prezentacije kombinatornih mogućnosti glagola u različitim tipovima rečnika: rečnicima standardnog nemačkog jezika, jednojezičnim i dvojezičnim rečnicima valentnosti u kojima je jedan od opisanih jezika nemački jezik. Opisom nekoliko dvojezičnih rečnika valentnosti predstaviće se i noviji razvoj leksikografske grane koja za teorijsku bazu ima teoriju valentnosti.

Ključne reči: teorija valentnosti, dependencijalna gramatika, sintaksa, morfologija, rečnici valentnosti, nastava nemačkog kao stranog jezika.

Rečnici¹ su nastali kao odgovor na ograničenu kompetenciju, kako na polju stranog tako i maternjeg jezika. Kako je jezik složen fenomen, različiti vidovi nekompetencije nekog jezičkog korisnika mogu se ublažiti/neutralisati upotrebom različitih tipova rečnika (jedni objašnjavaju nepoznato značenje reči, drugi njenu etimologiju, treći ortografiju itd.). Jezička reprodukcija je svakako jedna od primarnih funkcija rečnika (HERBST/KLOTZ 2003: 18 i dalje).² Otuda cilj leksikografa pri izradi rečnika ne može biti puki popis reči nekog jezika – uz odrednicu se navode različita, najčešće morfološka i sintaksička, svojstva reči koja omogućuju pravilnu upotrebu reči i generisanje korektnih rečenica.

Model dependencijalne gramatike, baziran na teoriji valentnosti, poslužio je kao osnova za specifičan leksikografski opis. U tu svrhu osvrnućemo se na dva osnovna pojma teorije valentnosti čijim se osnivačem

¹ Počeci nemačke leksikografije datiraju iz 17. veka (up. SCHIPPAN 1992: 54).

² Široku paletu funkcija leksikona up. kod HAB-ZUMKEHR 2001.

smatra francuski lingvista Tenijer.³ Pojam *d e p e n d e n c i j e* odnosi se na sintagmatske relacije među rečeničnim elementima. Hijerarhijsku prirodu tih relacija Tenijer prezentuje vertikalnim crtama – koneksijama. Osnovna pretpostavka je međuzavisnost pojavljivanja koja se u dependencijalnoj gramatici verbalno iskazuje relatorom „ako – onda“. O dependencijalnom odnosu između dva elementa može se govoriti ako je pojava jednog elementa (*regens*) preduslov za pojavu drugog elementa (*dependens*)⁴ Pritom jedan *regens* može biti preduslov za pojavu više *dependensa* (SRDIĆ 2010: 284; SCHUMACHER 1976: 276). S pojmom dependencije usko je povezan pojam valentnosti. Najčešće se *v a l e n t n o s t* shvata kao inherentno svojstvo glagola (ali i imenica i prideva) da u rečenici/frazi otvaraju slobodna mesta koja se moraju/mogu popuniti specifičnim elementima (dopune). Vrsta, broj i oblik dopuna određeni su valentnošću glagola. Tako glagol *jesti* vezuje uz sebe dva specifična elementa, jedan u nominativu, subjekat, drugi u akuzativu, objekat, up. *Petar jede čokoladu*. Samo se poštovanjem zakonitosti međusobnog povezivanja reči obezbeđuje generisanje korektnih rečenica.⁵

Opis hijerarhijskog ustrojstva jezičkih struktura našao je najviše sledbenika među nemačkim germanistima. Gotovo istovremeno, mada u prvo vreme nezavisno od Tenijera, valentnošću glagola bavili su se nemački lingvisti Erben i Grebe (SCHUMACHER 1976: 277). Najintenzivnije aktivnosti odvijale su se na Institutu za nemčki jezik u Manhajmu (Engel sa saradnicima) i u Herderovom institutu u Lajpcigu (Helbig sa saradnicima). Na početku se model primenjivao prevashodno za opis morfološkog i sintaksičkog sistema nemačkog jezika.

³ Mada Tenijerovo učenje seže do u 30-te godine prošlog veka, ono postaje poznato tek sa izlaskom njegove strukturalne sintakse (up. TESNIÈRE 1959).

⁴ Pojava glagolskog oblika *čitam* je preduslov za pojavu imenice *knjigu* (*čitam knjigu*), glagolskog oblika *sećam se* preduslov za pojavu imenice *prijatelja* (*sećam se prijatelja*). Kako se međuzavisnost jezičkih elemenata manifestuje ne samo u rečenici već i u nižim jezičkim strukturama, tako je imenica *knjiga* preduslov za realizaciju prideva *interesantna* (*interesantna knjiga*) a imenica *prijatelji* preduslov za realizaciju determinativa (*moji prijatelji*).

⁵ Povredom pravila generisale bi se nekorektne rečenice, up. **Petrom jede čokoladu*. **Petar jede čokoladi*.

Valentnost u standardnim rečnicima nemačkog jezika i jednojezičnim rečnicima valentnosti

Iako ne navode gramatičke kategorije, i standardni rečnici nemačkog jezika pružaju osnovne informacije o kombinatornim osobinama reči⁶, up.:

Wahrig (1968)

Ich erkannte ihn am Gang, an der Sprache, Stimme. (*erkennen* – prepoznati nekoga po nečemu)

Ich bitte Sie (herzlich) darum. (*bitten* – zamoliti nekoga za nešto)

Ich konnte mich einer boshaften Bemerkung nicht enthalten. (*sich enthalten* – suzdržati se od nečega)

Duden (2001)

Ich verzichte auf deine Hilfe. (*verzichten* – odreći se nečega)

Ich halte das nicht für gut? (*halten* – smatrati nekoga/nešto nekim/nečim)

Sie leidet unter ständigen Kopfschmerzen. (*leiden* – patiti od/zbog nečega)

U navedenim rečenicama pojavljuju se svi valentno uslovljeni sateliti glagola, npr. glagol *bitten* – moliti vezuje uz sebe tri specifična elementa koja označavaju onoga ko moli, osobu/instituciju kojoj je molba upućena i sadržaj molbe; glagol *leiden* – patiti onoga ko pati i uzrok patnje. Iako se na osnovu navedenih primera može tvrditi da je valentnost prisutna i u standardnim rečnicima nemačkog jezika, pretpostavke za istinski razvoj nove leksikografske grane stvorene su tek pojavom teorije valentnosti. Upravo je nedostatak čvrste teorijske osnove uzrokovao deskriptivne manjkavosti u ranijim rečnicima. Za studente germanistike standardni rečnici nudili su premalo gramatičkih informacija. Tu prazninu trebali su popuniti rečnici valentnosti (SCHUMACHER 1995: 288 i dalje; SCHUMACHER 2006: 1435 i dalje). Sa aktivnostima vezanim za leksikografiju koja kao teorijsku bazu ima model valentnosti počelo se posle 1965. godine u dva vodeća centra u tada podeljenoj Nemačkoj – u Manhajmu i Lajpcigu. Na prve jednojezične rečnike valentnosti (smatraju ih pretečom dvojezičnih rečnika)

⁶ Srpska leksikografija razvijana je na drugačijim principima. Kombinatorne sposobnosti reči navode se u našim rečnicima nesistematski i sporadično (up. SRDIĆ 2003; ĐUKANOVIĆ 1990).

nije se dugo čekalo. U rasponu od samo nekoliko godina izašlo je pet rečnika valentnosti.⁷ Izradi prvih jednojezičnih rečnika valentnosti pristupilo se sa intencijom da se mogućim korisnicima ponude informacije o broju i formi jezičkih elemenata koji popunjavaju prazna mesta koja glagol (ali i imenica i pridev) kao vrhovni regens otvara u rečenici. Dva su osnovna koncepta opisa: a) opisom se može obuhvatiti samo sintaksička dimenzija valentnosti (formulacija kontekstualnih zakonitosti) i b) analiza se može proširiti i na semantička svojstva glagola i njegovih satelita. Za očekivati je bilo da upravo ovaj drugi aspekt valentnosti nađe svoju punu potvrdu u nastavi stranih jezika (SCHUMACHER 1976: 275–276).

Od navedenih jednojezičnih rečnika valentnosti tri su posvećena valentnosti glagola: (up. HELBIG/SCHENKEL 1978; ENGEL/SCHUMACHER 1976; SCHUMACHER i dr. 1986). Prva dva rečnika polaze od morfosintaksičke dimenzije valentnosti, fokusirajući se na površinske strukture u kojima se pojavljuje glagol sa svojim dopunama. I dok se Engel/Schumacher ograničavaju isključivo na morfosintaksu, Helbig/Schenkel prave iskorak ka semantici. Schumacher i dr. međutim, u prvi plan stavljaju semantičku dimenziju valentnosti.⁸

Engel / Schumacher (1976):

bewundern

<i>bewundern</i>	01	<i>Der Junge bewundert das Mädchen.</i>
1: SE	DASS:	<i>Ich bewundere es, dass du ihm hilfst.</i>

Uz glagol se navodi rečni okvir⁹ (indeksom 0 obeležena je subjekatska, indeksom 1 dopuna u akuzativu), odgovarajuća rečenica, ali i mogućnost realizacije neke od dopuna u formi zavisne rečenice ili infinitivske fraze (u navedenom primeru dopuna u akuzativu pojavljuje se u formi *dass*-rečenice).

⁷ Up. HELBIG/ SCHENKEL 1969; SOMMERFELDT/SCHREIBER 1974; ENGEL/SCHUMACHER 1976; SOMMERFELDT/SCHREIBER 1977; SCHUMACHER 1986.

⁸ Neki od prikaza morali su biti, zbog uštede prostora, prezentovani u kraćoj formi (izostavljeni su najčešće: mogućnost građenja pasiva, transformacije i upotrebe u frazeologizmima).

⁹ Daje informacije o klasama dopuna za koje glagol otvara slobodna mesta. Malom zagradom se obeležava fakultativnost, odsustvom male zagrade obligatornost dopune.

Helbig / Schenkel (1978)

bewundern

- I. bewundern₂
- II. bewundern → S_n S_a
- III. S_n 1. Hum (*Der Schüler* bewundert den Lehrer.)
 2. Abstr (als Hum) (*Das Ministerium* bewundert seine Leistungen.)
- S_a keine Selektionsbeschränkungen (Er bewundert *den Freund*, *das Pferd*, *den Staat*, *die Wohnung*, *seine Fähigkeiten*, *sein Schwimmen*.)

U rečniku se valentnost prikazuje na tri nivoa: na prvom se daje informacija o broju dopuna koje glagol regira (2), drugi navodi formu u kojoj su realizovane (S_n = imenica u nominativu, S_a = imenica u akuzativu). Treći, semantički nivo, daje opis semantičkih svojstava svake od dopuna: subjekatska dopuna može obeležavati živo biće, ali i instituciju dok je objekatska dopuna bez semantičkih restrikcija.¹⁰

Schumacher i dr. (1986)

verkaufen

verkauft – verkaufte – hat verkauft

SBP verkaufen

NomE AkkE (Dat/PräpE *an*) (AdvE)

S+P Der a_{NomE} verkauft (dem x_{DatE}/*an* den x_{PräpE}) den z_{AkkE} (um den k_{AdvE}). a ↑ bewirkt ↑ absichtlich und um die Gegenleistung von k, daß ↑ es dazu kommt, daß x den z besitzt und a den z nicht mehr besitzt.

Bel↑ NomE a: handlungsfähiges Individuum/Kollektiv von Menschen/Institution
 AkkE z: konkretes Individuum/Substanz
 DatE/PräpG *an* + NG im Akk x: Mensch/Kollektiv von Menschen / Institution
 AdvE: AdvG k: Entgelt
 PräpG *für/um* ... + NG im Akk
zu + NG im Dat

¹⁰ Slabosti leksikona vezuju se najčešće za treći nivo koji ne nudi dovoljno semantičkih informacija (up. SCHUMACHER 1995: 289).

Najdalje su u semantizaciji valentnosti otišli Schumacher i dr. Pored navođenja osnovnih oblika, rečeničnog okvira (SBP) i strukturnog primera za rečenični okvir (S) ovaj leksikon daje i parafrazu značenja (P). Zatim slede morfološka specifikacija i semantička svojstva za svaku klasu dopuna (Bel↑). U napomeni/napomenama se upućuje na finije značenjske razlike. Stavljanje semantički motivisanog pojma valentnosti u prvi plan rezultira često različitim opisom leme.¹¹

Dvojezični rečnici valentnosti

Iako u početku bez jasne didaktičke orijentacije, jednojezični rečnici valentnosti od samog početka uspešno se koriste u nastavi nemačkog kao stranog jezika.¹² Sa ovakvom motivacijom počelo se 15 godina kasnije razmišljati o izradi dvojezičnih rečnika valentnosti. Noviji razvoj ove grane leksikografije doneo je zaokret ka didaktički orijentisanom rečniku koji je pored sintaksičkih obavezno nudio i semantičke informacije. Maternji jezik u ovim rečnicima zamišljen je kao pomoćno sredstvo za razumevanje pravila i struktura nemačkog kao stranog jezika.¹³ Dvojezični rečnici valentnosti ne mogu se *a priori* okarakterisati kao kontrastivni: atribut „kontrastivan“ može se pripisati leksikonu u kome su oba jezika opisana prema istom gramatičkom modelu, ako su opisi istog obima i ako se rezultati opisa poredi (SCHUMACHER 2006: 1436).

Dole opisani rečnici valentnosti rađeni su, ako ne striktno po manhajmskom modelu, onda u manhajmskoj tradiciji. Svi se oslanjaju na rečnik valentnosti ENGELA i SCHUMACHERA (1976). Rečenice na maternjem jeziku predstavljaju prevode nemačkih primera. Time se u rečnicima uspostavlja odnos ekvivalencije između primera, ne između glagola i ograničava upotreba u suprotnom pravcu. Glagoli su, doduše, i u maternjem jeziku

¹¹ Na nivou sintaksičke valentnosti bi četvorovalentni glagol *verkaufen* – prodati, prodavati bio samo trovalentan pošto se *nadoknada* kao komponenta sadržana u značenju reči *verkaufen* obično ne realizuje na nivou rečenice (up. SCHUMACHER 1995: 291).

¹² Kao korisnici rečnika pored nastavnika viđeni su strani studenti germanistike na višim godinama studija kojima su dotadašnji standardni rečnici nemačkog jezika nudili premalo gramatike. (Ne)korektnost neke rečenične konstrukcije nije se mogla potvrditi upotrebom postojećih gramatika ili rečnika standardnog nemačkog jezika. Otuda su rečnici valentnosti trebali da popune prazninu u ponudi priručnika za učenje stranog jezika (up. SCHUMACHER 1995: 288 i dalje; 2006: 1435 i dalje).

¹³ Kako je teorija valentnosti najviše prihvaćena u germanističkoj lingvistici, ne čudi što je (uz retke izuzetke) u dvojezičnim rečnicima valentnosti jedan od jezika nemački jezik (SCHUMACHER 1995:293).

opisani sistemanski i na više nivoa. Njihova je prezentacija međutim ponekad nepotpuna pošto sintaksički i semantički opis proizilazi iz navedenih primera – prevoda nemačkih rečenica. Jedan glagol iz srpskog, naprimer, Nemač bi morao da traži na više mesta jer je on neretko ekvivalent više nemačkih glagola. Po stepenu apstrakcije sintaksičke i semantičke analize ovi rečnici su u velikoj meri nadmašili svoj nemački uzor i suzili broj mogućih korisnika – njihova upotreba pretpostavlja određenu sistemsku kompetenciju korisnika. Kao adresati viđeni su studenti germanistike na višim godinama i naučnici.

Engel/Savin (1983)

achten

achtet,
achtete,
hat geachtet

<i>achten</i> 1 01	0: HUM/INST 1: HUM/INST/	<i>Die Kollegen achten ihren Chef.</i>	<i>Colegii îl respectă/ stimează pe șeful lor.</i>	0:HUM/INST 01 1: HUM/INST/ !ABSRT	<i>a respecta/ a stima</i>
<i>achten</i> 2 04 <i>auf+A</i>	0: HUM/INST 4:	<i>Erika achtet auf ihre - Aussprache.</i>	<i>Erika este atentă la pronunția ei.</i>	0: HUM/INST 4: INTELL/ AKT/STAT 8: atent	!048 <i>a fi</i> $\emptyset \rightarrow 8$ <i>a t e n t</i> <i>la +A</i>
		<i>Anna achtet auf ihre Gesundheit.</i>	<i>Anna are grijă de sănătatea ei.</i>	0: HUM/INST 1: grijă 4: -	!014 <i>a avea</i> $\emptyset \rightarrow 1$ <i>g r i j ă</i> <i>de+A</i>
		<i>Der Fahrer achtet [nicht] auf die Verkehrszeichen.</i>	<i>Șoferul [nu] ține cont de semnele de circulație.</i>	0:HUM/INST 1: seamă/cont 4: -	!014 <i>a ține</i> $\emptyset \rightarrow 1$ <i>seamă/</i> <i>cont de+A</i>
	4: AS m.	<i>Sie achtet darauf, immer pünktlich zu sein.</i>	<i>să: Ea are grijă să fie mereu punctuală.</i>	0:HUM/INST 1. grijă 4: -	!014 <i>a avea</i> $\emptyset \rightarrow 1$ <i>g r i j ă</i> !4:AS <i>de+A</i> ohne Korr.
		<i>daß: Sie achtet darauf, daß ihre Blumen genug Wasser haben.</i>	<i>ca (...) să: Ea are grijă ca florile ei să aibă destulă apă.</i>		
		<i>ob: Sie hat nicht darauf geachtet, ob das Auto rot oder blau gewesen ist.</i>	<i>dacă: Ea nu a fost anentă la faptul dacă mașina a fost roșie sau albastră.</i>	0:HUM/INST 4:INTELL/ AKT/STAT 8: atent	!048 <i>a fi</i> $\emptyset \rightarrow 8$ <i>a t e n t</i> 4:AS m. <i>la+A</i> obl. Korr. <i>faptul</i>
		<i>w-: Der Schüler achtet darauf, was der Lehrer sagt.</i>	<i>c-: Elevul este atent la ce spune profesorul.</i>		!4: AS ohne Korr.

Prvi dvojezični rečnik valentnosti koji s pravom nosi predznak „kontrastivan“ jer na istovetan način opisuje specifično okruženje i nemačkih glagola i njihovih ekvivalenata u rumunskom. Po tehnologiji izrade i po izboru glagola leksikon se u velikoj meri oslanja na rečnik valentnosti ENGEL/SCHUMACHER (1976). Osnovna razlika u odnosu na rečnik koji je poslužio kao uzor tiče se uvođenja semantičke komponente pri opisu (ENGEL/SAVIN 1983: 49; SCHUMACHER 1995: 302). Ovim su autori želeli otkloniti nedostatak, najčešće istican od strane stranih korisnika. Semantičku komponentu leksikona čine podaci o semantičkim restrikcijama za svaku klasu dopuna – obe klase dopuna uz prvu značenjsku varijantu glagola *achten* – poštovati, ceniti označavaju ljudsko biće ili instituciju, dok se akuzativna dopuna u rumunskom može popuniti i apstraktnim sadržajima. Pritom su se autori svesno odrekli „iscrpljujućeg“ semantičkog opisa ali i tematizacije semantičkih odnosa između glagola i njegovih specifičnih sateljita uvođenjem dubinskih padeža, dajući prednost univerzalnim sintaksičkim kategorijama – aktantima (dopunama) (ENGEL/SAVIN 1983: 49 i dalje).

Maria Teresa Bianco (1996)

achten

achten 1

achten/achtete/hat geachtet

01

O: UM/IST

1: UM/STAT/AZ

Er achtete sie [mehr als die anderen Kollegen].

Ich habe deinen Vater immer geachtet.

Max achtete ihre Zielstrebigkeit.

Margret hat deine Bemühungen immer geachtet.

Er achtete sie [mehr als die anderen Kollegen].

Dieses umweltfreundliche Waschmittel wird [sehr] gelobt. ←

stimare

A/3 stima/stimò/ha stimato

01

0: UM/IST

1: ! UM

Lui la stimava [più degli altri colleghi].

Ho sempre stimato tuo padre.

apprezzare

A/3 apprezza/apprezzò/ha apprezzato

01

0: UM/IST

1: ! –

Max apprezzava la sua tenacia.

Margret ha sempre apprezzato I tuoi sforzi.

Lui l'apprezzava [più degli altri colleghi].

Questo detersivo non inquinante viene [molto] apprezzato.

	rispettare A/3 rispetta/rispettò/ha rispettato 01
Die Kollegen achten ihren Chef. Ich achte deine Gefühle.	0: UM/IST 1: UM/STAT/AZ I colleghi rispettano il loro principale. Io rispetto I tuoi sentimenti.
achten/2 04 C	fare attenzione
0:UM/IST 4:- auf+A	
Achten Sie auf Ihre Kinder!	Faccia attenzione/ (stia attento) ai suoi bambini!
Du mußt mehr auf deine Gesundheit achten!	Devi fare un po' più d'attenzione/ (devi stare un po' più attento) alla tua salute!
Der Fahrer achtet nicht auf die Verkehrszeichen.	L'automobilista non fa attenzione/ (non sta attento) ai segnali stradali.
4 :C con corr. obbl.: d a r a u f Inf+:Sie achtet darauf, immer pünktlich zu sein.	Inf+ : Maria fa attenzione ad essere sempre puntuale.
daß: Ich werde darauf achten, daß die Milch nicht überkocht.	che F :Farò attenzione che il latte non si versi.
ob: Sie hat nicht darauf geachtet, ob das Auto rot oder blau gewesen ist.	se F :Non ha fatto attenzione se l'auto fosse rossa o blu.
w- : Sie hatte nie darauf geachtet, wer diese Schlüssel in Verwahrung hatte.	ch? : Lei non aveva mai fatto attenzione a chi avesse in custodia le chiavi.

Nemačko-italijanski kontrastivni rečnik valentnosti, prvi koji je dostupan i u elektronskoj verziji, oslanja se koncepcijski na gore pomenuti rečnik čiji su autori ENGEL/SAVIN (1983). I on nudi sintaksičko-semantičke informacije i primere koji treba da omoguće korektnu produkciju rečenica.

Dorđević/Engel (2009)

ACHTEN 1

Stammformen

Bedeutung:

Wortbildung:

Satzbauplan:

Semantik:

Passiv:

achten, achtet, achtete, hat

˘jemanden/etwas für wertvoll halten˘

missachten, verachten, hoch achten; Achtung;

sub akk

sub AGT˘˘fer; hum inst
akk AFFfer, hum inst sachv
*Ich habe deinen Vater [immer]geachtet.
Ich achte solche Menschen [auch heute noch].
Wir achten [natürlich] Annas Einstellung.*

*werden, sen
Sie wurde von allen Bürgern der Stadt geachtet.
Sie war in der Stadt allseits geachtet.*

POŠTOVATI; CENITI

poštujem, cenim

gajiti poštovanje prema kome, čemu; respektovati koga/što

poštovalac/poštovatelj, poštovanje; poštovan; cenjen

sub akk

sub AGT˘˘fer; hum inst
akk AFFfer; hum inst sachv
*Tvog oca sam [uvek] poštovao
Takve ljude [još i danas] cenim/
poštujem
Mi[naravno]cenimo/poštujemo
Annino stajalište.*

*biti-Passiv, se-Passiv
Nju su poštovali/cenili svi žitelji grada.
Ona je u gradu bila svuda poštovana/cenjena.*

ACHTEN 2

Stammformen

Bedeutung:

Wortbildung:

Satzbauplan:

Semantik:

Passiv:

Ausbau:

wie **achten 1**

˘etwas willentlich optisch wahrnehmen, sich beschäftigen mit etwas˘

beachten, Achtung!, Beachtung

sub prp *auf*

sub AGT˘˘fer; hum inst
prp AFFfer; -
*Er hätte [eben besser] auf seine Kinder achten sollen.
Sie sollen [immer]auf die Luftfeuchtigkeit achten.
Achte bitte [auch] auf Reisende ohne Gepäck.*

*generell
Seit diesem Unfall wurde sorgsam auf zu schnell fahrende Fahrzeuge geachtet.*

*prp darauf: DASS, FRAG
Bitte achten Sie immer darauf, dass diese Luke geschlossen ist.*

*Man hätte besser darauf achten sollen, ob alle pünktlich zurück waren.
Man hätte besser darauf achten sollen, wer zu spät kam.*

**PAZITI, OBRATITI/
OBRAĆATI PAŽNJU**

pazim; obratim/obraćam pažnju

˘pokloniti pažnju kome, čemu; paziti da se ne dogodi kome što neugodno˘

pažnja!; pažljiv

sub prp *na*

sub AGT˘˘fer; hum inst
akk AFFfer; -
*Trebalo je da [upravo bolje] pazi na svoju decu.
Morate [uvek] obratiti pažnju [i] na vlažnost vazduha.
[Molim te] obrati pažnju [i] na putnike bez prtljaga.*

*se-Fügung; Aktiv
Od one nezgode brižljivo se pazilo na vozila koja su se kretala prebrzo.*

*prp na to: da, FRAG
Molim Vas uvek pazite/obratite pažnju na to da ovaj prozorčić bude zatvoren.*

*Trebalo je bolje paziti na to da li su se svi vratili.
Trebalo je bolje paziti na to ko je zakasnio.*

Rečnik valentnosti nemačkih i bosanskih/hrvatskih/srpskih (b/h/s) glagola čiji su autori Engel i Đorđević napisan je prema metodologiji koju je 90-ih godina prošlog veka razvio Engel, a njena suština bi bila sledeća: a) za bazični vokabular nemačkih glagola Engel daje sintaksički i semantički opis i snadbeva ga primerima; b) strani naučnici prevode nemačke primere i opisuju glagole iz svojih prevoda primenjujući istu gramatičko-teorijsku bazu i istu metodologiju (ENGEL 2001: 321 i 322).¹⁴ Već opisanim nemačkim glagolima Đorđević je pridružio sintaksički i semantički opis b/h/s glagola. Sintaksička i semantička svojstva b/h/s glagola navode se i u slučajevima potpune podudarnosti. Nezavisno od svih teorijskih usmerenja pokazalo se da se najčešće greške pri generisanju rečenica odnose na kombinatoriku. Grube greške pri upotrebi stranog jezika nisu uvek posledica neposjedovanja sistemskog znanja (gramatike) već i nepreciznosti, praznina ili čak i grešaka u rečnicima. U ovom rečniku se prvi put detaljno opisuje sintaksička i semantička organizacija rečenice u srpskom jeziku. Tako glagol *poštovati/ceniti* kao strukturni centar rečenice otvara slobodna mesta za subjekatsku i dopunu u akuzativu. Za svaku dopunu se navode semantičke restrikcije i odgovarajući semantički padeži. Veliki je broj srpskih glagola koji zahtevaju dopunu u akuzativu, ali se ta funkcija ne može proizvoljno popunjavati. Dok ova dopuna uz glagola *uvrediti* mora da označava živo biće, uz *poštovati/ceniti* se na tom mestu mogu naći i institucija ili neki stav/sadržaj (*Poštuje starije kolege/pravosudne institucije/ tuđe mišljenje*). Na drugoj pak strani, ne odgovara istoj klasi dopuna uvek isti semantički padež – različita je uloga gramatičkih subjekata u primerima: *Domaćin je pozdravio sve prisutne. Planinski venac deli pokrajinu na dva dela. Dete je tužno. Knjiga se dobro prodaje*. Visok stepen apstraktnosti sintaksičkog i semantičkog opisa pretpostavlja posedovanje određene systemske kompetencije. Samim tim je i krug mogućih korisnika rečnika sužen na studente germanistike na višim godinama i naučnike.

¹⁴ 90-ih godina prošlog veka, kada kontrastivna istraživanja u oblasti leksikografije dobijaju nove impulse, prednost u istraživanju dobili su slovenski jezici. Paralelno sa ovim radilo se na izradi i nemačko-poljskog, nemačko-bugarskog, a planiran je rad na nemačko-ukrajinskom rečniku (up. ENGEL 2001: 317).

Zaključak

Prezentovani rečnici pružaju, na jednoj strani, uvid u razvoj dependencijalnog gramatičkog modela u nemačkoj germanistici, na drugoj strani, oni svedoče o stepenu primene dostignuća teorije valentnosti u savremenoj nemačkoj leksikografiji. Činjenica da stvarni život neke reči počinje tek u kontekstu, u njenom udruživanju sa drugim rečima, značajno je uticala na konceptijske promene pri izradi rečnika standardnog nemačkog jezika ali i na razvoj specifične leksikografske grane u Nemačkoj. Za očekivati je da će ona naći odjeka i u leksikografskim projektima onih naroda čiji jezici su dosad kontrastirani s nemačkim jezikom.

Literatura

- ĐORDĐEVIĆ, Miloje/Ulrich ENGEL (2009). *Wörterbuch zur Verbvalenz Deutsch – Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*. München: iudicium.
- ĐUKANOVIĆ Jovan (1990). „Primena modela valentnosti u srpskohrvatskoj leksikografiji.“ *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 20/2*. (Tršić, 11–16. 9. 1990.): 191–199.
- DU DEN - Deutsches Universalwörterbuch* (2001). Mannheim: Dudenverlag.
- ENGEL, Ulrich (2001). „Kontrastive Valenzbeschreibung deutsch-slawisch.“ THIELEMANN, W./K. WELKE (Hrsg). *Valenztheorie*. Einsichten und Ausblicke. Münster: Nodus, 317–334.
- ENGEL, Ulrich (2006). „Ein deutsch – bosnisch-/kroatisch-/serbisches Valenzwörterbuch.“ ÁGEL, Vilmos et al.(Hrsg.). *Dependenz und Valenz*. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. 2. Halbband. Berlin: Walter de Gruyter, 1217–1229.
- ENGEL, Ulrich/Emilia SAVIN (1983). *Valenzlexikon deutsch-rumänisch*. Heidelberg: Julius Groos.
- ENGEL, Ulrich/Helmut SCHUMACHER (1976). *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*. Tübingen: Gunter Narr.
- HAB-ZUMKEHR, Ulrike (2001): *Deutsche Wörterbücher – Brennpunkt von Sprach- und Kulturgeschichte*. Berlin / New York: Walter de Gruyter.
- HELBIG, Gerhard/Wolfgang SCHENKEL (1978). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- SCHIPPAN, Thea (1992): *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- SCHUMACHER, Helmut (1976): „Ein Valenzwörterbuch auf semantischer Basis“. *Probleme der Lexikologie und Lexikographie*. (= Sprache der Gegenwart 39). Düsseldorf: Schwann, 275–300.

- SCHUMACHER, Helmut (Hrsg.) (1986). *Verben in Feldern*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- SCHUMACHER, Helmut u. a. (1988): *Valenzbibliographie*. Mannheim: Institut für deutsche Sprache.
- SCHUMACHER, Helmut (1995). „Kontrastive Valenzlexikographie.“ POPP, H. (Hrsg.). *Deutsch als Fremdsprache* (FS Helbig), München: iudicium, 287–315.
- SCHUMACHER, Helmut (2006). „Kontrastive zweisprachige Wörterbücher.“ ÁGEL, Vilmos et al. (Hrsg.). *Dependenz und Valenz*. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. 2. Halbband. Berlin: Walter de Gruyter, 1435–1446.
- SOMMERFELDT, Karl-Ernst/Herbert SCHREIBER (1974). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- SOMMERFELDT, Karl-Ernst/Herbert SCHREIBER (1977). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution der Substantive*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- SRDIĆ, Smilja (2010). „Kontrastivna istraživanja nemačkog i srpskog/srpsko-hrvatskog jezika.“ *Kontrastivna proučavanja srpskog jezika: pravci i rezultati*. Beograd: SANU, 281–301.
- TESNIÈRE, Lucien (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- WAHRIG-Deutsches Wörterbuch (1968). Gütersloh: Bertelsmann Lexikon-Verlag.

Smilja SRDIĆ

VALENZTHEORIE UND LEXIKOGRAPHIE

Zusammenfassung

Wegen fehlender Sprachkompetenz sind die Deutschlerner auf verschiedene Wörterbücher angewiesen. Unterschiedliche Informationen bieten auch die herkömmlichen Standardwörterbücher der deutschen Sprache. Eine spezielle Art von Wörterbüchern, deren Entwicklung in den 70-er Jahren des 20. Jahrhunderts begann, stellen Valenzwörterbücher dar. Am Anfang waren sie nur als Hilfsmittel für die Verbesserung des DaF-Unterrichts gedacht. Die Valenzwörterbücher bestimmen die syntaktische Umgebung des Verbs, d.h. die Zahl und die Art der vom Verb regierten Elemente. In den neueren Valenzwörterbüchern wird nicht nur die syntaktische Umgebung des Verbs, sondern auch die semantischen Eigenschaften der vom Verb regierten Ergänzungen bestimmt. In Valenzwörterbüchern mit dem Attribut „kontrastiv“ wird die syntaktische und semantische Struktur der Verben beider kontrastierten Sprachen spiegelbildlich beschrieben.

Sanja ŠKIFIĆ
Sveučilište u Zadru

TEORIJSKA NAČELA KONFLIKTNE LINGVISTIKE I NJIHOV DOPRINOS TUMAČENJU ODNOSA IZMEĐU IDEOLOGIJE STANDARDA I IDEOLOGIJE DIJALEKTA

U ovome se radu u prvome redu iznose temeljna teorijska načela konfliktne lingvistike. Nakon iznošenja univerzalnih principa koji se mogu primijeniti na cijeli niz konfliktnih sociolingvističkih situacija, osobita pažnja se posvećuje tumačenju mogućnosti primjene takvih općih principa na analizu konfliktnog odnosa između ideologije standarda i ideologije dijalekta. Naposljetku se navode primjeri provedenih istraživanja u sklopu engleskoga jezika čiji se rezultati mogu dodatno tumačiti u sklopu konfliktne lingvistike.

Ključne riječi: konfliktna lingvistika, teorijska načela, ideologija standarda, ideologija dijalekta.

Uvod

Problemi jezičnoga konflikta postoje otkako je jezičnoga kontakta. Međutim, ozbiljni pokušaji sistematiziranja i kategoriziranja temeljnih teorijskih načela konfliktne lingvistike javljaju se tek krajem 20. stoljeća kada se definiiraju i osnovna sociolingvistička područja i odnosi u sklopu kojih se može promatrati pojedini oblik jezičnoga konflikta. Iako se većina istraživanja koja polaze od teorijskih načela konfliktne lingvistike uglavnom bave odnosima pojedinih većinskih i manjinskih jezika, ipak se ta načela mogu na jednak način primijeniti i na odnos između ideologije standardnoga i ideologije dijalektalnih varijeteta.

S druge strane, iako se standardni varijetet i dijalektalni varijeteti u sociolingvističkim okvirima iscrpno opisuju, tek su se u posljednja dva desetljeća unutar takvih opisa u obzir počeli uzimati rezultati recentnih istraživanja konfliktnih jezičnih situacija. Štoviše, istraživanje konflikta na relaciji standard – dijalekt pruža značajan znanstveni i praktični doprinos bu-

dući da može pridonijeti efikasnijem jezičnome planiranju, očuvanju dijalekata, ali i ojačati svijest o važnosti multikulturalnosti i višejezičnosti. Sa stajališta simboličke funkcije jezičnih varijeteta¹, postaje jasno kako se navedena funkcija može uspješno iskoristiti kao poticaj za različite pokrete oživljavanja i/ili pridavanja više prava ne samo manjinskim jezicima, već i različitim dijalektalnim varijetetima.

Pojam i multidisciplinarna priroda jezičnoga konflikta

Jednako kao i višejezičnost, i konfliktnost jezičnih situacija možemo smatrati učestalom i prirodnom pojavnosti budući da, kako ističu Grin (2005: 449) i Jenkins (2004: 89), raznolikost općenito nužno pretpostavlja konfliktnost. Izraz *konflikt* u prvom redu uspoređujemo s njegovim općim sinonimima *sukoba*, *nepoklapanja/sudaranja suprotstavljajućih principa*, a uže ga određujemo kao problem koji se javlja kod pojedinca zbog suprotstavljanja nekompatibilnih želja koje se prvenstveno javlja u svijesti jezičnoga korisnika (Strubell, 2001; Haarmann, 1990). U skladu s makroanalitičkim i mikroanalitičkim pogledom na jezični kontakt (Oksaar, 1997: 1), termin *konflikt* može podrazumijevati konflikt više jezika ili varijeteta u jezičnoj svijesti pojedinaca (koji se njima služe i/ili donose vrijednosne sudove o njima) i/ili konflikt *pomoću* jezika ili varijeteta koji je više sociolingvističke nego čisto lingvističke prirode budući da uključuje procese izvan pojedinca. Budući da pojedini autori u posljednjih nekoliko desetljeća temeljnim predmetima istraživanja općeg jezičnog kontakta smatraju kontakt i konflikt (Schjerve-Rindler, 1999: 1), zaključujemo kako su pitanja različitih manifestacija jezičnoga konflikta izrazito aktualna, i to bez obzira što se sam pojam konflikta u sklopu jezičnih rasprava ozbiljnije razrađuje tek u posljednjih nekoliko desetljeća (za razliku od drugih znanstvenih disciplina (poput sociologije) u kojima analiza konflikta ima daleko sistematičniju povijest (Nelde, 1991: 60).

Razloge zbog kojih se pojam konflikta javlja relativno kasno u lingvističkoj literaturi nalazimo u samoj prirodi konflikta, ali i najčešćim područjima njegova nastanka. Budući da je priroda jezičnoga konflikta nužno sociolingvistička i budući da većina istraživanja konfliktnih situacija otkriva niz društveno-jezičnih diskriminacija koji su usko povezani s političkim pitanjima, takva vrsta istraživanja i nije uvijek dobrodošla. S druge strane, ako prihvatimo da se većina konfliktnih jezičnih situacija javlja u moder-

¹ O tome opširnije vidi Wölck 2003: 34.

nim, iznimno složenim sociolingvističkim strukturama, tada se potreba identificiranja i istraživanja konfliktnih jezičnih situacija nametnula sama od sebe².

Unatoč relativno kasnoj pojavi, konfliktna je lingvistika u posljednjih nekoliko desetljeća opravdala razlog svojega postojanja, i to prvenstveno kroz djelovanje Centra za istraživanje višejezičnosti u Bruxellesu³ koje započinje krajem 70-ih godina 20. stoljeća.

Razine istraživanja i oblici jezičnoga konflikta

Jezični je konflikt moguće istraživati uzimajući u obzir cijeli niz sociolingvističkih područja. Neka od tih područja su sljedeća: status manjinskih jezika u odnosu na standard, status manjinskih jezika u odnosu na dijalekt(e), status dijalekata u odnosu na jezik većinskoga stanovništva, status jezika i dijalekata u dijaspori, razlike između urbanih i ruralnih sredina s obzirom na uporabu standarda i dijalekta te status jezika „novih“ država nastalih raspadom velikih federacija. S obzirom na količinu istraživanja provedenu o svakom od navedenih područja, zaključujemo kako su odnosi između većinskih i manjinskih jezika u sklopu pojedinog geopolitičkog entiteta najzastupljeniji. Međutim, izgleda kako postoje indicije koje govore u prilog sve većoj pažnji usmjerenoj upravo k istraživanju sociolingvističkih poteškoća govornika nestandardnih, dijalektalnih jezičnih oblika. Rasprave o jezičnim pravima koje se javljaju na različitim razinama i u sklopu različitih sociolingvističkih situacija mogu se smatrati bitnim dijelom niza disciplina. Takve se rasprave u prvom redu javljaju unutar sociolingvistike, ali i s njom usko povezane sociologije jezika te ekologije jezika⁴.

Osim niza sociolingvističkih situacija kojima se bavi konfliktna lingvistika, postoji i više načina klasifikacije konflikta koji ovise o pojedinom obilježju konflikta kojega posebno želimo istaknuti. Tako, primjerice, konflikte možemo podijeliti na prirodne (tradicionalne) i umjetne (samonametnute)⁵ ili na konflikte koji se javljaju i one koji se ne javljaju na isključivo lingvističkoj razini (De Vries, 1990). Nešto konkretnija i detaljnija klasifi-

² O tome opširnije vidi Brown 1996: 20; Cox 1974: 34; Čaldarović, 1987: 107; McRae 2001: 11; Nelde 1994: 7.

³ *Brussels Research Centre on Multilingualism*.

⁴ O tome opširnije vidi Wardhaugh 1992: 13–15; Kryžan-Stanojević, 2008: 684; May 2005: 320.

⁵ Usp. Nelde 1997; 2000; 2004.

kacija jest ona koja uključuje razlikovanje između etničkog, jezičnog, jezičnopolitičkoga te politiziranoga jezičnog konflikta⁶.

Temeljna teorijska načela konfliktne lingvistike

S obzirom na praktične sociolingvističke probleme koji najčešće predstavljaju središte zanimanja (poput neravnopravnog položaja govornika manjinskog jezika ili dijalekta naspram govornika većinskoga jezika ili standarda), istraživanja jezičnoga konflikta su nesumnjivo izrazito empirijske prirode. Metode koje se koriste su izrazito heterogene, a preuzete su iz sociologije, psiholingvistike te sociolingvistike⁷ (poput Lambertove *matched guise* metode ili *semantic differentials*⁸). Unatoč značajnoj disproporciji između empirijskih i teorijskih radova⁹ u sklopu konfliktne lingvistike, ipak je moguće ustanoviti i razraditi temeljna teorijska načela konfliktne lingvistike.

Nepostojanje jezičnoga kontakta bez jezičnoga konflikta

Prvo teorijsko načelo, poznatije kao „Prvi Neldeov zakon“ (Salverda, 2003: 130), kazuje kako ne postoji jezični kontakt koji ne uključuje jezični konflikt, prvenstveno zbog toga što kontakt uključuje nejednaku razinu jezične kompetencije, ali i nejednake pristupe društvenoj, političkoj i ekonomskoj moći koji su karakteristični za svaku kompetitivnu društvenu strukturu (Strubell, 2001: 48; Nelde, 1994: 2; Martel, 2004: 29). U svojoj blažoj verziji navedeno načelo bi glasilo kako ne postoji jezični kontakt koji ne bi uključivao potencijal konflikta. Drugim riječima, svaki kontakt uključuje latentnu prisutnost konflikta (Nelde, 1991: 59; Dahrendorf¹⁰) koji se u većini slučajeva i aktivira posredstvom svijesti manjinske skupine i neprihvatanja nepovoljnoga položaja (McRae, 1989: 6). Iako je navedeno načelo primilo dosta kritika, ono se (pogotovo u svojoj blažoj verziji) može prihvatiti kao univerzalno, pa većina autora koji se bave konfliktom¹¹ prihvaćaju činjenicu kako je konflikt u različitoj mjeri prisutan u svim društvenim zajednicama, samo što će neke biti uspješnije od drugih kada je riječ o ranom otkrivanju konflikta i razvijanju principa adekvatnoga pristupa

⁶ O tome opširnije vidi Nelde 1994: 2; Nelde 2000: 443; Nelde 2004: 17

⁷ Vidi Nelde 1997.

⁸ Vidi Osgood, Suci i Tannenbaum 1957.

⁹ Usp. Haarmann 1990.

¹⁰ Usp. Ritzer 1997: 114.

¹¹ Usp. Grin 1999: 141; McRae 1989: 2; Wölck 1997: 457; Wölck 2003: 30.

problemu. Ako bi postojala sociolingvistička situacija u kojoj bi se određeni jezični kontakt mogao smatrati neutralnim, svaka bi rasprava o konfliktu bila promašena.

Nepostojanje simetrične višejezičnosti

Prvo je načelo u uskoj vezi sa sljedećim koje kazuje kako je *simetrična višejezičnost (...) nemoguća* (Nelde, 1997: 294). Princip nepostojanja jezičnoga kontakta u kojem nema konflikta proizlazi iz općenitijih socioloških teorija o društvenim kategorijama i strukturama prema kojima je društvo visoko strukturirano i organizirano na temelju *nejednakosti pristupa moći i bogatstvu* (Jenkins, 2004: 89). Takva postavka proizlazi iz socioloških teorija konflikta prema kojima određeni društveni položaji posjeduju veću količinu moći od drugih, što dovodi do sistematskih društvenih konflikata (Dahrendorf¹²; Gramsci¹³). Višejezičnost koja bi uključivala ujednačenost jezičnih identiteta, prestiža, prava i pristupa društvenoj moći u stvarnosti zapravo i ne postoji već se javlja samo kao teorijski koncept.

Asimetričnost se u sklopu konfliktne lingvistike može odnositi na nepostojanje identičnoga broja govornika pojedinih varijeteta, ali i na nepostojanje dvaju jezičnih varijeteta kojima bi u određenoj političkoj formaciji bio pripisan jednak status i čiji bi govornici imali isti životni standard, a u skladu s konceptom *diskriminirajućeg ekonomskog sustava* (Brown, 1996: 19). To potvrđuje i Nelde (1991: 61) identificirajući kao primarni uzrok nastanka jezičnoga konflikta *nastojanja dominantne skupine da onemogući društvenu mobilnost*.

Jezični korisnik kao primarni izvor jezičnoga konflikta

Princip koji kazuje kako se u procesu pripisivanja konfliktnosti uvijek mora polaziti od individualnog govornika naglašava izrazitu sociolingvističku, a ne čisto lingvističku prirodu jezičnoga konflikta. Pripisivanje konfliktnosti govornicima i jezičnim zajednicama, a ne prvenstveno jezičnim varijetetima nastavlja tradiciju lingvista koji se bave kontaktom, a prema kojima su primarni elementi jezičnoga dodira pojedinci koji stupaju u kontakt, a tek onda jezici ili jezični varijeteti (Winford, 2003: 2). U skladu s načelom o nepostojanju jezičnoga kontakta bez jezičnoga konflikta i načelom o nepostojanju simetrične višejezičnosti, utvrđujemo nemogućnost

¹² Vidi: Ritzer, 1997: 112.

¹³ Vidi: Ritzer, 1997: 135.

identifikacije i analize jezičnoga konflikta isključivo na temelju analize dvaju ili više jezičnih sustava. Da bi se jezični konflikt mogao utvrditi i istraživati na ispravan način, nužno je odbaciti ekvivalenciju među jezicima, i to prvenstveno zbog različitih prosudbi o jezičnim varijetetima kojima se ističu vanjezični faktori odgovorni za nastanak jezičnoga konflikta. Ako utvrdimo kako se kontakt i konflikt ne javljaju prvenstveno između samih jezika ili jezičnih varijeteta, već između njihovih govornika, možemo zaključiti kako društveni kontakt podrazumijeva jezični kontakt, a društveni konflikt podrazumijeva jezični konflikt. Time prihvaćamo stajalište koje omogućuje istraživanje jezičnoga konflikta sa stajališta niza sociolingvističkih faktora (poput individualnih evaluacija varijeteta), a prema kojemu konflikt ne nastaje zbog onoga što različiti jezični varijeteti ili oblici jesu, već zbog onoga što predstavljaju (Bugarski, 1990).

Nepostojanje konflikta isključivo jezične prirode

S obzirom na prethodno navedena načela i s obzirom na klasifikaciju oblika jezičnoga konflikta, odnos između jezika, korisnika i jezične sfere postaje izrazito nesrazmjeran. To je osobito vidljivo ako u obzir uzmemo pojedine oblike konflikta, poput onog politiziranog u kojem jezik kao takav pada u drugi plan, a primarni fokus postaje jezična sfera. Navedeni princip kazuje o nepostojanju čistoga jezičnog konflikta budući da je, kako navodi McRae (1989: 3), svaki konflikt koji ima jezičnu dimenziju povezan s nizom društvenih čimbenika. Kao podloga svakom obliku jezičnoga konflikta javlja se jedan ili cijeli niz društvenih čimbenika i njihovih kombinacija koji su najčešće političke, vjerske, ekonomske ili etničke prirode, a koji uvjetuju daljnji tijek manifestacija i istraživanja jezičnoga konflikta. U takvim istraživanjima širi sociolingvistički kontekst postaje, zajedno s jezičnim korisnikom, izraziti fokus. Na taj smo način u adekvatnoj poziciji analizirati ideološke relacije između govornika i jezičnih varijeteta u pojedinim sociolingvističkim kontekstima.

Pozitivan potencijal jezičnoga konflikta

Kako u sociološkim, tako i u sociolingvističkim kontekstima, termin *konflikt* vrlo često nosi sa sobom negativan predznak, a u skladu s prethodno navedenim približnim sinonimima *sukoba* te *nepoklapanja/sudaranja suprotstavljajućih principa*. Ipak, i prvenstveno zbog toga što je sveprisutan u latentnom obliku, kako opći društveni, tako i uži jezični konflikt ne bi se smjeli smatrati isključivo negativnim pojavnostima. Drugim riječima,

na konflikt se treba gledati kao na pojavnost koja može sadržavati *pozitivan potencijal* (Watts, 1991: 76), odnosno na pojavnost koja je *zdrava i funkcionalna* (McRae, 1989: 2). Budući da se u sociološkoj literaturi odbacuje poimanje konflikta kao po društvo opasnoj pojavnosti, zaključujemo da, jednako kao što se pozitivan potencijal društvenoga konflikta očituje u njegovoj funkciji poticanja društvene promjene, tako se pozitivan potencijal jezičnoga konflikta ogleda u njegovoj ključnoj ulozi tijekom procesa jezične promjene. U konkretnim slučajevima jezičnoga konflikta njegov pozitivan potencijal najčešće implicira identifikaciju i osvještavanje samoga konflikta te, ako se radi o konfliktu između većinskih i manjinskih jezika, pridavanje većih prava manjinskim jezicima i njihovim govornicima. Ako se radi o konfliktu između standarda i dijalekta, tada bi se pozitivan potencijal u prvome redu odnosio na promjene u evaluaciji samih varijeteta. Tako bi se eventualno smanjila učestalost stvaranja negativnih ideoloških stavova i stereotipa spram govornika pojedinih varijeteta, što bi postupno utjecalo na poboljšanje statusa i percepcije samih jezičnih varijeteta. U ovome se smislu princip pozitivnoga potencijala jezičnoga konflikta manifestira kao princip koji od svih navedenih ima najveći praktični doprinos. Štoviše, jezičnome bi se konfliktu u usporedbi s onim općim društvenim trebalo pristupiti kao pozitivnijoj pojavnosti bez obzira što, kako navodi Bugarski (1990), može otkriti i/ili ojačati već postojeći društveni konflikt budući da, s druge strane, može pridonijeti iznalaženju načina kanalizacije ne samo jezičnoga, već i širega društvenog konflikta.

Mogućnost neutralizacije jezičnoga konflikta

Budući da konflikti najčešće nastaju zbog toga što *pojedinci i skupine nezadovoljavajućega društvenog identiteta nastoje povratiti ili usvojiti pozitivnu identifikaciju posredstvom mobilnosti, asimilacije, kreativnosti ili kompetitivnosti* (Jenkins, 2004: 113), u većini slučajeva je potrebna arbitraža konflikta čiji je zadatak *spriječiti njegove potencijalno razarajuće i gotovo neizbježno nepravedne posljedice – u sklopu čega ,nepravedno' znači i ,protivno ljudskim pravima'* (Grin, 2005: 449). S obzirom na svoju izrazito praktičnu prirodu, konfliktna lingvistika nastoji, između ostalog, iznaći najdjelotvornije mehanizme pomoću kojih se mogu neutralizirati aktivni konflikti, ali i predvidjeti i umanjiti mogućnost nastanka novih konfliktnih situacija. Ako prihvatimo kako se širi društveni konflikt može (barem djelomično) neutralizirati, moramo isto prihvatiti i za jezični konflikt. Pri tome treba na umu imati razlikovanje pojmova *jezična prava i prava na diskurs*. Budući da se jezična prava ne mogu braniti u izolaciji od

drugih socioloških faktora, u sklopu rasprava o mogućnostima neutralizacije jezičnoga konflikta moramo se usredotočiti na ono na što možemo značajnije utjecati, a to su prava na diskurs, odnosno *društveni uvjeti proizvodnje i prihvaćanja govora te kulturološki oblik simboličke (re)produkcije* (Hamel, 1997: 122).

Raspravljajući o konkretnim instrumentima za neutralizaciju jezičnoga konflikta, možemo razlikovati opće prijedloge te javne i obrazovne institucije koje bi trebale biti zadužene za neutralizaciju navedenoga oblika konflikta.

Kada je riječ o općim prijedlozima, oni su usko povezani s ostalim procesima jezičnoga planiranja, odnosno šire jezične politike. Ono što je svima njima zajedničko jest ukidanje nejednakog pristupa društvenoj moći i statusu te jezično utemeljene diskriminacije posredstvom negativnih ideoloških stavova i stereotipa. Opći prijedlozi za neutralizaciju jezičnoga konflikta se u prvome redu odnose na ograničenje principa teritorijalnosti, odnosno smanjenje ograničenja principa individualnosti. Princip teritorijalnosti se odnosi na pripisivanje ekskluzivnih prava pojedinom jezičnom varijetetu na točno određenom teritoriju, i to s ciljem *promocije i/ili zaštite pojedine jezične zajednice na tom području kako bi se razvio kohezivni osjećaj nacionalnoga identiteta (...) i osigurala 'efikasna' vlast* (Wise, 2006: 205). Njegovo ograničenje pogoduje razvoju principa individualnosti koji omogućuje svakome pojedincu, bez obzira na teritorij na kojem obitava, uporabu materinjega varijeteta u svim uporabnim sferama (pa i u administraciji). Sljedeći opći prijedlog se odnosi na priznanje postojanja jezičnih manjina u sklopu obrazovnoga sustava. Uvođenje manjinskoga (ugroženog) jezičnog varijeteta u obrazovni sustav (kao školskoga predmeta ili čak kao jezičnoga varijeteta podučavanja) bi značajno poboljšalo opći status tih varijeteta, i to bez obzira na stav kako kampanje u sklopu obrazovnoga sustava nisu gotovo nikada rezultirale značajnijim promjenama duboko usađenih stavova i predrasuda (Hamel, 1997: 127). Nadalje, potrebno je aktivno raditi na medijskoj promociji kulture manjinskih zajednica koja bi omogućila kulturnu reprodukciju. Iako o navedenim općim prijedlozima neutralizacije u prvome redu raspravljaju oni lingvisti koji se bave odnosom između većinskog i manjinskog jezika, oni se jednako djelotvorno mogu primijeniti i u analizama između standardnoga i dijalektalnih varijeteta, a u svrhu poboljšanja percepcije i evaluacije dijalekata te statusa njihovih govornika.

Konfliktna lingvistika također potiče osnivanje različitih organizacija i donošenje konkretnih pravnih dokumenata kojima bi se ojačao položaj

manjinskih i ostalih jezičnih varijeteta koji se nalaze u nepovoljnom položaju. U sklopu EU treba spomenuti djelovanje institucija poput Odbora regija te Skupštine europskih regija¹⁴. Za jezična je pitanja osobito bitna aktivnost EBLUL-a¹⁵, ali i donošenje niza pravnih instrumenata poput UN-ove Deklaracije o pravima pojedinaca koji pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama¹⁶ i Povelje o regionalnim jezicima i jezicima manjina¹⁷ (donesene 22. lipnja 1992), dokumenta koji je u svakom slučaju označio prekretnicu (de Bot, 2006: 360) u priznanju većih prava manjinskim jezicima. Međutim, kao što je slučaj i s većinom drugih pravnih dokumenata, i Povelja je izrazito ograničenoga dometa budući da je uistinu neizvjestan utjecaj kojega takvi dokumenti imaju na konkretne konfliktne situacije. Osim pozitivnih poticaja na status manjinskih jezika, Povelja o regionalnim jezicima i jezicima manjina pruža mogućnost revalorizacije i samih dijalekata. Međutim, najsnažnije sredstvo jačanja statusa jezičnih varijeteta koji se nalaze u konfliktnim situacijama, a koji su u određenoj mjeri, jest obrazovni sustav, odnosno najvažnije sredstvo tzv. *industrije svijesti* (Skutnabb-Kangas, 1997: 312).

Uloga temeljnih načela konfliktne lingvistike u tumačenju odnosa između ideologije standarda i ideologije dijalekta

Uvidom u prirodu istraživanja kojima se do sada bavila cjelokupna djelatnost konfliktne lingvistike, možemo zaključiti kako se velika većina lingvista u svojim analizama usredotočuje upravo na onaj oblik konflikta koji se javlja između pojedinog većinskog i jednog ili više manjinskih jezika u sklopu pojedinih političkih formacija. Takvoj usredotočenosti u prilog svakako ide priroda prethodno navedenih teorijskih principa konfliktne lingvistike, a osobito onaj o instrumentima neutralizacije konflikta gdje se navode konkretne institucije i pravni dokumenti koji za cilj imaju poboljšanje i priznanje statusa pojedinih manjinskih jezika. Sagledavajući količinu istraživanja koja se bavi konfliktom između ideologije standarda i ideologije dijalekta, odnosno općim odnosom na relaciji standard – nestandard, možemo zaključiti kako se ta vrsta istraživanja čini neopravdano zanema-

¹⁴ Usp. Vukelić, 2005: 81.

¹⁵ *European Bureau for Lesser Used Languages*.

¹⁶ *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*.

¹⁷ *The European Charter for Regional and Minority Languages*.

renom. Takva istraživanja u najmanju ruku zaslužuju jednaku pozornost lingvisti jezika iz jednostavnog razloga što su navedeni opći teorijski principi konfliktne lingvistike, pitanja sociolingvističkoga statusa sudionika u konfliktu te načela razrješenja konfliktne situacija u potpunosti primjenjivi i na ovu vrstu konflikta. Dakle, pretpostavljamo da se iza oskudnije količine istraživanja konflikta na relaciji standard – nestandard ne krije neadekvatnost temeljnih načela konfliktne lingvistike, već prvenstveno širi europski sociopolitički kontekst u zadnjih nekoliko desetljeća, a koji poseban naglasak stavlja na pitanja europske integracije, između ostalog i one jezične i to manjinskih jezika. Međutim, gledano s užeg stajališta (onog pojedinog govornika), možemo pretpostaviti kako su problemi jezika na relaciji standard – dijalekt daleko učestaliji i aktualniji, što također govori o neopravdanosti zanemarivanja takvog oblika konflikta. To ipak ne znači kako su analize pojedinih standardnih i nestandardnih varijeteta zanemarene u širem sociolingvističkom kontekstu. Stvarna situacija je upravo suprotna. U pojedinim analizama takvoga tipa manjka jedino tumačenje rezultata istraživanja u svijetlu temeljnih načela konfliktne lingvistike.

Pojedini autori smatraju kako do jezika na relaciji standard – nestandard (dijalekt) dolazi u situacijama u kojima se nestandardni varijeteti upotrebljavaju u onim sferama koje bi tradicionalno trebale biti rezervirane za standardni varijetet, pri čemu opreka između dvaju varijeteta prestaje biti sasvim jasna. Po njima, konflikt nastaje tek kada *se dotada nestandardne oblike želi promovirati u standardne* (Mićanović, 2006: 104). Međutim, takvo se jasno razgraničenje ne bi smjelo smatrati zadanim budući da ispitivanje stavova govornika o jezičnim varijetetima zasigurno može otkriti kako se konflikt na relaciji standard – nestandard (dijalekt) može javiti i u cijelom nizu drugih situacija, a ne samo u kontekstu interferencije na razini jezika planiranja pri čemu se nestandardni oblici pokušavaju promovirati u standardne.

U nastavku donosimo samo neke od primjera istraživanja odnosa između standardnog i nestandardnih varijeteta engleskoga jezika u sklopu kojih se tumačenja rezultata mogu dodatno upotpuniti njihovim sagledavanjem sa stajališta konfliktne lingvistike.

Mogućnost tumačenja odnosa između ideologije standardnih i ideologije nestandardnih varijeteta (dijalekata) engleskoga jezika u sklopu teorije jezičnoga konflikta

Istraživanja koja se navode u nastavku ne oslanjaju se nužno na pojmove ideologije standarda i ideologije dijalekta. Mi ih ipak koristimo jer su istraživanja provedena uporabom *matched guise* metode u sklopu koje se od ispitanika tražilo da iskažu pojedine evaluacijske sudove o ponuđenim varijetetima. Većina takvih sudova se pokazala ideološkima po prirodi.

Rezultati istraživanja koja su se provodila u Velikoj Britaniji, a koja su koristila *matched guise* metodu, uvijek su nametali iste zaključke. Naime, *govornici*¹⁸ koji koriste RP naglasak uvijek su ocjenjivani visoko po obilježjima inteligencije i samouvjerenosti dok su *govornicima* lokalnih dijalekata daleko češće pripisivane visoke vrijednosti po obilježjima iskrenosti i susretljivosti (Thomas, 2004: 203), iako se radilo o jednom te istom govorniku. Kao zaključak se onda navodi povezanost pripisivanja pojedinih obilježja sa statusom ili solidarnosti. Dakle, *govornici* (odnosno govornik) koji su ocijenjeni visokom ocjenom po obilježjima koja se pripisuju visokome statusu u pravilu su ocijenjeni niskom ocjenom po obilježjima koja se pripisuju solidarnosti. Isto su tako govornici koji su ocijenjeni visokom ocjenom po obilježjima koja se pripisuju solidarnosti ocijenjeni niskom ocjenom po obilježjima koja se pripisuju statusu.

Sljedeće je istraživanje za cilj imalo otkrivanje stavova učenika spram dijalektalnih varijeteta koji se javljaju u šest regija u Walesu. Rezultate istraživanja autori tumače na način da visoke ocjene RP govornika po obilježju neprivlačnosti govore u korist potvrđivanja učenikovih velških nacionalnih osjećaja kroz pridavanje visokih ocjena po pozitivnim obilježjima govornicima velških dijalektalnih varijeteta¹⁹.

I u SAD-u postoje slična istraživanja koja su temeljena na *matched guise* metodi, a čiji se rezultati analiziraju u skladu s povezanosti niza pripisivanih obilježja sa statusom ili solidarnosti. Tako Giles i Coupland (1991) opisuju istraživanje u kojemu su informanti bili studenti iz Kentucky-a od kojih se tražilo da na temelju zvučnih zapisa ocijene *govornike*

¹⁸ Riječ je o jednom te istom govorniku koji izgovara tekst na različitim varijetetima, čega sami ispitanici tijekom provođenja istraživanja nisu svjesni. Na taj se način osigurava maksimalna kontrola ostalih, nelingvističkih varijabli, a sve u svrhu kvalitetnije interpretacije prikupljenih podataka. O tome opširnije vidi karakteristike *matched guise* testa kojega su predložili Lambert i suradnici.

¹⁹ O tome opširnije vidi Garrett, Coupland i Williams, 1999: 345.

koji govore standardom i one koji govore naglaskom tipičnim za Kentucky. Rezultati su bili identični rezultatima istraživanja provedenima u Velikoj Britaniji. *Govornici* koji govore naglaskom tipičnim za Kentucky ocijenjeni su visoko po obilježjima koja se pripisuju solidarnosti, a nisko po onima koja se pripisuju statusu, dok su govornici standarda ocijenjeni nisko po obilježjima koja se pripisuju solidarnosti, a visoko po onima koja se pripisuju statusu.

Istraživanja o razlikama u stavovima spram govornika s engleskim i onima sa španjolskim naglaskom obavljena u Texasu i Californiji govore kako su govornici engleskoga sa španjolskim naglaskom visoko ocjenjivani po obilježjima koja se vezuju uz solidarnost te kako su ocjenjivani niže po obilježju inteligencije koje se vezuje uz status od govornika engleskoga s engleskim naglaskom²⁰.

Campbell-Kibler (2008) opisuje istraživanje u kojem se *matched guise* tehnikom ispituje reakcija na izgovor sufiksa -ing. Rezultati, između ostaloga, dokazuju kako je osoba koja izgovora [-in] ocijenjena inteligentnijom od one (iste osobe) koja izgovara [-in].

Purnell, Idsardi i Baugh su 1999. godine proveli istraživanje o oblikovanju stavova spram američkih dijalekata na temelju fonoloških obilježja, pri čemu autori tumače rezultate identifikacijom diskriminacije spram govornika pojedinih dijalekata na način da stanodavci diskriminiraju i donose sudove spram potencijalnih stanara ako koriste varijetete koji se vezuju uz kriminalne društvene skupine.

Lippi-Green (1997: 215) navodi kako se u SAD-u obilježje niskoga kvocijenta inteligencije najčešće povezuje s osobama ženskoga spola koje govore južnjačkim naglaskom. Autorica također navodi kako se južnjački naglasci općenito povezuju s nižim kvocijentom inteligencije, nižim stupnjem obrazovanja te sklonosti kriminalnim radnjama.

Na temelju sličnosti rezultata do kojih se došlo u odvojenim istraživanjima o stavovima spram jezičnih varijeteta u Velikoj Britaniji i SAD-u možemo zaključiti kako se ti rezultati u potpunosti mogu tumačiti posredstvom temeljnih načela konfliktne lingvistike. U prvome redu, svako od navedenih istraživanja uključuje kontakt između standardnih i nestandardnih varijeteta, a time, prema prvom načelu, i jezični konflikt. Nadalje, očita je i asimetrija višejezičnosti, odnosno različitost u mjeri u kojoj se pojedinim varijetetima pripisuju pojedina obilježja (poput onih koja su konstitutivni element dimenzije statusa u suprotnosti s onima koja su konstitutivni

²⁰ O tome opširnije vidi: Dailey, Giles i Jansma, 2005: 28.

element dimenzije solidarnosti). Načelo koje govori kako je jezični korisnik, a ne jezični varijetet primarni izvor konflikta u navedenim se istraživanjima očituje kroz samu metodologiju provedenih istraživanja. Ona uključuje iskazivanje različitih sudova spram ponuđenih jezičnih varijeteta. Drugim riječima, zaključci do kojih se dolazi o odnosu između standarda i dijalekta osnivaju se na ideološkim stavovima samih govornika jezičnih varijeteta. Sljedeće načelo govori o nepostojanju konflikta isključivo jezične prirode, a ono se u sklopu navedenih istraživanja ogleda u tumačenju rezultata prema kojima se, primjerice, pojedine pozitivne evaluacije nestandardnih varijeteta tumače vanjezičnim čimbenicima poput nacionalnog osjećaja pripadnosti pojedinoj društveno-jezičnoj zajednici, a pojedine negativne evaluacije pojedinih nestandardnih varijeteta vanjezičnim posljedicama poput društvene diskriminacije (niži kvocijent inteligencije, sklonost kriminalnim radnjama i sl.). Međutim, izgleda kako su posljednja dva načela u najmanjoj mjeri iskorištena u ovim i sličnim istraživanjima standarda i dijalekta. Naime, nedostaju opisi pozitivnog potencijala ovog oblika jezičnoga konflikta, a pogotovo prijedlozi za njegovo ublažavanje i/ili rješenje. Takvi bi se prijedlozi u svakom slučaju trebali ticati sastavljanja dokumenata o priznanju većih prava govornicima nestandardnih varijeteta. Međutim, ono što je bitnije u ovakvom obliku konflikta (u usporedbi s drugim manifestacijama) jest rad na mijenjanju svijesti, odnosno percepcije i negativnih ideoloških evaluacija nestandardnih varijeteta. Takvi bi se pomaci u prvome redu trebali ostvarivati kroz konkretne prijedloge u sklopu obrazovnog sustava.

Zaključak

Problemi jezičnoga konflikta implicitno su prisutni u svakom obliku jezičnoga kontakta. Međutim, eksplicitna analiza različitih manifestacija jezičnoga konflikta koja se javlja u posljednjih nekoliko desetljeća od iznimne je važnosti za primjereno tumačenje najrazličitijih oblika kontakta. U sklopu takvih istraživanja osobito mjesto zauzimaju analize odnosa između ideologije standarda i dijalekta. Navedena istraživanja o tumačenju odnosa između standardnih i pojedinih nestandardnih varijeteta engleskoga jezika na jasan način pokazuju kako su temeljna načela konfliktne lingvistike nezaobilazna u što iscrpnijoj analizi takvoga oblika jezičnoga konflikta.

Literatura

- Brown, M. E. (1996). *The international dimensions of internal conflict*. Cambridge: The MIT Press.
- Bugarski, R. (1990). The social basis of language conflict and language attitudes. U: P. H. Nelde (ur.). *Plurilingua: Language attitudes and language conflict*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 41–47.
- Campbell-Kibler, K. (2008). I'll be the judge of that: Diversity in social perceptions of (ING). *Language in Society*, 37(5), 637–659.
- Cox, K. R. (1974). Locational approaches to power and conflict. U: K. R. Cox, D. R. Reynolds, & S. Rokkan (ur.). *Locational approaches to power and conflict*. New York–London–Sydney–Toronto: SAGE Publications, 19–42.
- Čaldarović, O. (1987). Socijalna pravda i nejednakosti – prilog razmatranju socijalne stratifikacije u urbanim sredinama. *Revija za sociologiju*, 17(1/2), 95–104.
- Dailey, R. M., Giles, H., & Jansma, L. L. (2005). Language attitudes in an Anglo-Hispanic context: the role of the linguistic landscape. *Language & Communication*, 25, 27–38.
- De Bot, K. (2006). Applied linguistics in Europe. U: Thomason, S. G., & Gedney, W. J. (ur.). *Encyclopedia of language and linguistics*. Elsevier, 356–362.
- De Vries, J. (1990). Language conflict as conflict management. U: P. H. Nelde (ur.). *Plurilingua: Language Attitudes and Language Conflict*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism.
- Garrett, P., Coupland, N., & Williams, A. (1999). Evaluating dialect in discourse: Teachers' and teenagers' responses to young English speakers in Wales. *Language in Society*, 28, 321–354.
- Giles, H., & Coupland, N. (1991). *Language: Contexts and consequences*. Milton Keynes: Open University Press.
- Grin, F. (1999). Language planning as diversity management: some analytical principles. U: P. J. Weber (ur.). *Plurilingua: Contact + confli(c)t – Language planning and minorities*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 141–156.
- Grin, F. (2005). Linguistic human rights as a source of policy guidelines: A critical assessment. *Journal of Sociolinguistics*, 9(3), 448–460.
- Haarmann, H. (1990). Elements of a theory of language conflict. U: P. H. Nelde (ur.). *Plurilingua: Language attitudes and language conflict*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism.
- Haarmann, H. (1990). Language planning in the light of a general theory of language: a methodological framework. *International Journal of the Sociology of Language*, 86, 103–126.
- Hamel, R. E. (1997). Language conflict and language shift. *International Journal of the Sociology of Language*, 127, 105–134.
- Jenkins, R. (2004). *Social identity*. London–New York: Routledge.

- Kryžan-Stanojević, B. (2004). Hrvatska narječja u kontekstu promjene uloge jezika u doba globalizacije. *Riječki filološki dani (Zbornik radova)*, 5, 291–302.
- Kryžan-Stanojević, B. (2008). Ekolingvistika i norma – granice preskripcije. *Riječki filološki dani (Zbornik radova)*, 7, 683–691.
- Lambert, R. D. (1999). A Scaffolding for language policy. *International Journal of the Sociology of Language*, 137, 3–25.
- Lambert, W. E. (1972). A social psychology of bilingualism. U: Dil, Anwar S. (ur.). *Language, psychology, and culture. Essays by Wallace E. Lambert*. Stanford: Stanford University Press, 212–235.
- Lambert, W. E., Hodgson, R. C., Gardner, R. C., & Fillenbaum, S. (1972). Evaluational reactions to spoken languages. U: Dil, Anwar S. (ur.). *Language, psychology, and culture. Essays by Wallace E. Lambert*. Stanford: Stanford University Press, 80–96.
- Lippi-Green, R. (1997). *English with an accent: Language, ideology and discrimination in the United States*. London: Routledge.
- Martel, A. (2004). Linguistic diversity, global paradigms and taken-for-grantedness. *Collegium Antropologicum*, 28, 27–36.
- May, S. (2005). Language rights: Moving the debate forward. *Journal of Sociolinguistics*, 9(3), 319–347.
- McRae, K. D. (1989). Linguistic conflict: some theoretical reflections. U: P. H. Nelde (ur.). *Plurilingua: Urban language conflict*. Dümmler-Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 1–20.
- McRae, K. D. (2001). Conflict in a multicultural world: A theoretical essay. U: P. H. Nelde, & Schjerve-Rindler, R. (ur.). *Plurilingua: Minorities and language policy*. Dümmler-Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 3–19.
- Mićanović, K. (2006). *Hrvatski s naglaskom. Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- Nelde, P. H. (1991). Language conflicts in multilingual Europe. U: Coulmas, F. (ur.). *A Language policy for the European community. Prospects and quandries*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 59–73.
- Nelde, P. H. (1994). *How to avoid language conflict in Europe after 1994*. *Intercultural Communication Studies*, 4(2), 1–16.
- Nelde, P. H. (1997). Language conflict. U: Coulmas, F. (ur.). *The Handbook of sociolinguistics*. Oxford: Blackwell, 285–300.
- Nelde, P. H. (2000). Prerequisites for a new European language policy. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 21(5), 442–446.
- Nelde, P. H. (2004). Suggesting a new European language policy. *Collegium Antropologicum*, 28, 13–26.
- Oksaar, E. (1997). The history of contact linguistics as a discipline. U: Goebel, H., Nelde, P. H., Stary, Z., & Wölck, W. (ur.). *Contact linguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1–28.

- Osgood, C. E., Suci, G. J., & Tannenbaum, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana–Chicago–London: University of Illinois Press.
- Purnell, T., Idsardi, W., & Baugh, J. (1999). Perceptual and phonetic experiments on American English dialect identification. *Journal of Language and Social Psychology, 18*, 10–30.
- Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Globus.
- Salverda, R. (2003). *Conflict linguistics and the case of multilingualism in London*. U: Bochmann, K., Nelde, P. H., & Wölck, W. (ur.). *Plurilingua: Methodology of conflict linguistics*. St. Augustin: Asgard, 129–143.
- Schjerve-Rindler, R. (1999). There is no contact without conflict. U: Weber, P. J. (ur.). *Plurilingua: Contact + confli(c)t – Language planning and minorities*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 1–12.
- Skutnabb-Kangas, T. (1997). *Language rights as conflict prevention*. U: Wölck, W., & De Houwer, A. (ur.). *Plurilingua: Recent studies in contact linguistics*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 312–324.
- Strubell, M. (2001). Minorities and European language policies. U: Nelde, P. H., & Schjerve-Rindler, R. (ur.). *Plurilingua: Minorities and language policy*. Brussels Research Centre on Multilingualism, 45–58.
- Thomas, L. (2004). Attitudes to language. U: Thomas, L., Wareing, S., Peccei, J. S., Thornborrow, J., & Jones, J. (ur.). *Language, society and power*. London–New York: Routledge, 194–209.
- Vukelić, K. (2005). Regionalizacija danas, centralizacija sutra. *Revija za sociologiju, 36*(1/2), 79–85.
- Wardhaugh, R. (1992). *An introduction to sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Watts, R. J. (1991). Linguistic minorities and language conflict in Europe: Learning from the Swiss experience. U: Coulmas, F. (ur.). *A language policy for the European community. Prospects and quandries*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 75–101.
- Winford, D. (2003). *An introduction to contact linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wise, M. (2006). Defending national linguistic territories in the European single market: Towards more transnational geolinguistic analysis. *Area, 38*(2), 204–212.
- Wölck, W. (1997). Conflict linguistics – A proposal. U: Wölck, W., & De Houwer, A. (ur.). *Plurilingua: Recent studies in contact linguistics*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 457–464.
- Wölck, W. (2003). *Are there universals of contact and conflict linguistics?* U: Bochmann, K., Nelde, P. H., & Wölck, W. (ur.). *Plurilingua: Methodology of conflict linguistics*. Dümmler–Bonn: Brussels Research Centre on Multilingualism, 29–40.

Sanja ŠKIFIĆ

THEORETICAL PRINCIPLES OF CONFLICT LINGUISTICS AND
THEIR CONTRIBUTION TO THE ANALYSIS OF THE
RELATIONSHIP BETWEEN THE IDEOLOGY OF STANDARD AND
IDEOLOGY OF DIALECT

Summary

The paper presents the basic theoretical principles of conflict linguistics. Following the elaboration of the universal principles which can be applied to a whole range of sociolinguistic situations of conflict, special attention is paid to the analysis of the possibilities of applying such general principles to the analyses of language conflict between the ideology of standard and the ideology of dialects. Although most research into linguistic conflict has been carried out on the basis of the analyses of the relationship between majority and minority language varieties, the paper presents the arguments on the basis of which it is possible to argue the validity of using the same principles in order to provide a more exhaustive explanation of the various types of relationships that may hold between the standard and nonstandard. The paper closes with an overview of research of English standard and nonstandard varieties the results of which can be further elaborated following the theoretical principles of conflict linguistics.

Милош КРИВОКАПИЋ

КОНСТРУКЦИЈЕ ОД+ГЕНИТИВ И ЗА+ИНФИНИТИВ У ЈЕЗИКУ СЕРДАРА И ГУВЕРНАДУРА РАДОЊИЋА И У ЦРНОГОРСКИМ ГОВОРИМА

Конструкције особене за италијански језик због комуникације са представницима Млетачке Републике усвајали су црногорски народни говори, а на посредан и непосредан начин и сердари и гувернадуре Радоњићи. Треба указати на неоспорну дијалекатску обојеност писама, која у највећој мјери кореспондирају са староцрногорским, али и другим црногорским говорима. Све то, наравно, мање-више, утицало је и на синтаксичку структуру писама Радоњића. Умјесто слободног аблативног генитива у њиховим писмима у употреби је генитив с предлогом **од**, у чему се огледа подударност са староцрногорским и другим народним говорима, разлижење са савременом нормом. Генитив уз одричне глаголе често биљежимо у овим писмима. Припадање у писмима Радоњића, али и црногорским говорима, најчешће се исказује посесивним придјевима или конструкцијом **од+** генитив. За разлику од конструкције **од+** генитив, конструкције **за+**инфинитив нема у црногорским говорима, јер она представља резултат утицаја млетачког судско-административног језика на језик црногорских главара.

Кључне ријечи: конструкција, језик, балканизам, романизам, германизам, предлошко-падежна веза, староцрногорски говори, црмнички говор, бокељски говор, инфинитив, генитив.

Конструкција од+генитив

Предлошко-падежна веза **од** + генитив фреквентна је у писмима сердара и гувернадуре Радоњића из 18. и 19. стољећа и има широк спектар значења. Употреба предлога **од** са генитивом, што је и очекивано, није увијек у складу са данашњом књижевнојезичком нормом. Одступање, са становишта савременог књижевног језика, треба тражити, првенствено, у утицају дијалекатске базе (староцрногорских говора) и посредном и непосредном приливу посуђеница из италијан-

ског језика. Ирена Грицкат сматра да је експанзија конструкције од са генитивом индоевропска развојна тенденција (Грицкат 1972: 79). Ова предлошко-падежна конструкција, која је, према мишљењу Александра Белића *туђинског порекла*,¹ а *несумњиви италијанизам* за Мата Пижурицу (уп. Пижурица 1985: 335), долази, дакле, *тамо где га данас не бисмо очекивали, нарочито у титулама, што може бити романски утицај* (Младеновић 1977: 37), истовремено потискујући на маргину посесивни генитив. Када је ријеч о језику владика из куће Петровића, Радоњића, црногорских главара, говору Његуша и позамашног дијела Црне Горе, треба указати на неоспорне вишевијековне политичке, војне и трговачке везе Црногораца са Млетачком Републиком, посебно преко Боке, које су условиле да у народни језик уђу многи романизми (покућство, одјећа, рибарска лексика и др. заступљени су у црногорским говорима са бројним италијанизмима, посебно војна терминологија). Писана и усмена комуникација са представницима Сињорије, такође, узроковала је знатан прилив посуђеница у црногорске народне говоре, јер је италијански језик, безмало, до почетка 20. стољећа био језик администрације у Боки. Иако типични представници народног језика, Радоњићи (као уосталом и њихови савременици – владике Висарион Бориловић, Данило и Петар I Петровић), као и црногорски говори уопште, ипак нијесу остали имуни на поприличан број романских посуђеница. Стога је очигледно да конструкција од+генитив и у језику Радоњића и Петровића, у бокељским и већини других црногорских говора, представља превод италијанског предлога **di**, који означава *complemento di specificazione*² (Мусић 1972: 117). Јасно је да се не ради увијек о директном превођењу већ о репродуковању *„освојених“ изражајних средстава*. Утицај је био толико јак на народне говоре, укључујући и црногорскоприморске и оне који су са њима у најдиректнијем контакту (Пижурица 1985: 334–335). Тако имамо наредне примјере из црмничког говора: *кмет о(т)-села, задовољан, дужан од нечег; причасмо од-онијема* (Милетић 1940: 511–512), говора Ријеке Црнојевића: од Инталији прича (Петровић 1972:

¹ Белић сматра да је оваква употреба генитива вјероватно туђинског поријекла: *господар од куће, цар од оне земље, Ој Лазаре, од Србије главо...* (исп. употребу предлога *di* у италијанском језику), у примјерима: *књига од божанства, гласови од мира* /исп. употребу страног *di, von, de, dui* сл/ (уп. Белић 1999: 300).

² Нпр. капетан од порта (it. capitano di porto), Комунитад од Торле и сл. (уп. Мусић 1972: 117).

65), перашког: *обучен од жене* (Брајковић 1893: 21), староцрногорских говора: *траг од лисице, мос од Рибнице* (Пешикан 1976: 187–188).

Код Вука Поповића и С.М. Љубише Пижурца билјежи: *капетан од вапора, глава од жбира; у води од Бојане* (Пижурица 1989: 335), а Остојић у језику Петра I региструје: *заповједник од Боке и Далмације, главарима од племена, калуђере од манастира* (Остојић 1976: 204). Стога и не чуди што се конструкција од+генитив често употребљава умјесто посесивног генитива или одговарујућег придјева у језику владике Висариона Бориловића (Младеновић 1977: 37), Андрије Змајевића (Пижурица 1989: 335). Истовјетна је ситуација и у писмима сердара и гувернадуре Радоњића, што потврђују и сљедећи примјери: *сопратровидур од Котора и Арбаније, капетан од Доброте, сердара од Црне Горе, кумпанија од капетана Шпигалори, фратер од спаса, капетан од цркула, солдатима од војводе Шпигалори, кнез од Заљути, син кнеза од Заљути, суд од Његуша, мађор од пјаце, старјешине од Црне Горе, врата од шурана, главу од стада, руке од правде* и сл.

Тако у примјеру *родом од Ђеклићах* имамо генитив поријекла са предлогом од, а у истом значењу могао је бити употријебљен и генитив поријекла без предлога (Стевановић 1976: 219).

У писмима сердара и гувернадуре Радоњића сасвим ријетко региструјемо конструкцију од+ генитив у функцији агенса у пасивним реченицама, што је карактеристична црта и језика Андрије Змајевића (Пижурица 1989: 335–336) и владике Петра I (Остојић 1976: 202–203). Употреба конструкције од+ генитив у функцији агенса у пасивним реченицама у писмима Радоњића, највјероватније је, као што је то случај и у језику Андрије Змајевића, *преузети модел из литературе или директно калкирање према италијанском* (Пижурица 1989: 335–336): *биће ви речено од Рада Пенсариона, како ће бити свједочено од Ђура Франова из Шпиљарах, послата од капетана нишичког, које е приказато од Ваше Преузвишености*.

Предлог од с генитивом у писмима Радоњића региструјемо и у функцији допуне глаголима оставити: *нека се оставе од злијех путовах*, и оглушити се: *немој се оглушит од своје крајине*.

Оваква употреба предлога од с генитивом³ није својствена савременом књижевном језику. У првом презентованом примјеру имамо узрочно значење и предлог од је сувишан, док је у другом случају ова

³ Изузетак је хрватски језик.

предлошко-падежна веза употријебљена у значењу акузатива са предлогом о (уп. Стевановић 1976: 219).

Употреба предлога **од** с генитивом у прилошкој функцији углавном је као и у нашем данашњем књижевном језику. Међутим, ову конструкцију у писмима Радоњића региструјемо и за означавање узрока:⁴ *к нама дошо од силе турске, много зла от крајине, нијесу могли доћи от рђава бремена, да ме није било страх от вас досад би платио, животиње цуцке побјегле от снијега на Кобиљи До, умирају от глади.*

Ову конструкцију у писмима Радоњића региструјемо и у *темпоралном значењу*: *моја е дужност у бријеме от рати да будем пред војском*; али и *мјесном*: *пак да дозовете главаре от едне банде и от друге.*

Дакле, у примјеру са темпоралним значењем умјесто у *бријеме од рати* у данашњем књижевном језику била би употријебљена синтагма *ратно вријеме* или предлог **за** (*за вријеме рата*), а у примјеру са мјесним значењем (мјесто одакле се нешто креће, одваја или удаљава) предлогу од семантички еквивалент је предлог **с** (*с једне банде (стране)*)

Региструјемо у писмима Радоњића и примјер у којима ова предлошко-падежна веза одређује управни појам по мјесту потицања: *двје хиљаде Тураках от града Оногошта и от остале Херцеговине удрили су на два буљука животиње цуцке*. Семантички еквивалент предлогу **од** у овом примјеру је предлог **из**, стога би умјесто *от града Оногошта и от остале Херцеговине* могло бити употријебљено *из града Оногошта и из остале Херцеговине*.

⁴Када се жели означити да какво стање, односно расположење, а ређе и радња, долази од неког појма као узрока, онда се и име дотичног појма употребљава у генитиву с предлогом **од**. Предлошко-падежна веза генитива с предлогом **од** употребљава се и за означавање узрока и свесних, организованих радњи, које се означавају активним глаголима. Идентична је по функцији, а врло сродна по значењу с везом предлога **од** и генитива иста ова предлошко-генитивна веза за означавање изазивача радње и стања, односно расположења. Ти изазивачи чије име стоји у генитиву уз које долази предлог **од** на изванредан су начин, по смислу, мислимо, и субјекти, али не никад наравно и граматички субјекти (Стевановић 1976: 209–210).

Конструкција за+инфинитив

Конструкција за+инфинитив, према мишљењу М. Решетара, Т. Брајковића, Д. Габрића (Решетар 1952: 93; Брајковић 1893: 21; Габрић⁵ 1984: 164) преузета је из италијанског језика и употребљава се умјесто намјерне реченице. Младеновић истиче да се употреба инфинитива у овој конструкцији данас од стране низа аутора објашњава утицајем несловенских језика (италијанског и њемачког).⁶ *Испитивачи језика писаца са сјеверне територије виде у конструкцији за+инфинитив германизам, а они који описују језик писаца из наших јужних крајева мисле да је у питању романизам. Мања група лингвиста говори о овој конструкцији као о романско-германској, видећи у њој и један и други утицај.*⁷ Тако, нпр. Херта Куна сматра да је конструкција за+инфинитив у језику Доситеја Обрадовића *инспирирана утицајем лектуре: њемачке, италијанске, а и француске* (Куна 1970: 111). Б. Остојић истиче да је *први пут веза за+инфинитив забиљежена 1198. године у источним областима српскохрватске језичке територије (Мон. серб. 4), затим и на југу у запису из 1407. (Спом. срп. 2: 59), као и у многим народним говорима, и то не само јужним, који гравитирају према Италији, и сјеверним, већ и у централним.* Он наглашава да ова конструкција у језику писаца предвуковске, вуковске и поствуковске епохе не може бити утицај са стране, већ да је она дошла у њихов језик из народних говора у већини случајева и потпомогнута утицајем из књижевне традиције, изјашњавајући се да ову конструкцију види као *балканизам, који је уосталом везан и за грчку синтаксу* (Остојић 1985: 125). Из наве-дених мишљења видимо да постоје очите разлике међу лингвистима када је ријеч о овој конструкцији. Једни заступају тезу да је конструкција за+инфинитив германизам, други романизам, трећи германско-романског поријекла, четврти балканизам. Теза да је ова конструкција преузета из народних говора и да је, уз то и балканизам, када је ријеч о сердарима и гувернадурима Радоњићима, владицима из куће Петровића и другим црногорским главарима, не стоји јер

⁵ За Габрића то је *типичан синтаксички италијанизам* (Габрић 1984:164).

⁶ Младеновић напомиње да треба објаснити одакле утицај тих страних језика, рецимо, на говор Змијања (Младеновић 1973: 178).

⁷ Неки аутори су прецизни па истичу да је ријеч о италијанизму, други да је помену-та веза дошла под утицајем француског језика, а трећи опет истичу да је та појава у језик писаца унијета из њемачког језика (Остојић 1985: 125).

староцрногорски говори не знају за ову конструкцију (као ни остали црногорски говори, осим сасвим ријетко црмнички⁸). Ову конструкцију добро знају и обилато је користе владика Данило (Младеновић 1973: 177–178) и владика Петар I (Остојић, 1976: 238), као и Његош, а А. Младеновић је уопште није регистровао у језику владике Висариона Бориловића (Младеновић 1977: 1–42). Историјска факта нам говоре да је баш у вријеме владике Висариона, који је био и заговорник сарадње са Венецијом, почела непосредна војна, политичка и свака друга сарадња Црне Горе и Црногораца са Млетачком Републиком. Није непознато да је, управо, први гувернадур Црне Горе Антонио Болица (Зане Грбичић) био повјереник Сињорије и да од тог времена многи црногорски главари и харамбаше ратују у хајдучким дружинама и у разним војним формацијама (и примају плату за то од Млетачке Републике), првенствено у Перасту, а и диљем Боке (али и шире) за потребе Преведре Републике. У Морејском рату Млечани уз помоћ Црногораца и Бокелја ослобађају Рисан од Турака (1684) и Херцег Нови (1687). Дакле, на основу историјских факата имплицира да прије непосредних контаката са представницима млетачких власти (вријеме владике Висарона) не региструјемо ову конструкцију,⁹ а након дводеценијске сарадње¹⁰ Висарионов насљедник на митрополитској столици (владика Данило Петровић) је користи, док је у језику Петра Првога (стотињак година након Висариона Бориловића) она високофреквентна, као уосталом и у језику Андрије Змајевића који је неоспорно био у непосредној комуникацији са представницима млетачке администрације.

Друга теза да је ова конструкција германизам, што се, пак, тиче Радоњића, Петровића, црногорских главара, али и Црне Горе уопште, такође, не стоји јер је и за вријеме аустријске владавине Боком језик администрације све до самог краја 19. стољећа био италијански, а не њемачки (Мусић 1972: 63). Стога, те чињенице саме по себи говоре да је ова конструкција продрла у вокабулар Радоњића (али и Петровића и других црногорских главара и првака) из честе комуникације са представницима млетачке власти, а потом из њиховог (личног) разговорног језика прешла у писану форму. Дакле, конструкција за+инфини-

⁸ И у црмничком говору за+инфинитив тумачи се као италијанизам (Милетић 1940: 561).

⁹ Судско-административна терминологија продрла је у сјеверозападну Боку крајем 17. вијека – дакле, у вријеме владике Висариона Бориловића (уп. Мусић 1972: 64).

¹⁰ Војно-политичка сарадња Црне Горе и Млетачке Републике.

тив продукт је утицаја језика, првенствено, млетачке администрације (а не италијанског разговорног језика) на језик црногорског главарског слоја (а не народа).

Конструкцију **за**+инфинитив у писмима Радоњића употријебљена је умјесто намјерне реченице, што потврђују сљедећи примјери: *тако смо сада били на неко кметство за примирит Цуце и Бјелице, ма ја долазим за примит заповијед и послужити мога принципа, ма би била потреба за настојат угасит ови огањ докле се није ражсега, и от друге за облегат их и врћ међу њима кметове, зашто половица бијеху контени да ме обиједи за пуштит Кртољане.*

Конструкција **за**+инфинитив у примјеру: *ја кнез Марко од Његуша за не умијет писат... бијем мохуром* употријебљена је умјесто узрочне реченице, а предлогу **за** семантички синоними су */пошто/, /будући да/, /због тога/, /јер/, /услед тога/,* док у примјеру: *хитах за поћи да их пристигнем докле их нијесу убили* има циљно значење (уз нијансу темпоралности), а њен синтаксички еквиваленти је презент с везником **да**.

Употреба редукованих и нередукованих облика инфинитива у конструкцији: **за**+инфинитив скоро је уједначена. Ипак, можемо констатовати благу превагу употребе редукованих облика, што потврђују и наредни примјери: *за помирит, за довест, за поћи, за приказат, за убит, за смирит, за ослужит, за пропитат и прокурит, за примит.*

Конструкција **за**+инфинитив у овим писмима продукт је утицаја језика млетачке администрације на језик црногорског главарског слоја за разлику од конструкције **од**+генитив која је из италијанског (разговорног) језика ушла у поре свих црногорских говора и зато је имала већег маха од конструкције **за**+инфинитив, које у црногорским говорима¹¹ нема (а има је у писмима црногорских главара), јер је резултат утицаја италијанског (млетачког) судско-административног језика.

¹¹ Изузев већ поменутог црмничког говора, који се простире, безмало, до обода морске обале.

Литература

- Белић, Александар (1999): *Изабрана дела*, IV, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Будућност.
- Белић, Александар (1999): *Изабрана дела* VII, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Будућност.
- Белић, Александар (1999): *Изабрана дела* X, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Будућност.
- Брајковић, Томо (1893): Перашки дијалекат, *Програм Ц.К. Државне велике гимназије у Котору за школску 1892-1893*; Загреб, 3–21.
- Куна Херта (1970): *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, Дјела, књ. XXXVI, Одјељење друштвених наука књ. 21, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине.
- Милетић, Бранко (1940): Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. IX, Београд, 211–663.
- Младеновић, Александар (1977): Језик у писмима цетињског владике Висариона с краја XVII века, *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/1, 1–44.
- Младеновић, Александар (1973): *Језик владике Данила*, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, Александар (1972): Језик трију цеклинских писама из друге половине XVIII века, *Зборник за језик и књижевност*, Друштво за српскохрватски језик и књижевност Црне Горе, књ. I, 45–58.
- Младеновић, Александар (1977): О језику писама из Ријечке нахије с краја XVII века, *Јужнословенски филолог*, књ. XXXIII, 203–230.
- Остојић, Бранислав (1976): *Језик Петра I Петровића*, Титоград: ЦАНУ.
- Остојић, Бранислав (1992): *Из црногорске лексикографије и лексикологије*, Никшић: Унирекс.
- Остојић, Бранислав (1985): *О црногорском књижевнојезичком изразу*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Остојић, Бранислав (2006): *Историја црногорског књижевнојезичког изрази*, Подгорица: ЦИД.
- Петровић, Драгољуб: Прилози познавању говора у околини Ријеке Црнојевића, *Зборник за језик и књижевност*, Титоград, I, 1972, 59–66;
- Пешикан, Митар (1988): О испитивању црногорских говора између два рата, *Први лингвистички скуп у спомен на Радосава Бошковића*, Одјељење умјетности, књ. 6, 219–224: Црногорска академија наука и умјетности.
- Пешикан, Митар (1965): Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XV, 1–294.
- Пижурица, Мато (1989): *Језик Андрије Змајевића*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.

Стевановић, Михаило (1933–1934): Источноцрногорски дијалекат, *Јужнословенски филолог*, XIII, 1–128.

Стевановић, Михаило (1964): *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Београд: Научно дело.

Стевановић, Михаило (1969): *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд: Научно дело.

Miloš KRIVOKAPIC

CONSTRUCTIONS OD+ GENITIVE AND ZA+INFINITIVE IN THE
LANGUAGE OF SERDAR AND GUVERNADOR RADONJIC AS
WELL AS IN MONTENEGRIN

Summary

The author analyzes a syntactic structure in the letters of serdar and guvernador Radonjic, pointing to undeniable dialectal color of letters, which largely correspond to the old Montenegrin, and other Montenegrin speeches .. Instead of free ablative genitive in their letters to use the genitive with a preposition /to/, which is reflected in correspondence with the old Montenegrin, and other folk idioms, contemporary departure from the norm. Genitive with negative form of verbs were often recorded in these letters. Belonging in the letters Radonjić, as well as the Montenegrin speeches is the most frequently expressed within the possessive adjectives, or the constructions / od / + genitive. Unlike structure / of / + genitive, construction / for / + infinitive cannot be found in the Montenegrin speeches, because of the fact that it is the result of the influence of the Venetian language of court on the administration and the Montenegrin rulers.

Aleksandar STEFANOVIĆ
Université Paris-Sorbonne

UPOTREBA KRATKIH I DUGIH FORMI U IZRAŽAVANJU KARDINALNIH BROJEVA OD 100 DO 900

U ovom radu autor se bavi evolucijom upotrebe kratkih i dugih formi u izražavanju kardinalnih (ili osnovnih ili glavnih) brojeva od 100 do 900 u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Autor daje istorijski i dijalektološki vidik bez koga se ne može suditi o današnjem stanju i takođe posvećuje posebnu pažnju podacima i gledištima koja se nalaze u jezičkim priručnicima o „statusu“ kratkih jednočlanih likova sa *sto*.

Ključne reči: kardinalni brojevi, stotice, duge forme, kratke forme, praksa, norma, evolucija.

Većina gramatika, rečnika i pravopisa ne pravi nikakvu razliku između upotrebe kratkih (jednočlanih) i dugih (višečlanih) oblika za izražavanje kardinalnih (ili osnovnih ili glavnih) brojeva od 100 do 900¹ i predstavlja ih kao potpuno ekvivalentne. Tako skoriji bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski pravopisi (v. Cipra, Guberina, Krstić 1998 (prvo izdanje 1941); Pešikan, Jerković, Pižurica 1997; Mićunović 2000; Klajn 2006; Halilović 1996; Nikčević 1997) daju, na primer, za sve vrednosti od 100 do 900, oba oblika, kratki i dugi, kao potpuno ravnopravne i zamenljive. Na sličan način, većina bosanskih, crnogorskih, hrvatskih i srpskih gramatičara navodi ih kao ekvivalente (v. na primer: Barić *et al.* 1999: 171; Težak, Babić 1996: 116; Raguž 1997: 104; Babić *et al.* 1991: 665; Živojnović: 1992 : 104; Ivić, Klajn, Pešikan, Brbović 1991, 2004; Jahić, Halilović, Palić 2000: 255, Nikčević 2001).

¹ Nazivamo kratkim sve jednočlane oblike (*sto*, *dv(j)esto/a* itd.), a dugim dvočlane (*dv(ij)e stotine* itd.). Forma *stotina*, iako jednočlana, svrstana je prema formi *sto* u duge oblike.

Interesantno je, međutim, primetiti sledeće: čini se da se u govoru daje prednost, i to bez obzira na jezičko područje, kratkim oblicima *sto*, *dv(j)esto/dv(j)esta*, *tristo/trista* u odnosu na duge oblike *stotina*, *dvi(j)estotine*, *tri stotine* za stotice od 100 do 300².

S tim u vezi možemo navesti jedan značajan primer Slavoljuba Đukića, u kojem narator koristi u pripovedanju dugi oblik *tri stotine* [kao član višechlanog broja (350)], dok u istom pasusu upotrebljava oblik *trista* u transkripciji jedne narodne pesme, tipične za govorni jezik:

U leto 1978. svi su se ovde okupili, bilo je tri stotine pedeset Karadžića. U podsećanju na svoje bratstvo, u selu Lopate su podigli mermernu spomen-ploču na kojoj je upisano njihovo poreklo. Ispevana je i pesma: „Evo došlo trista brata/Karadžića iz Lopata!“

(Slavoljub Đukić, *Kraj srpske bajke*, str. 8)

Prema rezultatima naših istraživanja, koji se isključivo tiču govornika standarnog ili standarnih jezika, oba oblika se upotrebljavaju sa skoro istom učestalošću za veće stotice (od 400 do 900). U većini slučajeva ti rezultati takođe nisu u protivrečnosti sa onim što se može naći u dijalektološkim monografijama koje smo analizirali za ovaj rad³ i to naročito kada je reč o dominantnoj upotrebi kratkih oblika u govoru za stotice od 100 do 300.

Tako Aleksandar Belić navodi sledeće dijaletske forme⁴ u istočnoj i južnoj Srbiji⁵:

² Na osnovu komentara ispitanih izvornih govornika, duge forme, za sve vrednosti, su obeležje pažljivog ili biranog jezika. To se može objasniti „statusom“ koji su dugo uživale te forme u odnosu na kratke forme kod nekih gramatičara. Videti dalje za dopunska objašnjenja.

³ Te monografije uglavnom obrađuju štokavske govore od početka dvadesetog veka do danas.

⁴ *Dijalekti istočne i južne Srbije*, Aleksandar Belić, SDZB (Srpski Dijalektološki Zbornik), Beograd, 1905. Forme koje citiramo se naravno ne podudaraju uvek sa standarnim formama kardinalnih brojeva, ali daju vredne informacije o učestalosti upotrebe kratkih i dugih formi.

⁵ Neki dijalektolozi – odnosno oni koji daju prednost sinkroničnom aspektu u svojoj klasiifikaciji (M. Rešetar ili R. Alexander) – stavljaju, zbog njihovih specifičnih karakteristika, govore južne i istočne Srbije na isti nivo kao i tri velika dijalekta hrvatskog, srpskog, bosanskog i crnogorskog jezičkog područja – štokavski, kajkavski i čakavski – i daju im naziv „torlački“. Lingvisti koji stavljaju u prvi plan dijakronične kriterijume insistiraju međutim na činjenici da su ti govori štokavskog karaktera (na primer P. Ivić – barem u svojim poslednjim radovima, A. Belić, A. Peco, M. Hraste ili M. Stevanović).

- *sto, dveste, dvesta, trista, triste* (300), ali četir(i) stotin(e) (400), *pet stotin(e), šes stotin(e) itd.* (Belić 1905: 46).

Belić ne daje nikakvu alternativu navedenim oblicima.

1935. godine Milivoj Pavlović daje slične zaključke u svojoj analizi govora Sretečke Župe na jugu Srbije (blizu Prizrena na Kosovu)⁶:

- *sto, dvesta(e), trista(e)* a posle samo četiristotin, pestotin (...) *devestotin.*

Slobodan Remetić (Remetić 1985: 298), analizirajući govore Centralne Šumadije⁷ na isti način navodi:

- *sto, dvesta, trista, ali četiri stotine, pe(t) stotina i petsto.*

Vilotije Vukadinović, koji takođe proučava govore jugo-istočne Srbije (Vukadinović 1996: 195), citira *sto, dvesta, trista*, ali precizira da se takođe može čuti *dve stotin, tri stotin*. Međutim, izgleda da su ti dugi oblici jedini postojeći posle 300, pošto se sledeće stotice izgovaraju kao jedna reč i kao takve mogu biti svrstane u kratke forme: *četiristotin* (400), *petstotin* (500), *šestotin* (600). Marinko Stanojević dolazi do vrlo sličnih zaključaka u svojoj analizi severno-timočkih govora⁸ (istočna Srbija) i navodi: *sto, dvesta, trista, četir stotin, pet stotin, šest stotin, sedom stotin, devet stotin*.

Isti se tip zapažanja može uglavnom napraviti za štokavske govore u Hrvatskoj, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Možemo tako navesti nekoliko zaključaka poznatih dijalektologa:

Asim Peco, istraživajući govor istočne Hercegovine⁹ (Peco 1964: 147–148) beleži na primer:

- *sto* i *stotina* (*stotina* se izgleda u tom govoru češće upotrebljava od *sto*);
- *dvjesta/dvjesto/dvjesti*;
- *trista/tristo* i uporedo *tri stotine*;
- *četiri stotine* i ređe *četiristo*;
- *pet stotina, šes stotina* i uporedo *pesto, šesto*;
- *sedamsto, osamsto, devesto*.

⁶ *Govor Sretečke Župe*, Milivoj Pavlović, SDZB, Beograd, 1939, str.181.

⁷ *Govori Centralne Šumadije*, Slobodan Remetić, SDZB, knjiga XII, Beograd, 1985.

⁸ *Severno-timočki dijalekat*, Marinko Stanojević, SDZB, knjiga II, Beograd, 1911, str. 409.

⁹ *Govor istočne Hercegovine*, Asim Peco, SDZB, knjiga XIV, Beograd, 1964.

Milija Stanić analizira uskočki govor u Crnoj Gori¹⁰ i daje sledeće oblike (Stanić 1974: 218):

- *sto* i uporedo *stotina*;
- *dvjesta* i ređe *dvije stotine*;
- *trista*;
- *četirista*;
- *pesto* i uporedo *pe(s)(t)stotin(a)*;
- *šesto* i uporedo *šestotin(a)*.

Jovan Vuković (Vuković 1938–1939: 66) nam nudi vrlo zanimljivu analizu jednog štokavskog govora u Crnoj Gori (govor Pive i Drobnjaka¹¹): on naime navodi za 200, 300 i 400 samo kratke oblike *dvjesta/dvjesti*, *trista* i *četirista*. Međutim, za brojeve od 500 do 900 samo su dugi oblici upotrebljeni: *pestotin(a)*, itd. Analiza Mata Pižurice govora okoline Kolašina¹² u Crnoj Gori malo se razlikuje od navedenih zaključaka pošto Pižurica paralelno beleži za sve stotice od 100 do 900 oba oblika, kratki i dugi: *sto* i *stotinu*, *dvjesta* i *dvije stotine*, *trista* i *tri stotine*, *četiristo* i *četiri stotine* (...) *devesto* i *deve(t) stotina*.

Možemo takođe navesti rad Mate Šimundića (Šimundić 1971: 142) o štokavsko-ikavskom govoru Imotske Krajine¹³ (Hrvatska – zapadna Bosna), u kome Šimundić daje sledeće oblike: *dvista*, *trista*, a zatim najčešće četiri stotine, *pe(t) stotina*, *še(st) stotina*, *sedan stotina*, *osan stotina*, *deve(t) stotina* ili rad Antuna Šojata o karlovačkom govoru¹⁴ 1973. godine gde me-

¹⁰ *Uskočki govor*, Milija Stanić, SDZB, Beograd, 1974. Milija Stanić je produbio svoje proučavanje tog govora 1977. godine: *Uskočki govor*, Milija Stanić, SDZB, knjiga XXII, Beograd, 1977.

¹¹ *Govor Pive i Drobnjaka*, Jovan Vuković, Južnoslovenski filolog, knjiga XVII, Beograd 1938–1939.

¹² *Govor okoline Kolašina*, Mato Pižurica, Crnogorska akademija nauka i umetnosti, Titograd, 1981, str. 152.

¹³ Ikavski govori nisu prihvaćeni u književnom jeziku; rezultati istraživanja Mate Šimundića su međutim relevantni što se tiče učestalosti korišćenja duge i kratke forme kardinalnih brojeve od 100 do 900. Naime, ti se rezultati suštinski ne razlikuju od zaključaka izvučenih iz analiza ostalih štokavskih govora, a pre svega oni predstavljaju dijalekatsku osnovu mnogih govornika (kao inače kajkavski i čakavski dijalekti) i stoga mogu uvek da utiču na standardni jezik ili standardne jezike. S tim u vezi možemo primetiti da čakavski govori u velikoj većini ne znaju za duge forme.

¹⁴ *Karlovački govor*, Antun Šojat, Hrvatski Dijalektološki Zbornik, knjiga III, Zagreb, 1973, str. 124.

đutim Šojat navodi samo tri oblika: *dvisto*, *tristo*, *četristo*¹⁵. Najzad, u studiji Ljubomira Maštrovića o ninskom govoru¹⁶, sledeći oblici su dati: *sto*, *dvisto* i *dvista*, *tristo*, *četrsto* i *četrsta*, *pesto* kao i *pet*, *šest* ... *stotina*.

Što se tiče pisanog jezika, a posebno književnosti, od brojke 400, valja pomenuti da su dvočlani likovi dugo bili u prednosti. Na primer, 1967. godine Andra Nikolić u svom prevodu *Vodenice na Flosi* Džordž Eliot, koristi 16 puta dugi oblik za brojke veće od 300 (petnaest puta *pet stotina*, kao i jedanput *osam stotina*) ne koristeći kratke forme. Nasuprot tome, za ostale brojke Nikolić daje prednost kratkim formama (9 puta *sto*, *dvesta* i *trista*/5 puta *stotina* i *tri stotine*); a u pet analiziranih romana Meše Selimovića (*Derviš i smrt*, *Tvrđava*, *Tišine*, *Krug*, *Ostrvo*), osim duge forme *stotina*, koja se gotovo u istoj meri pojavljuje sa kratkom formom *sto* (*sto* 14 puta, *stotina* 21 put), za stotice od 100 do 300, upotrebljavani su skoro samo kratki oblici (7 puta *dvjesta* i *tristo* a samo jedanput *dvije stotine*)¹⁷.

Kao što smo već istakli, ta prevlast dugih oblika se znači ne potvrđuje za stotice ispod 400. Tako Milan Ratković u svom autobiografskom romanu iz 1994. *Dnevnik probisveta* nikad ne koristi dugi oblik, ali zato koristi jedanaest puta kratki oblik za stotice 100 i 200 (9 puta *sto* i dva puta *dvesta*).

Napomenimo, međutim, da u skoro svim proučenim tekstovima (i naravno kada je u tim tekstovima bilo dovoljno relevantnih primera) oba oblika koegzistiraju, ne isključujući se nikada potpuno; često se pojavljuju – ali ne uvek – u sledećoj alternaciji¹⁸: kratke i duge forme od 100 do 300 – uglavnom duge forme od 400 do 900, o čemu svedoče i primeri Andre Nikolića. Ta naizmenična upotreba kratkih i dugih formi je dakle češća za stotice od 100 do 300, kao što to uostalom prikazuju Nikolićevi primeri, ali se takođe dešava – i sve učestalije – za veće stotice. Tako oba oblika nekog glavnog broja mogu se naći na istoj strani jednog dela, u razmaku od samo nekoliko redova, kao što je to slučaj u sledećim primerima hrvatskih autora Tina Ujevića i Augusta Šenoje ili srpskog autora Nebojše Ćosića za broj 600:

¹⁵ Isti brojevi su zapisani u govoru hrvatske Posavine (*dvisto*, *tristo*, *četirsto*, *pesto*, itd.) (v. o tome *Današnji posavski govor*, Stjepan Ivšić, Rad. JAZU, Zagreb, 1913, str. 54).

¹⁶ *Ninski govor*, Ljubomir Maštrović, Radovi JAZU, Zadar, 1955, str.109.

¹⁷ V. *Derviš i smrt* str. 203–204; *Tvrđava* str. 224, 294. Našli smo samo jedan primer za stotice veće od 300 i to u višečlanom broju 750 za koji je takođe upotrebljen kratki oblik: *sedamsto pedeset* (*Tvrđava* str. 294).

¹⁸ To se posebno odnosi na starije pisce, videti objašnjenje u nastavku.

Sto glasova iz stotine grla (...) (Tin Ujević, *Lelek Sebra*, str. 99)

ali:

Sto pjesama iz sto mojih vrela (...) (Tin Ujević, *Lelek Sebra*, str. 99)

(...) dvjesta pušaka planu na uskoke. (August Šenoa, *Čuvaj se senjske ruke*, str. 98)

ali:

Dvije kompanije isječe uskočka ruka, dvije stotine nevinih žrtava Ra-batina izdajstva. (August Šenoa, *Čuvaj se senjske ruke*, str. 98)

Na dan Četrdesetodnevne žalosti, pred većnicom su prodefilovale rat-ne jedinice. Prošlo je osam desetina magarnika naoružanih dugačkim mot-kama čiji se vrh završavao izlivenom bronzanom jabukom, šest stotina naoružanih mačevima i strelama, tri hiljade sa puškom o ramenu i nožem za pojasom – ukupno tri hiljade šesto¹⁹ osamdeset ratnika između šesnaest i sedamnaest godina. (Nebojša Čosić, *Tuđe nebo*, str. 99)

Konstatacija naizmenične upotrebe dugih i kratkih formi, i ovog puta za sve stotice od 100 do 900 izgleda znatno jača u pisanju kada je reč o jeziku medija jer smo uvideli da se oba oblika upotrebljavaju u skoro istoj meri. Navešćemo tako sledeće primere jednog crnogorskog novinara u kojima se obe forme glavnog broja 700 nalaze na istoj stranici i to kao elementi istog višestručanog broja 1 700 000:

Rapidno se uvećavajući, jasenovačke brojke narasle su na milion i sedam stotina hiljada žrtava. (Miodrag Vukmanović, „Monitor”, 01/03/2002, str. 19, „Greške u zametku”)

ali:

Oni su Bulajićevu i slične računice pomjerali – sa milion i sedamsto hiljada žrtava rata, na oko milion. (Miodrag Vukmanović, „Monitor”, 01/03/2002, str. 19, „Greške u zametku”).

Ova postojna naizmenična upotreba dugih i kratkih oblika u jeziku medija, naročito za stotice od 100 do 300, ali i za ostale, savršeno se, na primer, odslikava u sledećim bosanskim novinama koje smo analizirali:

¹⁹ Forma *šesto* nije potpuno standardna (o tome videti na primer Stefanović 2010); u ovom se primeru takođe pojavljuje kao elemenat višestručanog broja u kojem je međutim dugi oblik (*šest stotina*) mogao naravno biti upotrebljen.

- „Srpsko Oslobođenje” (13/09/2000): 5 kratkih formi (dva puta *dvjesto*, dva puta *osamsto* i jedanput *sto*) i 3 duge forme (jedanput *stotina* i dva puta *tri stotine*);
- „Dani” (01/09/2000): 2 kratke forme (jedanput *sto* i jedanput *tristo*) i 2 duge forme (jedanput *tri stotine* i jedanput *pet stotina*);
- „Dani” (08/09/2000 i 29/09/2000): osam puta kratka forma *sto* i deset puta duga forma *stotina*.

Prevlast upotrebe duge forme nad kratkom od stotice 400 u književnosti, može se objasniti istorijskim faktom. Naime, kratke forme kardinalnih brojeva od 200 do 900 koje se završavaju na *sto*²⁰: *dvjesto*; *tristo*; *četiristo*, *petsto*... *devetsto* zabeleženi su u starini (već u 16. veku) u delima čakavskih i kajkavskih pisaca. Zbog toga su najstariji hrvatski gramatičari, sigurno pod uticajem istih čakavskih i kajkavskih autora, predložili oblike na – *sto* (ponekad i naizmenično sa drugim oblicima, naročito na – *sta* za stotice 200, 300, 400) u svojim listama kardinalnih brojeva od 100 do 900. Na primer, Bartol Kašić u svojoj gramatici na latinskom jeziku, *Institutiones linguae Illyricae* (delo smatrano prvaomhrvatskom gramatikom), štampanoj u Rimu 1604. godine, beleži: *sto*; *dvisti*, *dvisto*; *dvie sti*; *trista ili tristo*; *četirista ili četiristo*; *pet sto*... (Kašić 1604: 125). Šime Starčević u prvoj hrvatskoj gramatici izdatoj na hrvatskom jeziku²¹ daje: *sto*; *dvista*; *trista*; *csetiri sto*; *petcat*, *petsat*²² ili *petsto*; *shesat*; *sedam sat*; *osam sat*; *devet sat ili devet cat*... (Staračević 1812: 44). Antun Mažuranić je u svojoj *hrvatskoj gramatici*²³ izdatoj u Zagrebu 1869. godine zabeležio: *sto ili stotina*; *dvjesto ili dve stotine*; *tristo ili tri stotine*; *četiri sto ili četiri stotine*; *pet sto ili pet stotinah* i tako dalje do *devet sto ili devet stotinah* (Mažuranić 1869: 57). On dodaje na 59. stranici da stotice 200, 300 i 400 mogu takođe imati sledeće kratke oblike: *dvjesta* i *dvjesti*; *trista*; *četirista*. Konačno, Carlo

²⁰ Što se tiče razlika između kratkih formi na –*sta* i –*sto* u *dv(j)esta*, *dv(j)esto*, *trista/tristo*, *četirista/četiristo* i raznih završetaka koje je stotica 200 mogla da ima: *dv(j)esti*, *dv(j)este* itd., videti: Stefanović 2010. Važno je takođe napomenuti da je imenica *sto* starija od imenice *stotina* koja se naime kasnije pojavila u jeziku, odnosno tek u 18. veku. Stoga, kratke forme kardinalnih brojeva od 100 do 900 su neizbežno starije od dugih formi i logično se pojavljuju pre dugih formi kod prvih gramatičara.

²¹ *Nova ricslovnica iliricska*, Trst, 1812.

²² Završeci –*sat*, –*cat* za kardinalne brojeve od 500 do 900 su stari oblici genitiva množine imenice *sto*. Primeri upotrebe takvih formi mogu se naći sve do kraja 18. veka i to uglavnom na zapadnom jezičkom području.

²³ *Slovnica hervatska*.

(Dragutin) Parčić, u svojoj *Gramatici slovenskog (ilirskog) jezika*²⁴, objavljenoj na italijanskom u Zadru 1873, predlaže u tabeli kardinalnih brojeva: *sto; dviesto (dviesta) ili dvie stotine; tristo ili tri stotine; četiri sto...* (Parčić 1873: 47).

Kao što se može videti, svi citirani gramatičari nude za kardinalne brojeve od 100 do 900 kratke forme paralelno ili ne sa dugim formama. Stoga izgleda iznenađujuće da su te kratke forme manje zastupljene u književnom jeziku. Objašnjenje je međutim prilično jednostavno. Imajući u vidu kajkavsko i čakavsko poreklo kratkih formi na -sto, reformatori srpskog jezika, Vuk Karadžić i Đura Daničić, a kasnije pod uticajem njihovog rada i jedan od najeminentnijih gramatičara srpskohrvatskog jezika, Tomislav Maretić, došli su do zaključka da treba smatrati sve kratke oblike na -sto kao strane štokavskom dijalektu i zbog toga isključiti iz lista kardinalnih brojeve od 200 do 900. Tako Vuk Karadžić u svom velikom *Srpskom rječniku*, ne beleži nijednu kratku formu počev od stotice 400²⁵. Đura Daničić je dosledan Vuku u *Maloj srpskoj gramatici* (Daničić 1850: 27) i u *Oblicima srpskoga ili hrvatskoga jezika* (Daničić 1872: 46) ili pak u drugom tomu *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u kome je na primer oblik *dvesto* ocenjen kao *ne dobar jer je jamačno postao po talijanskom ili po njemačkom jeziku* (str. 925) a oblik *četiristo* kao pogrešan jer je *mjesto sta griješkom sto* (str. 5). Maretić u *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*²⁶ ističe 1931. godine da: *Nije u dobrih štokavaca obično dvije sto, tri sto²⁷, četiri sto, pet sto ... kako gdje koji pišu, npr. (...) šest sto, osam sto* (Maretić 1963: 222). Skoro isti zaključci mogu da se nađu u Maretićevom *Hrvatskom ili srpskom jezičkom savjetniku* (Maretić 1924: 144): *Nije dobro: dvije sto, tri sto nego dvjesto ili dvije stotine, trista ili tri stotine nije dobro ni: četiri sto, pet sto, šest sto... devet sto nego četiri stotine, pet stotina, šest stotina... devet stotina*. U istom duhu, dva velika francuska slavista André Meillet i Antoine

²⁴ *Grammatica della lingua slava (illirica)*.

²⁵ Odnosno Vuk Karadžić daje oblik *četirista* za 400 ali ga usvrstava u crnogorske regionalizme (Karadžić 1898: 852), a za 200 i 300 daje *dvesta, dviesta, dvjesto* i *trista* (Karadžić 1898: 117; 773).

²⁶ Prvi put objavljena 1899, drugo izdanje 1931, treće 1963.

²⁷ T. Maretić ne isključuje kratke oblike za stotice 200, 300, 400 ali predlaže samo završetke na -a: *dvjesto, trista, četirista*.

Vaillant u svojoj gramatici srpskohrvatskog jezika na francuskom²⁸, a pod snažnim uticajem Maretićevih radova, kako uostalom i oni sami tvrde u predgovoru gramatike, pišu: *On peut donc, à côté des formes usuelles **dve-sta, trista, dire dve (dvije) stotine, tri stotine** ; à partir de 400, ce sont les seules formes: 400 **četiri stotine**, 500 **pet stotina**, 600 **šest stotina**, et de même **sedam, osam, devet stotina**. [Zato se, pored uobičajenih formi **dve-sta, trista može kazati dve (dvije) stotine, tri stotine**; **od 400 jedini su oblici: 400 četiri stotine, 500 pet stotina, 600 šest stotina i isto tako sedam, osam, devet stotina**].*

Dakle, za sve ove navedene lingviste, jedine prihvatljive forme u književnom jeziku kad je reč o glavnim brojevima od 100 do 900, trebalo bi da budu podeljene na sledeći način:

- 100: kratki ili dugi oblik (*sto* ili *stotina*)
- 200: kratki ili dugi oblik (*dv(j)esta* ili *dvi(j)e stotine*)
- 300: kratki ili dugi oblik (*trista* ili *tri stotine*)
- od 400 do 900: dugi oblik (*četiri stotine ... devet stotina*).²⁹

Na primer, u svom prevodu *Novog Zaveta* Vuk Karadžić logično koristi samo duge oblike za stotice veće od 300:

I po tom na četiri stotine i pedeset godina dade im sudije da Samuila proroka. (Novi Zavjet, prevod Vuk Karadžić, str. 224)

Jer prije ovijeh dana usta Tevda, govoreći da je on nešto, za kojijem pristade ljudi na broj oko četiri stotine (...) (Novi Zavjet, prevod Vuk Karadžić, str. 207)

A Isus reče: dvojica bijahu dužni jednome dužniku, jedan bješe dužan pet stotina dinara a drugi pedeset. (Novi Zavjet, prevod Vuk Karadžić, str. 110)

A za stotice 200 i 300, samo kratke oblike na -sta:

A u lađi bijaše nas duša svega dvjesta i sedamdeset i šest. (Novi Zavjet, prevod Vuk Karadžić, str. 254)

²⁸ *Grammaire de la langue serbo-croate*, drugo izmenjeno izdanje (prvo izdanje 1924), André Meillet et Antoine Vaillant, Collection de grammaires de l'Institut d'Etudes slaves, Librairie Honoré Champion, Paris, 1980.

²⁹ Napomenimo da prva gramatika bosanskog jezika (*Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*) objavljena 1890. godine daje takođe samo duge oblike od stotice 500 a za 400 beleži *četirista* i *četiri stotine*.

Odgovori mu Filip: dvjesta groša hljeba nije dosta da svakom od njih po malo dopadne. (Novi Zavjet, prevod Vuk Karadžić, str. 163)

Jer se možaše za nj uzeti groša više od trista groša i dati siromasi. I vikahu na nju. (Novi Zavjet, prevod Vuk Karadžić, str. 85)

Zašto se ovo miro ne prodade za trista groša i ne dade siromasima? (Novi Zavjet, prevod Vuk Karadžić, str. 179)

To se gledište dugo zadržalo. Tako su Brabec, Hraste i Živković u oba izdanja svoje *Gramatike hrvatskosrpskoga jezika* (prvo izdanje 1952, drugo 1961. godine) zapisali: *Sto (100) ima stari oblik dvojine: dvjesta (200) i trista (300) (ali može biti: dvije stotine, tri stotine) a samo četiri stotine, pet stotina itd.* (Brabec, Hraste, Živković 1961: 109). U *Jezičkom savjetniku s gramatikom* 1971. godine, Slavko Pavešić i Zlatko Vince, inače dvojica vrlo poznatih hrvatskih gramatičara beleže: *Noviji su oblici četiristo, petsto, šeststo. U književnom se jeziku još drže boljima oblici četiri stotine, pet stotina ...* Na sličan način, srpsko-francuski gramatičari Alexandre i Michel Popović konstatuju u svom *praktičnom priručniku za srpskohrvatski jezik*³⁰ na francuskom da: *Za 100 se kaže **sto**. Ali od 200 se upotrebljava brojna imenica stotina: **dve stotine** (200), **tri stotine** (300), **pet stotina** (500), itd. Međutim za 200 i 300 se obično kaže: **dvesta i trista** (tvoreno od sto). [Pour 100 on dit **sto**. Mais à partir de 200 on emploie le substantif numéral stotina (centaine): **dve stotine** (200), **tri stotine** (300), **pet stotina** (500), etc. Toutefois, pour 200 et 300 on dit couramment : **dvesta et trista** (provenant de: sto)].* Konačno, u sedamnaestom tomu *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1959–1962, str. 558) može se na primer (još uvek) pročitati da je jedino duga forma *šest stotina* pravilna za izražavanje broja 600.

Potrebno je međutim napomenuti da je u to isto vreme jezički razvoj otišao dalje i da su kratke forme već bile smatrane kao književne. U tom razvoju je, između ostalog, važnu ulogu odigrala promena gledišta na pri nose iz čakavskih i kajkavskih govora naročito kod zapadnih filologa, ali i činjenica da su samo oblici na – sto upotrebljavani u konstrukciji imeničkih i pridevskih tvorenica od glavnih brojeva od 100 do 900, na primer *dvestogodišnji*. U jezičkom savetniku *Rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika* iz 1966. godine (drugo izdanje 1990. godine) srpski lingvista Miloš Moskovljević tako prihvata kratke oblike kao potpuno ekvi-

³⁰ *Manuel pratique de langue serbo-croate*, Alexandre et Michel Popović, Editions Klincksieck, Paris, 1969, str. 48.

valentne dugim, naglašavajući samo da se oni, od stotice 400, ređe koriste (Moskvljević 1990: 989). Međutim, najbolja potvrda za to stanje je činjenica da obe fundamentalne jezičke knjige napisane od strane vodećih srpskih i hrvatskih filologa, zajednički pravopis i rečnik³¹, beleže takođe kratke forme uporedo sa dugim, kao što to uostalom čine sve skorašnje normativne publikacije (videti gore).

Na temelju svega napred rečenog može se dakle zaključiti da danas moderni bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik, a naročito jezik medija koristi skoro bez ikakve razlike³² duge i kratke forme, ne privilegujući naročito nijednu. Manje-više ista konstatacija važi i za književni jezik, pogotovu kada se uzme u obzir „prodiranje” kratkih oblika za izražavanje stotica većih od 300. Ta činjenica se može ustanoviti na zapadnom kao i na istočnom jezičkom prostoru, iako upotreba dugih oblika još uvek blago preovladava verovatno zato što su ti isti oblici, kao što smo to već naveli, dugo jedini imali status književnih formi.

Literatura

- BABIĆ S., BROZOVIĆ D., MOGUŠ M. *et al.*, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti-Globus, Zagreb, 1991.
- BARIĆ E., HUDAČEK L., KOHAROVIĆ N. *et al.*, *Hrvatski jezični savjetnik*, Školske novine, Zagreb, 1999.
- BELIĆ A., "Dijalekti istočne i južne Srbije", *Srpski Dijalektološki Zbornik*, I, Beograd, 1905, p.459–464.
- BRABEC I., HRASTE M., ŽIVKOVIĆ S., *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1961.
- CIPRA F., GUBERINA P., KRASIĆ K., *Hrvatski pravopis*, Artresor, Zagreb, 1998.
- ĆOSIĆ N., *Tuđe nebo*, BIGZ, Beograd, 1991.
- DANIČIĆ Đ., *Mala srpska gramatika*, Štamparija jermenskog manastira, Beč, 1850.

³¹ Zajednički pravopis koji je 1960. Matica hrvatska izdala ijekavski i latinicom pod naslovom *Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, a Matica srpska ekavski i ćirilicom pod naslovom *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*; zajednički rečnik koga su izdale Matica srpska i Matica hrvatska ćirilicom (počev od 1967. godine pod naslovom *Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika* (6 knjiga; 1971. Matica hrvatska je odustala od zajedničkog rada posle obrađenog slova p).

³² Sem u govoru gde se izgleda prednost daje upotrebi kratkih oblika za izražavanje stotica od 100 do 300.

- DANIČIĆ Đ., *Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika*, Štamparija Dragutina Albrehta, Zagreb, 1872.
- Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*, Naklada zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1890.
- ĐUKIĆ S., *Kraj srpske bajke*, K.V.S, Beograd, 1999.
- ELIOT G., *Vodenica na Flosi* (prevod: A. Nikolić; naslov originala: *The mill on the Floss*), Narodna knjiga, Beograd, 1967.
- HALILOVIĆ S., 1996, *Pravopis bosanskog jezika*, Sarajevo, Preporod, 1996.
- IVIĆ, P., KLAJN I, PEŠIKAN M., BRBORIĆ B., *Srpski jezički priručnik*, Beogradska knjiga, Beograd, 2004. [prvo izdanje 1991., pod naslovom: *Jezički priručnik*, BIGZ, Beograd].
- JAHIĆ Dž., HALILOVIĆ S., PALIĆ I., *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
- KARADŽIĆ., V., *Novi zavjet gospoda našega Isusa Hrista (prevod)*, Izdanje biblijskog društva, 1987, Beograd.
- KARADŽIĆ V., *Srpski rječnik*, treće izdanje (prvo izdanje 1818.), Štamparija kraljevine Srbije, 1898.
- KAŠIĆ, B., *Institutionum linguae Illyricae*, A. Zannetti, Rim, 1604 [izdavač reprint. izdanja na hrvatskom (*Osnove ilirskoga jezika*): Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002].
- KLAJN I, *Rečnik jezičkih nedoumica*, četvrto izdanje (prvo izdanje 1987.), Nolit, Beograd, 1997.
- MARETIĆ T., *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Knjižarnica jugoslavenske akademije, Zagreb, 1924.
- MARETIĆ T., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.
- MAŠTROVIĆ Lj., „Ninski govor“, *Radovi Instituta Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti u Zadru*, II, Zadar, 1955.
- MAŽURANIĆ A., *Slovnica hervatska*, četvrto izdanje (prvo izdanje 1859), Zagreb, 1869.
- MEILLET A., VAILLANT A., *Grammaire de la langue serbo-croate*, Collection de grammaires de l'Institut d'Etudes slaves, Librairie Honoré Champion, Paris, 1980.
- MIĆUNOVIĆ, Lj., *Džepni pravopis srpskoga jezika*, Srpska školska knjiga, Beograd, 2000.
- MOSKOVLJEVIĆ M., *Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika*, Apolon, Beograd, 1990.
- NIKČEVIĆ V., *Pravopis crnogorskog jezika*, Crnogorski PEN centar, Cetinje, 1997.
- NIKČEVIĆ V., *Gramatika crnogorskog jezika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2001.
- PARČIĆ Č. [D.], *Grammatica della lingua slava (illirica)*, Zadar, 1873.
- PAVEŠIĆ, S. VINCE Z., *Jezički savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

- PAVLOVIĆ M., „Govor Sretečke, *Srpski Dijalektološki Zbornik*, VIII, Beograd, 1939.
- PIŽURICA, M., „Govor okoline Kolašina”, *Crnogorska akademija nauka i umetnosti, posebna izdanja*, Titograd, 1981.
- PECO A., „Govor istočne Hercegovine” *Srpski Dijalektološki Zbornik*, XIV, Beograd, 1964.
- PEŠIKAN M., JERKOVIĆ J., PIŽURICA M., *Pravopis srpskoga jezika*, drugo izdanje (prvo izdanje 1995.), Matica srpska, Novi Sad, 1997.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika*, Matica hrvatska/Matica srpska, Zagreb/Novi Sad, 1960.
- Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Matica srpska/Matica hrvatska, Novi Sad/Zagreb, 1960.
- POPOVIĆ A. i M., *Manuel pratique de langue serbo-croate*, Editions Klincksieck, Paris, 1969.
- RAGUŽ, D., *Praktična hrvatska gramatika*, Medecinska Naklada, Zagreb, 1997.
- RATKOVIĆ M., *Dnevnik probisveta*, Interprint, Beograd, 1994.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnoga jezika*, Matica srpska/Matica hrvatska, Novi Sad/Zagreb, 6 knjiga, 1967–1976.
- REMETIĆ S., „Govori Centralne Šumadije“, *Srpski Dijalektološki Zbornik*, XII, Beograd, 1985.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 23 knjige, 1880-1976.
- SELIMOVIĆ M., *Derviš i smrt*, Prosveta, Beograd, 1996.
- SELIMOVIĆ M., *Krug*, Blic, Beograd, 2008.
- SELIMOVIĆ M., *Ostrvo*, Blic, Beograd, 2008.
- SELIMOVIĆ M., *Tišine*, Blic, Beograd, 2008.
- SELIMOVIĆ M., *Tvrđava*, Marso, Beograd, 2009.
- STANOJEVIĆ M., „Severno-timočki dijalekat“, *Srpski Dijalektološki Zbornik*, II, Beograd, 1911.
- STANIĆ M., „Uskočki govor“, *Srpski Dijalektološki Zbornik*, XX, Beograd, 1974.
- STARČEVIĆ Š., *Nova ricsoslovica iliricska*, G. Weis, Trst, 1812 (izdavač reprint. izdanja: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002).
- STEFANOVIĆ A., *Les numéraux en serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe): normes des standards et problèmes syntaxiques*, thèse de doctorat, Université Paris Sorbonne, 2010.
- ŠENOVA A., *Čuvaj se senjske ruke*, Mladost, Zagreb, 1981.
- ŠIMUNDIĆ M., „Govor Imotske krajine i Bekije“, *Djela Akademije Nauka BiH*, XI, knjiga XXVI, Sarajevo, 1971.
- ŠOJAT A., „Karlovački govor“, *Hrvatski Dijalektološki Zbornik*, III, Zagreb, 1973.
- TEŽAK, S., BABIĆ S., *Gramatika hrvatskoga jezika*, jedanaesto izdanje (prvo izdanje 1966., pod naslovom: *Pregled gramatike hrvatskosrpskoga jezika*), Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- UJEVIĆ T., *Lelek Sebra*, Prosveta, Beograd, 1968.

VUKADINOVIĆ V., „Govor Crne Trave i Vlasine“, *Srpski Dijalektološki Zbornik*, XLII, Beograd, 1996.

VUKOVIĆ J., „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*, XVII, Beograd 1938-1939.

ŽIVOJNOVIĆ Ž., *Cours pratique de serbo-croate*, Documents pédagogiques de l'Institut d'Etudes slaves, Paris, 1992.

Magazin *Dani*

Nedeljnik *Monitor*

Dnevni list *Srpsko Oslobođenje*

Aleksandar STEFANOVIĆ

THE USE OF SHORT AND LONG FORMS IN THE EXPRESSION OF CARDINAL NUMBERS FROM 100 TO 900

Summary

The paper deals with the evolution of the use of short and long forms in the expression of cardinal numbers from 100 to 900 in Bosnian, Montenegrin, Croatian and Serbian. The author gives the historical and dialectological overview without which the state of the current language cannot be judged. He also pays particular attention to the data and views contained in the language manuals concerning the “status” of one-element short forms with *sto*.

Mihaela LALIĆ
Filozofski fakultet Nikšić

NOMINALKOMPOSITA IM DEUTSCHEN UND IM SERBISCHEN EIN KONTRASTIVER VERGLEICH

Den Gegenstand des vorliegenden Aufsatzes bildet der kontrastive Vergleich deutscher und serbischer Nominalkomposita. Bei der Bildung komplexer Benennungen im Deutschen fungiert die Komposition als das strukturtypische Wortbildungsverfahren, während sie im Serbischen ein Benennungsverfahren darstellt, das gegenüber der Derivation sowie Mehrwortbenennungen eine eindeutig geringere Frequenz aufweist. Während es für das Deutsche und für das Serbische als Einzelsprachen bereits einschlägige Beschreibungen der Nominalkomposita gibt, wurden zu diesem Thema keine vergleichenden Untersuchungen vorgenommen. Dieser Aufsatz ist einer Darstellung der grundlegenden Züge der Nominalkomposita sowohl in einzelsprachlicher als auch in kontrastiver Sicht gewidmet und hat zum Ziel, Unterschiede sowie Gemeinsamkeiten der Nominalkomposition im Deutschen und Serbischen herauszuarbeiten. Als Materialgrundlage werden vorhandene Beschreibungen des deutschen und des serbischen Wortbildungssystems verwendet.

Schlüsselwörter: Sprachtypologie, kontrastiver Sprachvergleich, Nominalkomposition im Deutschen, Nominalkomposition im Serbischen

1. Theoretischer Rahmen und methodische Vorüberlegungen zum Sprachvergleich

Die Fragestellung der vorliegenden Arbeit ist in den Problemkomplex der Kontrastierung des Deutschen und des Serbischen eingebettet. Kontrastive Fragestellungen sind anfangs aus dem Bestreben heraus entwickelt worden, den Fremdsprachenunterricht durch einen systematischen Vergleich von Muttersprache und zu erlernender Fremdsprache effektiver zu gestalten. Neuere sprachtypologisch fundierte kontrastive Untersuchungen zielen jedoch darauf ab, ausgewählte und eine bestimmte Sprache prägende Strukturmerkmale aufzugreifen und sie im Detail zu beschreiben. Das Ziel dabei ist es, typologisch feinkörnige Teilporträts einzelner Sprachen oder

Sprachkomponenten zu gewinnen (König 1996: 41). Eine solche typologische Beschreibung kann auf mehrere unterschiedliche Arten betrieben werden. Es ist nach wie vor sehr verbreitet, von Sprachtypen auszugehen, die traditionell durch die Ausdifferenzierung bestimmter, vorzugsweise morphologischer Strukturmerkmale gewonnen worden sind. So entstand die klassische Einteilung in isolierende, agglutinierende, fusionierende, introflexive und polysynthetisch-inkorporierende Sprachtypen. Ein Aspekt, auf den Vertreter der Sprachtypologie relativ früh aufmerksam gemacht haben, der aber erst in neueren Arbeiten hervorgehoben und einigermaßen konsequent verfolgt wird, ist, dass natürliche Sprachen in der Regel nicht einen der oben genannten Sprachtypen im Ganzen verkörpern, sondern strukturelle Anteile an mehreren Typen haben und somit Mischtypen darstellen (Kunzmann-Müller 2003: 706). Eine der auffälligsten morphologischen Züge des Deutschen ist seine reiche Wortbildung, reich sowohl in Bezug auf seine Wortbildungsmöglichkeiten als auch in Bezug auf deren produktive Verwendung (Roelcke 1997: 140). Das Deutsche hat interessante nichtfusionierende morphologische Konstruktionen entwickelt, die zwar nur in der Wortbildung auftreten, aber nichtsdestoweniger seine typologische Struktur insgesamt stark prägen und sie von vielen anderen Sprachen deutlich unterscheiden, nämlich polysynthetische und sogar inkorporierende Bildungen. So hat das Deutsche bekanntlich eine echt polysynthetische Kompositastruktur herausgebildet, während die Derivation im Wesentlichen agglutinierend erfolgt. Die Herausbildung der charakteristischen polysynthetischen Kompositastruktur des Neuhochdeutschen vollzieht sich durch den schrittweisen Abbau von strukturellen Restriktionen der Kompositabildung. In den alten germanischen Sprachen sind nur Komposita aus zwei Stämmen möglich und die Rekursivität in der Kompositabildung ist generell ausgeschlossen. Diese Einschränkung wird in der Entwicklung des Deutschen aufgehoben und im Neuhochdeutschen existiert keinerlei quantitative Restriktion mehr für die substantivische Kompositabildung. Das Serbische bildet auf den Ebenen Phonetik/Phonologie, Morphologie, Syntax und Lexik die wesentlichen Eigenschaften ihrer genetischen Einbettung in die slawischen Sprachen ab und repräsentiert sich typologisch als eine flektierende bzw. fusionierende Sprache. Gleichzeitig ist jedoch ein Anwachsen des agglutinierenden und isolierenden Potenzials feststellbar. Die Markierung der fusionierenden Kategorien bei Verben, Nomen und Adjektiven erfolgt durch Affixe, die einen unterschiedlich hohen Grad an Fusion und folglich Polyfunktionalität aufweisen. Das serbische Wortbildungssystem basiert im Unterschied zum Deutschen vorwiegend auf fusio-

nierenden Prozessen und entspricht in seiner Grundstruktur der hochgradig affixalischen Struktur seines morphologischen Systems. Dies bezieht sich vor allem auf das sehr produktive Muster der Derivation. Auf der anderen Seite ist in dem Bereich der Benennungsbildung komplexer Einheiten ein Anwachsen des isolierenden Potentials feststellbar. Dies zeigt sich vor allem in der geringen Zahl der Komposita und der äußerst produktiven analytischen Mehrwortbenennungen. Was die typologische Charakterisierung anbetrifft, so lässt sich festhalten, dass sowohl das Deutsche als auch das Serbische sprachtypologisch betrachtet Mischtypen darstellen. In Bezug auf die komplexe Benennungsbildung kann jedoch eindeutig festgestellt werden, dass im Deutschen vor allem polysynthetische Züge überwiegen und daher Komposita äußerst produktiv sind, während sich das Serbische in diesem Bereich durch isolierende Züge auszeichnet und analytische Mehrwortbenennungen eindeutig den Komposita vorgezogen werden.

In den folgenden Ausführungen soll innerhalb eines vorgegebenen Rahmens versucht werden, ein partielles typologisches Porträt des Deutschen und des Serbischen im Bereich der Kompositabildung zu entwerfen. Dabei wird aufgrund der bestehenden typologischen Divergenzen in beiden Sprachsystemen in Bezug auf die kategoriale, morphologische und semantische Struktur der Nominalkomposita eingegangen.

2. Nominalkomposita im Deutschen

2.1. Der Bau und die Struktur

Der Prototyp der Nominalkomposita im Deutschen sind zweigliedrige Komposita. Die Erstglieder können unterschiedlicher Wortart sein, während das Zweitglied bzw. Letztglied immer ein Nomen ist. Obwohl die meisten Nominalkomposita im Deutschen eine zweigliedrige Struktur aufweisen, können sie auch mehr als zwei Glieder haben, so wie bspw. *Getreidesammelstelle*, *Verkehrvereingeschäftsführer*, *Bundeswehr-Treibstoffkanister* usw. (Ortner 1991: 28). Die Kompositionsglieder können ihrerseits unterschiedlich komplex sein: morphologisch einfach, abgeleitet oder komplex. Erstglieder können unterschiedlichen Wortarten gehören, vor allem Verben und Adjektiven, aber auch Adverbien, Pronomina, Numeralia, Partikeln und Präpositionen. Einige Beispiele: **Sommerzeit**, **Schreibmaschine**, **Buntpapier**, ein **Irgendwie-**Verständnis, **Selbstkritik**, **Zweikampf**, **Nichtsieger**, **Zwischenraum**.

Das einzige für das Kompositum charakteristische Formmittel ist das Fugenelement. Fugenelemente haben keine eindeutige Funktion und Systeme

matik und ihre Erfassung kann nur teilweise erfolgen. Die weitere historische Entwicklung der Fugengestaltung ist durch zahlreiche Verschiebungen (infolge der Reduktion der Mittelvokale und des Wechsels der Flexionsklassen), durch analoge Ausbreitung des Bindegliedes *-es* auf feminine Erstglieder und letztendlich durch den Einschub von Fugenelementen gekennzeichnet (Fleischer 1995: 136).

Im Deutschen kommen folgende Fugenelemente vor: **-n-** (Blumenvase), **-s-** (Zweifelsfall), **-ens-** (Glaubensfrage), **-e-** (Pferdewagen), **-er-** Kindergarten, **-en-** Heldenmut, **-es-** Siegeswille, **-o-** (Elektrokocher), **-al-** (Gymnasiallehrer) (Eisenberg 2005: 236).

Die Nominalkomposita, deren beide Glieder Nomen sind, weisen im Unterschied zu Nominalkomposita mit Erstgliedern anderer Wortarten die wenigsten Bildungsbeschränkungen auf. Dies hängt Ortner zufolge mit der besonderen Eigenschaft der Nomen für die Bildung von komplexen Begriffen zusammen, deren Grundwort in gewisser Hinsicht die Gattung nennt, wobei das Bestimmungsglied die Art (zum Beispiel bei *-zeit* als dem häufigen Grundwort) spezifiziert, sei es durch ein einfaches Nomen (*Sommerzeit*), ein abgeleitetes Nomen (*Übergangszeit*), ein Kompositum (*Fußballweltmeisterschaftszeit*) oder durch eine Wortgruppe (*Vorweihnachtszeit*) (Ortner 1991: 37).

Die Wortbildungsaktivität des Verbs ist dadurch gekennzeichnet, dass verschiedene Formen als Erstglied der Nominalkomposita verwendet werden können. Finite Verbformen (*Ist-Zustand*, *Sollstärke*, *Kannbestimmung*) sowie die vollen Infinitivformen (*Fastenzeit*) werden als nominale Erstglieder aufgefasst und Partizip I (*Lebendgewicht*) und Partizip II (*Gebrauchtwagen*) werden in der Regel zu den adjektivischen Erstgliedern gezählt (Duden 1998: 488). Der Verbalstamm kommt am häufigsten als verbales Erstglied vor: *Schreibmaschine*, *Ladefläche*, *Sitzbad*, *Waschtag*, *Niespulver*, *Bastelarbeit*, *Begleitumstand*, *Mischgetränk*. Bei der Mehrzahl dieser Nominalkomposita mit verbalem Erstglied fungiert das nominale Letztglied im Einklang mit der Rechtslokalisierung morphologischer Köpfe im Deutschen jeweils als formaler Kopf und semantischer Kern. Diese determinativen Nominalkomposita sind endozentrisch und deren Gesamtbedeutung entspricht der Bedeutung des Grundwortes. So ist ein *Kriechtier* eine Art von Tier, ein *Malbuch* ist ebenso wie ein *Lesebuch* ein spezieller Typ von Buch und ein *Schleichweg* ist ein Weg. Bildungen mit verbalem Erstglied, die eine exozentrische Struktur aufweisen, sind im Vergleich zu exozentrischen Nominalkomposita mit adjektivischen und nominalen Erstgliedern (vgl. *Hasenfuß*, *Dummkopf*) sehr selten. Ein Beispiel für solche Ko-

komposita ist *Bammelmaul*, das zwar primär das Maul, mit dem man babbelt, bezeichnet, sich aber auch auf den Menschen, der ein Maul, mit dem er babbelt, besitzt, bezieht. Nominalkomposita wie *Buntpapier* und *Suggestivfrage*, deren Erstglied ein Adjektiv ist, sind im Gegensatz zu Nominalkomposita mit nominalem Erstglied morphologisch und semantisch deutlich stärker begrenzt. Das Erstglied wird im Allgemeinen ohne Fugenelement mit dem Nomen verbunden und weist gewöhnlich die Grundform (Positiv) auf (vgl. *Rotlicht*, *Kleinkind*, *Heißluft*). Die Adjektivformen im Superlativ sind selten und sind vor allem in der Sprache des Sports und der Werbung zu finden: *Best/Höchstleistung*, *Höchst/Tiefstpreis*, *Billigsttarifangebot*, *Kleinstergerät* (Duden 1998: 488). Eisenberg zufolge scheint zu gelten, dass Adjektivstämme lediglich dann zugelassen werden, wenn sie „einfache“ adjektivische Bedeutung aufweisen (Eisenberg 2005: 227).

Die Kompositionsaktivität der anderen Wortarten wie Adverbien, Pronomina, Numeralia und Präpositionen und Partikeln ist gering entwickelt und sie kommen als Erstglieder der Nominalkomposita selten vor.

2.2. Semantische Eigenschaften

Es gab zahlreiche Versuche, die semantischen Relationen zwischen den Kompositionsgliedern zu charakterisieren, die sich in der Methode der Beschreibung und dem Grad der Ausführlichkeit unterscheiden. Im Allgemeinen lässt sich sagen, dass die semantischen Beziehungen zwischen den unmittelbaren Gliedern des Nominalkompositums im Gegensatz zur Wortgruppe und zum Satz wenig explizit sind. Dementsprechend kann die jeweilige semantische Beziehung zwischen ihnen nur durch Paraphrasierung und damit Übergang auf die Satz- oder Wortgruppenebene explizit genannt werden. Fleischer nennt folgende Beispiele zur Veranschaulichung: *Sonnenschutz* – Schutz gegen die Sonne, *Kopfschutz* – Schutz für den/am Kopf, *Arbeitsschutz* – Schutz (gegen Unfälle) bei der Arbeit (Fleischer 1995: 89). Wie aus den genannten Beispielen ersichtlich ist, herrschen vielfältige semantische Beziehungen zwischen den unmittelbaren Gliedern eines Kompositums. Ortner unterscheidet bspw. nach semantischen Gesichtspunkten sogar 34 Haupttypen der Komposition. Dabei werden diese nicht als „naturegegebene“ Einheiten betrachtet, sondern lediglich als linguistische Konstrukte, die Verdeutlichungs- und Klassenbildungsfunktion haben (Ortner 1991: 119).

Als die vier belegstärksten Typen führt er folgende an: **aktional** (mit finaler Komponente): *Brotmaschine*, *Brotfabrik*; **referentiell**: *Tierbuch*,

Familienangelegenheit, **partitiv/soziativ**: *Haarfarbe, Vereinsmitglied* und **lokal**: *Gebirgsdorf, Straßenschlacht*.

Nach dem semantischen Verhältnis der Kompositionsglieder zueinander unterscheidet man generell zwischen Determinativ- und Kopulativkomposita. Bei den Determinativkomposita wird das Letztglied, das als das Grundwort fungiert, durch das Erstglied, das die Funktion des Bestimmungsworts hat, näher bestimmt bzw. modifiziert. Einige Beispiele: *Haustür, Speisekarte, Weißbrot, Schreibmaschine*. Ein Kompositionstyp, der in der Literatur entweder als Sonderfall der Determinativkomposita angesehen wird oder als ein besonderer Kompositionstyp gilt, sind Possessivkomposita. Nach ihrer Konstituentenstruktur handelt es sich einerseits um Adjektiv-Nomen-Komposita wie *Schlaukopf, Dummkopf, Kahlkopf, Hohlkopf* und andererseits um Nomen-Nomen-Komposita wie *Hasenfuß, Pfauenauge, Schafskopf*. Bildungen mit verbalem Erstglied wie *Hinkebein, Schielaug*e sind schwach produktiv. Ausschlaggebend für die Klassifizierung der Possessivkomposita als eigenständige Gruppe ist für viele Linguisten die Semantik dieser Bildungen. So bedeutet das Kompositum *Rotkehlchen* nicht *rotes Kehlchen* sondern *Vogel, der ein rotes Kehlchen hat*, was von der gängigen Bedeutungsstruktur entsprechender Determinativkomposita wie *Braunbär* → *brauner Bär* abweicht (Pittner 1996: 179). Die Eigenart solcher Bildungen, die eine exozentrische Struktur aufweisen, besteht aber nicht in ihren strukturellen Eigenschaften, denn sie sind von der Struktur her identisch mit endozentrischen Strukturen, sondern sie besteht lediglich in der Sprachverwendung (Olsen 1990: 143). Genau wie bei (endozentrischen) Determinativkomposita ist auch bei den (exozentrischen) Possessivkomposita das Letztglied der formale Kopf der gesamten Konstruktion. Dies gilt ausnahmslos und geht sogar so weit, dass es zu Widersprüchen zwischen dem Genus des Kompositums und dem natürlichen Geschlecht der damit bezeichneten Person kommen kann. So sind Wörter wie *Hinkebein* oder *Rothaut* immer neutrum bzw. feminin (wie *Bein* und *Haut*), unabhängig davon, ob mit ihnen Frauen oder Männer bezeichnet werden. Interessanterweise enthält auch das Kompositum *Blaustrumpf*, das sich lediglich auf Frauen bezieht, ein maskulines Genus, weil das Letztglied maskulin ist (Pittner 1996: 182).

Nominalkomposita wie *Frauenkenner, Romanleser, Lastwagenfahrer* werden in der Literatur synthetische oder (de-)verbale Komposita genannt. In Fällen, in denen tatsächlich eine thematische Beziehung zwischen den Kompositionsgliedern besteht, spricht man in der deutschsprachigen Literatur von Rektionskomposita, die als eine Subgruppe der Determinativko-

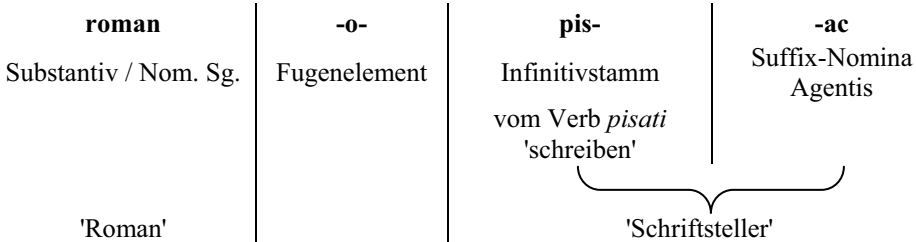
komposita zu betrachten sind. Das nominale Zweitglied, das als Kopf fungiert, ist in der Regel ein abgeleitetes Nomen, das von seiner Basis, einem Verb, gewisse Valenzeigenschaften „erbt“ (Eisenberg 2005: 230). So regiert *kennen* in *Frauenkenner* den Akkusativ. Zum Beispiel: *Er kennt die Frauen*. Diese Art der Komposita impliziert immer ein solches semantisch sättigungsfähiges bzw. sättigungsbedürftiges Derivat als Zweitglied und dieses Phänomen wird Argumentvererbung genannt (Leser 1990: 30). Innerhalb des Rektionskompositums sind lediglich Akkusativergänzungen vorzufinden und die Vererbung eines Dativ-, Genitiv- oder Präpositionalobjektes bleibt ausgeschlossen: **Frauenschenker*, **Mordbeschuldiger*, **Katharinadenker* (Rivet 1999: 308). Im Deutschen gibt es ebenfalls Nominalkomposita mit deverbalem Zweitglied, das jedoch keine Theta-Rolle vom Verb zugewiesen bekommt. Sie werden als Determinativkomposita ohne Rektionsverhältnis ihrer Glieder analysiert. Zum Beispiel: *Kettenraucher*, *Sonntagsfahrer*, *Autobahnfahrer*. Rektionskomposita, deren Zweitglied keine eigenständige lexikalische Einheit darstellt, wie zum Beispiel *Appetithemmer*, werden den sog. Zusammenbildungen zugeordnet.

Bei den Kopulativkomposita besteht im Gegensatz zu den Determinativkomposita kein Unterordnungsverhältnis. Die Glieder der Kopulativkomposita gehören zu derselben Wortart, stehen in einem koordinierenden Verhältnis zueinander und beziehen sich auf das gleiche Denotat, wobei sie jeweils unterschiedliche Eigenschaften dessen hervorheben bzw. es aus unterschiedlichen Perspektiven beschreiben. Einige Beispiele sind: *Kleiderschürze*, *Hosenrock*, *Tier-Mensch*, *Dichter-Komponist*, *Pulloverweste*, *Blusenjacke*.

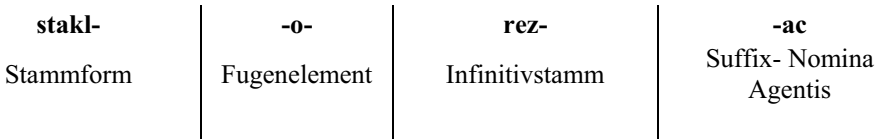
3. Nominalkomposita im Serbischen

In der serbischen Forschungstradition zählen zu der Komposition zwei Wortbildungsprozesse: Einerseits die Zusammensetzung von zwei oder mehreren eigenständigen lexikalischen Stammformen (*složeno-nesufiksalna tvorba*) und andererseits die Zusammensetzung von zwei oder mehreren Stammformen mit der gleichzeitigen Suffigierung oder impliziter Ableitung des Letztglieds (*složeno-sufiksalna tvorba*). Das Letztglied, das entweder suffigiert wird oder als Produkt der impliziten Ableitung fungiert, stellt keine eigenständige lexikalische Einheit dar (Barić 1980: 27). Bildungen dieser Art sind von der Form her vergleichbar mit den Zusammenbildungen im Deutschen, deren Letztglieder ebenfalls keine eigenständigen lexikalischen Einheiten darstellen. Zur Veranschaulichung dieser zwei

Wortbildungsprozesse führt Barić (1980: 27) Beispiele wie *romanopisac* 'Romanschriftsteller' und *staklorezac* 'Glaser' an.

Im Serbischen ist das deverbale Substantiv *pisac* (abgeleitet vom Verb *pisati* 'schreiben') ein eigenständiges Lexem. Dementsprechend handelt es sich hier um die Zusammensetzung zweier lexikalischer Einheiten. Im Wort *staklorezac* 'Glaser'

besteht das Zweitglied *rezac* aus dem Infinitivstamm *rez-* (abgeleitet vom Verb *rezati* 'schneiden, schnitzen') und dem Suffix *-ac*. Es ist kein eigenständiges Lexem im Serbischen und trägt bspw. wie *-hemmer* im Deutschen keine eigenständige lexikalische Bedeutung. Als das Hauptkriterium zur Unterscheidung zwischen den oben genannten Bildungsarten wird demzufolge grundsätzlich die lexikalische Eigenständigkeit des Zweitglieds herangezogen.

3.1. Der Bau und die Struktur

Nominalkomposita im Serbischen sind zweigliedrig und können nicht mehr als zwei Glieder aufweisen. Das Letztglied eines Nominalkompositums ist immer ein Nomen, das im Gegensatz zu den morphologisch einfachen Erstgliedern in der Regel abgeleitet ist. Das Letztglied der Nominalkomposita stellt den formalen Kopf des Gesamtkompositums dar und legt bei allen endozentrischen Nominalkomposita sowohl semantische als auch formale Eigenschaften des Gesamtwortes fest. Unter formalen Eigenschaften versteht man die Festlegung der grammatischen Kategorien des Wortes – nämlich Wortart, Genus und Flexionsmerkmale. Bei den exozentrischen

Komposita legt der Kopf lediglich einige formale Merkmale des Gesamtwortes fest. Das Erstglied ist (mit Ausnahme des verbalen Erstglieds) ein nicht weiter zerlegbares Morphem, das als Stammform (*osnova*) bezeichnet wird und die lexikalische Bedeutung trägt. Zur Veranschaulichung: *Mašinogradnja* '*Maschinenbau*'

mašin	-o-	gradnja
Stammform	Fugenelement	Wortform / Nom. Sg.
'Maschine'		'Bau'

Mit der Rolle der Fugenelemente in serbischen Nominalkomposita haben sich nur wenige Autoren beschäftigt. In der älteren Literatur spricht man lediglich von zwei, nämlich *-o-* und *-e-*. Rammelmeyer (1975) zufolge ist das ursprüngliche Fugenelement der palatalen Stämme *-e-* von dem Fugenelement *-o-* in fast allen Fällen verdrängt worden. Zum Beispiel: zemlj|e|uz → zemlj|o|uz 'Landenge'. Klajn (2002) kritisiert eine derartige Auffassung und betont, dass es in der Standardsprache noch zahlreiche Beispiele gibt, die das Fugenelement *-e-* aufweisen wie zum Beispiel im Wort kućevlasnik 'Hausbesitzer'. Nichtsdestotrotz stellt das Fugenelement *-o-* den Großteil aller Fugenelemente dar.

Anders als Letztglieder, die in den Nominalkomposita immer nominal sind, können Erstglieder unterschiedlichen Wortarten gehören. Einige Beispiele: **kit**olov 'Wal(fisch)fang', **vadi**čep 'Korkenzieher', **nov**ogradnja 'Neubau', **sam**oubistvo 'Selbstmord', **dv**oboj 'Zweikampf'.

Nominalkomposita mit Nomen als Erstglied sind die produktivsten Nominalkomposita. Das Erstglied besteht, wie bereits an dem oben genannten Beispiel veranschaulicht, in der Regel aus der Stammform des jeweiligen Nomens. Die Wortbildungsaktivität des Verbs als Erstglied ist sehr eingeschränkt. Das Erstglied kann nie die Form des Verbalstammes aufweisen, sondern lediglich die Imperativform und mit wenigen Ausnahmen die Form des Präsensstammes. Die serbischen Verb-Nomen-Komposita sind in ihrer überwiegenden Mehrzahl exozentrische Strukturen, die meist in spöttisch-ironischer Weise auf die Tätigkeit oder das Verhalten eines Menschen anspielen. Einige Beispiele:

cepidlaka 'Haarspalter'

cep- Infinitivstamm vom Verb <i>cepati</i> 'spalten'	-i- Fugenelement	dlaka Substantiv / Nom. Sg. 'Haar'
--	----------------------------	---

probisvet 'Landstreicher'

prob- Infinitivstamm vom Verb <i>probiti</i> 'durchbrechen'	-i- Fugenelement	svet Substantiv / Nom. Sg. 'Welt'
---	----------------------------	--

Das adjektivische Erstglied besteht immer aus der Stammform des jeweiligen Adjektivs. Zwischen dem Erstglied und dem Zweitglied steht in der Regel ein Fugenelement. Nominalkomposita mit adjektivischem Erstglied kommen im Serbischen selten vor. Es handelt sich bei diesen Nominalkomposita entweder um veraltete Formen, oder um Lehnübersetzungen, vor allem aus dem Deutschen. Einige Beispiele: **malograđanin** 'Kleinbürger', **novogradnja** 'Neubau', **punomoć** 'Vollmacht'. Dass diese Nominalkomposita nicht produktiv sind, hängt vor allem damit zusammen, dass im Serbischen Mehrwortbenennungen mit Adjektiv und Nomen sehr produktiv sind. Es handelt es sich hier um lexikalisierte Syntagmen, mit denen eine durch Konvention gefestigte Bedeutung verbunden ist. So bedeutet bspw. *brzi voz* 'der schnelle Zug' nicht etwa 'schneller Zug' schlechthin, sondern charakterisiert eine bestimmte Kategorie von Zügen, nämlich 'Schnellzüge' oder 'Eilzüge' (Rammelmeyer 1975: 83).

Weitere Wortarten wie Pronomina und Numeralia treten als Erstglieder der Nominalkomposita selten auf.

3.2. Semantische Eigenschaften

Semantische Beziehungen zwischen den Kompositionsgliedern im Serbischen sind sehr eingeschränkt produktiv (Milivojević 1994: 273). Außerdem stellen etwa 75% der serbischen Nominalkomposita exozentrische Komposita dar. Nominalkomposita werden im Serbischen in Determinativ- und Kopulativkomposita unterteilt. Bei den Determinativkomposita entspricht die Bedeutung des Gesamtkompositums der Bedeutung des Grundwortes (vgl. *veroučitelj* 'Religionslehrer' = *učitelj* 'Lehrer'). Bei den

exozentrischen Determinativkomposita, bei denen die Gesamtbedeutung nicht der Bedeutung des Grundwortes entspricht, legt der Kopf lediglich formale Eigenschaften des Kompositums fest. Zum Beispiel: *crvenkapa* 'Rotkäppchen' (**crven** 'rot' → Adj. Stammform; **-kapa** 'Kappe' → Wortform / Nom. Sg.). Hier entspricht die Bedeutung des Gesamtkompositums nicht der Bedeutung des Grundwortes: *crvenkapa* 'Rotkäppchen' ≠ *kapa* 'Käppchen'. Das Letzglied *kapa* 'Käppchen' ist ein feminines Substantiv und legt lediglich formale Merkmale des Gesamtkompositums fest.

Eine Zeit lang wurde in der serbischen Linguistik die Meinung vertreten, dass fast alle serbischen Nominalkomposita exozentrisch seien und dass es bei wenigen endozentrischen Determinativkomposita lediglich um „schlechte und nicht dem Geist der serbischen Sprache geeignete Lehnübersetzungen“ handle (Belić 1949: 41). Solche Auffassungen haben jedoch keinerlei Rückhalt in der sprachlichen Realität. Obwohl die Mehrzahl der endozentrischen Determinativkomposita als Lehnbildungen aus anderen Sprachen fungieren, fallen sie in den meisten Fällen in keiner Weise mehr auf und sind ein natürlicher Bestandteil des serbischen Wortschatzes.

Den Determinativkomposita sind auch Rektionskomposita zuzuordnen. Es lassen sich zwei Gruppen der Rektionskomposita unterscheiden: nominale Zusammensetzungen mit deverbalem Zweitglied und Nominalkomposita mit verbalem Erstglied (sog. Imperativkomposita). Zu der ersten Gruppe der Rektionskomposita gehören Bildungen, deren Zweitglied bzw. der Kopf des Kompositums ein deverbaler Nominalstamm ist, der von seiner verbalen Basis gewisse Valenzeigenschaften erbt und das nominale Erstglied fungiert als das direkte Objekt. Bildungen dieser Art lassen sich eindeutig auf verbale Phrasen zurückführen, wobei die Reihenfolge bei dem Kompositum nicht der der Verbalphrase entspricht (Objekt-Verb statt Verb- Objekt). Zum Beispiel: *drvorezac* 'Holzschnitzer':

Analyse:

drv-	-o-	rez-	-ac
Stammform	Fugenelement	Infinitivstamm	Suffix- Nomina
		vom Verb <i>rezati</i>	Agentis
'Holz'		'schneiden, schnitzen'	

Zu der zweiten Gruppe der serbischen Rektionskomposita gehören die Nominalkomposita mit verbalem Erstglied, in denen im Unterschied zu den Bildungen der ersten Gruppe nicht das nominale Zweitglied, sondern das verbale Erstglied regierend ist. In der Mehrzahl dieser Rektionskompo-

sita stellt das Erstglied ein transitives Verb dar und das nominale Zweitglied fungiert als das direkte Objekt. Dem Zweitglied wird die semantische Rolle Patiens zugewiesen. Diese Nominalkomposita lassen sich ebenfalls auf Phrasen zurückführen, wobei anders als in der Verbalphrase, wo das direkte Objekt immer die semantische Rolle Patiens übernimmt und im Akkusativ steht, steht das Letztglied der serbischen Rektionskomposita der zweiten Klasse nicht im Akkusativ sondern im Nominativ.

Zum Beispiel: *gulikoža* 'Leuteschinder' (wortwörtlich: Schind (IMPER.) die Haut (NOM)), *palikuća* 'Brandleger' (wortwörtlich: Brenn (IMPER.) das Haus (NOM)), *vucibatina* 'Landstreicher' (wortwörtlich: Zieh (IMPER.) das Prügel (NOM)).

Analyse eines Nominalkompositums dieses Typs:

Palikuća 'Brandleger'(wortwörtlich: Brenn (IMPER.) das Haus (NOM))

pali-		-kuća
Der Imperativ		Nomen / Nom. Sg. /
vom Verb paliti		PATIENS
'brennen'		'Haus'

Diese Komposita weisen eine eindeutig exozentrische Struktur auf, bei der das nominale Letztglied keinen semantischen Kern darstellt.

Kopulativkomposita sind schwach produktiv und zahlenmäßig begrenzt. Der semantische Kern dieser Bildungen ist nicht eindeutig, da beide Konstituenten als semantisch gleichwertig betrachtet werden. Der formale Kopf ist immer der letzte Bestandteil, der die formalen Eigenschaften des Gesamtkompositums festlegt. Zum Beispiel: jugoistok 'Südost' → jug 'Süden' + o (Fugenelement) + istok 'Osten'.

4. Deutsche und serbische Nominalkomposita im Vergleich

Ein wesentlicher Gesichtspunkt beim kontrastiv-typologischen Vergleich soll zuerst darin bestehen, festzustellen, welchen Stellenwert die Nominalkomposition in Bezug auf das Teilsystem Wortbildung bzw. die Benennungsbildung und das System der verglichenen Sprachen überhaupt einnimmt. Zusammenfassend lässt sich festhalten, dass sich das deutsche Wortbildungssystem durch ausgeprägte polysynthetische Züge auszeichnet und die Komposition als das strukturtypische Verfahren bei der Bildung komplexer Benennungen aus autosemantischen Einheiten fungiert. In der serbischen Benennungsbildung herrschen dagegen isolierende bzw. analy-

tische Züge vor, sodass Mehrwortbenennungen der Komposition eindeutig vorgezogen werden. Neben der Feststellung des grundlegenden Unterschieds im Grad der Einsetzung der Komposition im Bereich der Benennungsbildung, ist ebenfalls notwendig, Nominalkomposita der beiden Sprachen gegenüberzustellen und Unterschiede bzw. Gemeinsamkeiten herauszuarbeiten. Was den Bau und die Struktur der Nominalkomposita anbetrifft, so lässt sich festhalten, dass Nominalkomposita im Serbischen in der Regel zweigliedrig sind und im Gegensatz zu deutschen Nominalkomposita kommt es nicht vor, dass sie mehr als zwei Glieder aufweisen. Während im Deutschen in der Regel alle Kompositionsglieder morphologisch einfach, abgeleitet oder komplex sein können, kann im Serbischen lediglich das Zweitglied abgeleitet sein. Das Erstglied stellt im Serbischen bis auf verbale Erstglieder, die in der Regel die Imperativform des jeweiligen Verbs haben, immer eine Stammform dar. Im Zusammenhang mit dem Ansetzen der Fugenelemente, kann festgestellt werden, dass in der deutschen Gegenwartssprache das Auftreten eines Fugenelements im Allgemeinen durch bestimmte morphonologische und morphologische Strukturen des Erstglieds bedingt, jedoch nicht generell obligatorisch ist. Dagegen wird in den Darstellungen der serbischen Nominalkomposita grundsätzlich davon ausgegangen, dass als Formans von Nominalkomposita obligatorisch ein Fugenelement (Bindevokal) auftritt, das in der Regel auf die flektierte Komponente einer Wortgruppe zurückzuführen ist. In beiden Sprachen stellt das Letztglied der endozentrischen Nominalkomposita den formalen Kopf und den semantischen Kern des Gesamtkompositums dar. Bei den exozentrischen Komposita hingegen legt der Kopf lediglich formale Merkmale des Gesamtwortes fest. Während das Letztglied des Nominalkompositums im Deutschen wie im Serbischen immer ein Nomen ist, da sonst das Gesamtkompositum kein Nomen sein könnte, können die Erstglieder in beiden Sprachen Vertreter verschiedener Wortarten sein. Sowohl in deutschen als auch serbischen Nominalkomposita sind als Erstglieder prinzipiell die gleichen Wortarten vertreten, nämlich Nomen, Verb, Adjektiv, Adverb, Pronomen, Präposition und Numeralia. Es lassen sich jedoch einige Unterschiede in Bezug auf ihre Bildungsbeschränkungen sowie die morphologische und semantische Struktur feststellen. Die Nominalkomposita, deren beide Glieder Nomen sind, weisen in beiden Sprachen im Unterschied zu Nominalkomposita mit Erstgliedern anderer Wortarten die wenigsten Bildungsbeschränkungen auf und kommen dementsprechend am häufigsten vor. Die Kompositionsaktivität der anderen Wortarten als Erstglieder ist in beiden Sprachen gering. Was die Nominalkomposita mit adjekti-

vischem Erstglied anbetriift, kann festgehalten werden, dass diese Nominalkomposita im Serbischen im Unterschied zum Deutschen nicht produktiv sind. Dies hängt vor allem damit zusammen, dass im Serbischen analytische Mehrwortbenennungen mit Adjektiv und Nomen sehr geläufig sind und die gleiche Benennungsfunktion wie die deutschen Nominalkomposita mit adjektivischem Erstglied erfüllen. Aus diesem Grund ergibt sich im Serbischen keine Notwendigkeit Nominalkomposita mit adjektivischem Erstglied zu bilden. Die größten Inkongruenzen weisen serbische und deutsche Nominalkomposita mit verbalem Erstglied auf. Im Unterschied zum Deutschen, wo verschiedene Verbformen, vor allem der Verbalstamm, als Erstglied der Nominalkomposita auftreten können, ist im Serbischen die Wortbildungsaktivität des Verbs als Erstglied sehr eingeschränkt. Das Erstglied kann nie die Form des Verbalstammes aufweisen, sondern lediglich die Imperativform und mit wenigen Ausnahmen die Form des Präsensstammes. Das verbale Erstglied in serbischen Verb- Nomen- Komposita ist regierend und steuert im Unterschied zu deutschen Verb- Nomen- Komposita, deren Erstglieder rein subklassenspezifisch sind, vor allem eine Verb- Objekt- Lesart. Während deutsche Verb- Nomen- Komposita vor allem endozentrische Determinativkomposita darstellen, handelt es sich bei serbischen Verb- Nomen- Komposita prototypischerweise um exozentrische Rektionskomposita. Das hängt unmittelbar mit der Entstehung der Verb- Nomen- Komposita in beiden Sprachen zusammen. Während deutsche Verb- Nomen- Komposita als Reanalysen von Nomen-Nomen-Komposita entstanden sind, lassen sich serbische Verb- Nomen- Komposita eindeutig auf Verbalphrasen zurückführen. Dementsprechend weisen lediglich serbische Verb- Nomen- Komposita Rektionsmerkmale auf. Serbische Nominalkomposita mit verbalem Erstglied stellen Rektionskomposita dar, die jedoch einige grundlegende Unterschiede zu deutschen Rektionskomposita aufweisen. Deutsche Rektionskomposita sind Nomen-Nomen-Komposita (*Frauenkenner*), deren nominales Zweitglied, das als regierender Kopf fungiert, in der Regel ein abgeleitetes Nomen ist, das von seiner Basis, einem Verb oder Adjektiv, gewisse Valenzeigenschaften „erbt“. In Bezug auf ihre Bedeutungsstruktur lässt sich schlussfolgern, dass serbische Nominalkomposita in der Regel exozentrisch sind, während die Mehrzahl deutscher Rektionskomposita eine endozentrische Struktur haben.

Die hier vorgetragenen Beobachtungen über Gemeinsamkeiten und Unterschiede deutscher und serbischer Nominalkomposita stellen keineswegs eine erschöpfende Analyse des relevanten Materials dar. Doch vielleicht konnten auch die wenigen Hinweise, vor allem auf Kontraste in der

morphologischen und semantischen Struktur der Nominalkomposita der beiden Sprachen, eine Anregung sein, künftig auch die Wortbildung verstärkt in kontrastiv-typologische Untersuchungen mit einzubeziehen.

Abschließend möchte ich die wichtigsten Eigenschaften der deutschen und serbischen Nominalkomposita in der folgenden Übersichtstabelle zusammenfassend darstellen:

	Deutsches Nominalkompositum	Serbisches Nominalkompositum
Komplexität des Nominalkompositums	Prototypisch: zweigliedrig, aber auch mehr als zwei Glieder	Maximal zwei Glieder
Komplexität des Erstglieds	Unterschiedlich komplex: einfach, abgeleitet, zusammengesetzt	Morphologisch einfach (nicht abgeleitet), in der Regel die Stammform (Ausnahme: verbale Erstglieder)
Komplexität des Letztglieds	Unterschiedlich komplex: einfach, abgeleitet, zusammengesetzt	Meistens abgeleitet (suffigiert)
Fugenelemente	Auf Kasusmarkierung bzw. Flexionssuffixe zurückzuführen. In der Regel nicht obligatorisch.	Auf flektierte Elemente einer Wortgruppe zurückzuführen. In der Regel obligatorisch
Bedeutungsstruktur der Nominalkomposita	Prototypisch: endozentrisch	Prototypisch: exozentrisch
Köpfigkeit	Prototypisch: rechtsköpfig (das Letztglied der endozentrischen NK: formaler Kopf und semantischer Kern)	Prototypisch: rechtsköpfig (das Letztglied der endozentrischen NK: formaler Kopf und semantischer Kern)
Determinativkomposita	Dominant→Das Grundwort wird durch das Bestimmungswort näher bestimmt	Dominant→Das Grundwort wird durch das Bestimmungswort näher bestimmt
Rektionskomposita	NK mit deverbalem Zweitglied Prototypisch: Akkusativergänzung	NK mit verbalem Erstglied und Zusammensetzung mit deverbalem Zweitglied. Prototypisch: Nominativergänzung
Kopulativkomposita	Schwach produktiv. Beide Glieder: dieselbe Wortart und semantisch gleichwertig	Schwach produktiv. Beide Glieder: dieselbe Wortart und semantisch gleichwertig
Nominalkompositum mit nominalem Erstglied	Dominant. Prototypisch: Determinativkomposita	Dominant. Prototypisch: Determinativkomposita
Nominalkompositum mit verbalem Erstglied	Produktiv. Prototypisch: endozentrische Determinativkomposita	Schwach produktiv. Prototypisch: exozentrische Rektionskomposita
Nominalkompositum mit adjektivischem Erstglied	Produktiv. Prototypisch: endozentrische Determinativkomposita	Schwach produktiv. Prototypisch: Lehnübersetzungen aus dem Deutschen

Literaturverzeichnis

- Barić, Eugenija (1980): *Imeničke složenice neprefiksalne i nesufiksalne tvorbe*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Belić, Aleksandar (1949): *Savremeni srpskohrvatski književni jezik. Drugi deo: Nauka o građenju reči*. Beograd.
- Duden (1998): *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim.
- Eisenberg, Peter (2005): *Grundriss der deutschen Grammatik-Das Wort*. Stuttgart: Metzler
- Fleischer, Wolfgang / Barz, Irmhild (1995): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Klajn, Ivan (2002): *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- König, Ekkehard (1996): „Kontrastive Grammatik und Typologie“. In: Lang, E.; Zifonun G. (Hrsg.). *Deutsch-typologisch*. Berlin: de Gruyter, 31–54.
- Kunzmann-Müller, Barbara (2003): „Kroatisch und Serbisch“. In: Roelcke, Thorsten (Hrsg.). *Variationstypologie. Ein sprachtypologisches Handbuch der europäischen Sprachen*. Berlin: Walter de Gruyter, 704–731.
- Leser, Martin (1990): *Das Problem der Zusammenbildungen. Eine lexikalische Studie*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
- Milojević, Jelisaveta (1994): „Značenjski obrasci srpskohrvatskih imeničkih složenica sa glagolskom komponentom“. *Naučni sastanak Slavista u Vukove dane 22*: 273–278.
- Olsen, Susan (1990): „Zum Begriff des morphologischen Heads“. *Deutsche Sprache* 18:126–147.
- Ortner, Lorelies et. al. (1991): *Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Vierter Hauptteil: Substantivkomposita*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Pittner, Robert (1996): „Possessivkomposita im Neuhochdeutschen?“ In: Kunzmann, Peter (Hrsg.). *Linguistische Akzente 93. Beiträge zu den 3. Münchner Linguistik-Tagen*. München, 179–193.
- Rammelmeyer, Matthias (1975): *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Rivet, Anne (1999): „Rektionskomposita und Inkorporationstheorie“. *Linguistische Berichte* 177/180: 307–342.
- Roelcke, Thorsten (1997): *Sprachtypologie des Deutschen. Historische, regionale und funktionale Variation*. Berlin: Walter de Gruyter.

Mihaela LALIĆ

IMENIČKE SLOŽENICE U NJEMAČKOM I SRPSKOM JEZIKU
KONTRASTIVNO POREĐENJE

Rezime

Tema ovog rada je kontrastivni prikaz imeničkih složenica u njemačkom i srpskom jeziku. U procesu nominacije složenih leksičkih jedinica u njemačkom jeziku glavno mjesto zauzima slaganje (kompozicija), dok u srpskom jeziku slaganje predstavlja tip jezičke nominacije, koja je u poređenju sa izvođenjem (derivacijom) i upotrebom sintagmi, znatno manje zastupljena. Za njemački i srpski jezik ponaosob, već postoje iscrpni opisi imeničkih složenica, dok je njihova proučenost u komparativno-kontrastivnom aspektu nedovoljna. Između imeničkih složenica u ova dva jezika uočavaju se sličnosti, ali i systemske i tipološke razlike u zastupljenosti pojedinih tvorbenih sredstava, kao i semantičkih i morfoloških kategorija. Cilj ovog rada je da sistematski prikaže osnovne morfološke i semantičke karakteristike imeničkih složenica, kako pojedinačno, tako i u kontrastivnom aspektu. Rad nastoji da klasifikuje imeničke složenice, ustanovi kakvo mjesto zauzimaju u okviru tvorbenog sistema njemačkog i srpskog jezika, kao i da obrazloži njihovu različitu zastupljenost i razvijenost. Kao izvor informacija se uzimaju dosadašnji opisi imeničkih tvorbenih sistema njemačkog i srpskog jezika. Dobijeni rezultati mogu da budu od koristi za dalja proučavanja tvorbenih sistema njemačkog i srpskog jezika i da daju doprinos dosad zapostavljenoj oblasti kontrastivnog proučavanja ova dva jezika.

Azamat AKBAROV
International Burch University Sarajevo

ACQUISITION IN CROSS-CULTURAL PRAGMATICS AND PRODUCTION OF CONVENTIONAL EXPRESSIONS BY L2 LEARNERS

This study attempts to investigate the production of *okay* by Bosnian and Turkish EFL learners, with special attention to pragmatic deviation. To this end, data were collected from university students, using a discourse completion task. The results showed that the learners' problems with the production of *okay* were pragmalinguistic in nature, exhibiting deviations from actual patterns of native speakers: They produced *okay* in situations where native speakers prefer the speech acts of thanking, apologizing, sympathizing, hesitating, soothing, and leave-taking. This study also revealed that there is a hierarchy of naturalness in learners' production of *okay*, indicating that some are more appropriate than others in terms of politeness and formality. On the basis of the results, pedagogical implications are provided, and suggestions are made for enhancing learners' pragmatic competence.

Key words: cross-cultural pragmatics, linguistic competence, discourse analysis, discourse particle *okay*

I. INTRODUCTION

The discourse particle *okay*, together with others such as *well*, *mmhmm*, and *you know* is prevalent in native English speakers' conversational interactions. While the etymology of *okay* is uncertain (Condon, 1986), the particle is „interpreted as standing for 'oll korrekt' ('all correct')“ (Adegbija & Bello, 2001, p. 89). Research in the field of pragmatics to date has been carried out to explore the discourse functions of *okay* in native speakers' conversations (Beach, 1993; Condon, 1986, 2001; Guthrie, 1997). Few studies, however, have documented any discourse analysis of *okay* in the field of second language acquisition,

despite the fact that it plays an important role in understanding the pragmatics of communication and facilitating conversational interactions in ESL/EFL contexts.

The present study deals with the discourse analysis of *okay* in the Bosnian and Turkish EFL setting. The main purpose of the study is to examine how university students employ this discourse particle, with particular attention to pragmalinguistic failure, „which occurs when the pragmatic force mapped by L2 speakers onto a given utterance is systematically different from the force most frequently assigned to it by native speakers of the target language“ (Thomas, 1983, p. 99). This study focuses on whether the use of *okay* sounds polite, rude, common, rare, or strange, and whether the use of *okay* alone is enough or requires a subsequent expression from native English speakers' point of view. This is an attempt to examine whether L2 learners' utterances of *okay* reflect native speakers' actual patterns.

II. THEORETICAL BACKGROUND

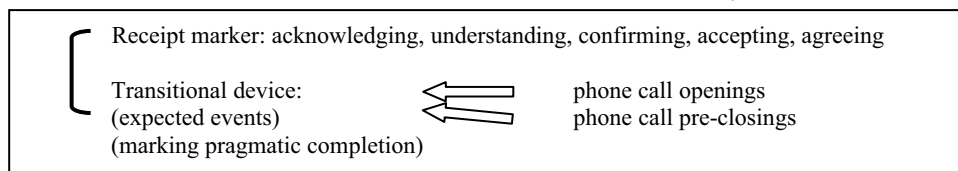
Before proceeding to the analysis of L2 learners' production of *okay*, it is important to review the discourse functions of *okay* as employed by native speakers of English. Discourse marker *okay* has been reported to fulfill many different functions. Condon (1986), using decision-making interactions, analyzed native speakers' use of *okay* and showed that *okay* signals a transition at one of the following three types of junctures: (a) the beginning of the entire discourse, (b) the transition from a non-decision sequence frame to a decision discourse, and (c) the transition from one decision sequence to the next. In other words, *okay* serves a transition or linking function between larger units or higher levels of organization of the discourse. Her later study (2001) went further to argue that the transition across the boundary marked by *okay* is an expected one, which contrasts with the occurrence of *well* at transitions that are not expected.

Beach (1993) revealed several important functions of *okay*. First, *okay* serves as a free-standing receipt marker employed by both recipients and current speakers. This involves acknowledgement and understanding of what the prior speaker's utterance was taken to be projecting. Second, *okay* emerges as a device for opening and pre-closing phone calls, respectively, a finding which had already been revealed in the previous studies (Schegloff & Sacks, 1973). Relying on the previous findings on how recipients and current speakers organize such activities as phone

openings and closings, Beach addressed a wider variety of interactional environments where *okay* occurs. He showed that *okay* can be used as a means of simultaneously attending to prior turn while also setting up next-positioned matters (topics/activities). Third, it is also employed as a projection device for turn and speaker transitions: a conversion technique for extending prior and/or establishing new priorities for subsequent talk.

The second and third functions can be considered to be the transitional function discussed in Condon's studies (1986, 2001). According to Beach, the transitional function is a pivotal function of *okay*. Guthrie (1997) compared the functions of *okay* with those of *mmhmm*, and argued that *okay* seems to have a tendency to appear more often following an utterance which has a greater sense of pragmatic completion than those places where an *mmhmm* is produced. That is, the former serves as a token marking completeness and the latter, as a continuer. On the basis of the discussion so far, the functions of *okay* as uttered by native speakers of English can be summarized as in Figure 1.

FIGURE 1. Discourse Functions of *Okay*

These functions are in line with Condon's (2001) point that all language behavior is multi-functional in the sense that it simultaneously performs more than one function.

III. METHOD

1. Participants

A total of 55 second year English Department students participated in this study, with an uneven ratio of males to females: females (35; 63.5%) outnumbering males (20; 36.5%). This imbalance, however, does not seem to be problematic, since this study does not consider the gender variable. The participants' ages ranged from 22 to 30, averaging 23. They were English major students from Bosnia and Herzegovina and Turkey. All of them were enrolled in a "Linguistics I" and "Translation Methods I" courses, which is offered only to second year students. This course discusses foundational questions about the nature of language and its

relation to the mind and the world, using a situational syllabus. Five of the participants had been to English speaking countries to improve their English ability.

2. Instrument

While it is desirable to collect speech act data using the ethnographic approach – i.e., the collection of spontaneous speech in natural settings (Olshtain & Cohen, 1983), the present study employed a Discourse Completion Task (DCT), which involves completing dialogues according to socially differentiated situations. The reasons for this were that the ethnographic method cannot guarantee the elicitation of enough examples of the target item (Cohen, 1996) to examine its pragmatic features, and that the DCT has been notably used in a long series of studies on cross-cultural or interlanguage pragmatics and its effectiveness has been born out (Rintell & Mitchell, 1989).

The DCT employed in this study covered eight situations. It was not easy to determine which situations should be included or excluded, mainly because *okay* is likely to occur in any situation. Thus, most situations in this study were based largely on those used in previous studies. Situational variations and the participants' role relationships are presented in Table 1.

Social distance indicates whether the interlocutors are familiar with each other or not, and social power indicates whether they are equal in status or not. Six of the eight situations were related to business interactions, with most involving service encounters, since many of the previous studies on native speakers' use of *okay* have analyzed the use of *okay* in service encounters (Merritt, 1984). In particular, four of them (reserving a room, hotel service/facilities, reserving a plane ticket, and business phone talk) involved phone conversation, which has drawn much attention in the study of *okay* usage (Beach, 1993). In service encounters the interlocutors are unfamiliar and unequal in status. In an attempt to vary the situations, two informal situations were also included in which the interlocutors are familiar and equal in status. Socio-cultural variables such as social distance and power (Brown & Levinson, 1987) are expected to be of help in determining politeness and formality.

TABLE 1. Situational Variations and the Participants' Role Relationships

Situations	Social Distance	Social Power
Situation 1. Reserving a room	+ SD	$x \neq y$
Situation 2. Hotel service/facilities	+ SD	$x \neq y$
Situation 3. Reserving a plane ticket	+ SD	$x \neq y$
Situation 4. Customs office	+ SD	$x \neq y$
Situation 5. Bank transactions	+ SD	$x \neq y$
Situation 6. Business phone talk	+ SD	$x \neq y$
Situation 7. Help from a friend	- SD	$x = y$
Situation 8. Friend's problem	- SD	$x = y$

(x, y: interlocutors)

3. Procedure and Data Analysis

The data were collected over one semester (2010). The discourse completion task was administered in class in order to prevent students from copying related scripts from ESL/EFL textbooks. This was an attempt to collect data as authentic as possible. Although the DCT survey included eight situations, the participants were asked to choose only four of them, mainly because the class time did not allow them to respond to that many task items and because the heavy load of the task would not facilitate the elicitation of reliable data. They were instructed to read the given situations and construct dialogs as they would in real life. They were given sufficient time so that they were free to construct each item.

To ascertain whether the learners' uses were appropriate or not, native speaker judgments were needed (Murphy & Neu, 1996). For the present study three native speakers helped the researcher to judge the appropriateness of *okay*. They were highly educated American females and male: one obtained PhD in English, the other obtained PhD in Classical Poetry and the last one obtained MA in linguistics. All instances of *okay* collected were analyzed in terms of pragmatic appropriateness. Data were analyzed on the basis of three overall categories: natural use, less natural use, and unnatural use. The first two had several sub-categories. The category of natural use included functioning as a receipt marker and functioning as a transitional device. The category of less natural use comprised the following: The use of *OK* is not common, and thus another expression would be better; The use of *OK* alone is insufficient and thus requires a subsequent description or expression. The least appropriate

category was that in which the use of *OK* is unnatural and thus should be replaced with another expression.

IV. RESULTS

1. Overall Distribution of *Okay* Usages

A large number of *okay* utterances were elicited: 379 cases. The distribution of *okay* usage is summarized in Table 2.

TABLE 2. Distribution of *Okay* Usages

Natural		112
	• Functioning as a receipt marker	80
	• Functioning as a transitional device	32
Less Natural		31
	• The use of <i>OK</i> is not common, and thus another expression is better.	16
	• The use of <i>OK</i> is not sufficient in the context and thus requires a subsequent expression.	15
Unnatural		17
	• The use of <i>OK</i> is not natural and thus should be replaced with another expression.	17
Total		160

The distribution may differ according to the situations used. This means that the numerical account simply provides a general tendency. Overall, Bosnian and Turkish university students' production of *okay* properly reflected the actual speech behavior of native speakers of English. The use of *okay* functioning as a receipt marker is predominant, whereas the use of *okay* functioning as a transitional device was scarce. This result is surprising, considering Beach's (1993) claim that signaling a transition is a pivotal function of *okay*. This can be interpreted in two ways. First, there were not sufficient environments in which *okay* could be expected to signal a transition. Second, the learners simply did not know that *okay* can be used to signal a transition. The L2 data in the present study also showed that *okay* was infrequently used in conversational openings. This is not congruent with Beach's (1993) finding that *okay* marks movement to an initial topic and the business of the phone call.

The learners' use of *okay* also manifested pragmalinguistic failure, as shown in Table 2. The pragmalinguistic failure was divided into several different categories according to degree of naturalness. In what follows, learners' production of *okay* is analyzed in detail from natural to unnatural use, with particular attention to pragmalinguistic failure.

2. Natural Use

The natural use of *okay* involves cases which properly reflect native speakers' actual patterns in terms of discourse functions: a receipt marker and a transitional device. According to Beach (1993), recipients often rely on *okay* as a short-hand display marking (a) acknowledgement and/or understanding (e.g., confirmation) of, (b) affiliation/alignment (e.g., agreement) with, what the prior speaker's utterance was taken to be projecting. The Bosnian and Turkish students relied heavily on *okay* in this respect. Consider the following excerpt:¹

(1) Customer: I would like to open only savings account. I don't use a personal check.

→ Bank Teller: OK. Please fill this form out. It's need your social security number, your mom's maiden name, and phone number, address and so on.

→ Customer: OK.

Bank Teller: Do you need a cash card?

Customer: Yes.

Bank Teller: It takes a week to issue it. We'll send it to you address if it issued.

→ Customer: OK. (Situation 5; #30)²

The three instances of *okay* employed by the bank teller and the customer act as receipt markers, reacting to prior utterances. The bank teller produced *okay* in response to an indirect request by the customer. This *okay* indicates that the banker acknowledges that the customer wants

¹ Throughout this paper, the examples of the students' utterances are presented just as they were produced, without correction.

² In the parenthesis, the first number indicates the number of the situation in the discourse completion task, and the second number indicates the informant number.

to open a savings account, and that he/she will perform what is requested. Similarly, the customer's use of *okay* in the subsequent turns mark his/her understanding of prior information given by the bank teller. This type of *okay* occurred in a variety of environments. It can serve to acknowledge clarifying, inviting, offering, the giving of information, and so on (Guthrie, 1997).

On the other hand, most instances of *okay* functioning as a transition occurred in conversational pre-closing environments, as shown in the following:

(2) Ticket agent: Do you want to economy and first class?

Customer: Economy class. Is there a window seat?

Ticket agent: Let me check. Sorry there isn't. Do you have any other question?

Customer: No, I don't think so.

→ Ticket agent: OK. You're all set. Here you are passport. I wish you have great trip!

Customer: OK. Thanks. (Situation 3; #45)

The main concern here is the ticket agent's utterance of *okay*. In this context, *okay* indicates that the on-going activity of reserving a plane ticket has been accomplished. This is confirmed by the subsequent description, „You're all set.“ Schegloff and Sacks (1973) argued that *okay* routinely occurs in pre-closing environments of conversation. The production of *okay* in pre-closings functions to verify that no additional business remains to be negotiated in the conversation (Bardovi-Harlig, Hartford, Mahan-Taylor, Morgan & Reynolds, 1991) and thus the interlocutor intends to terminate the talk in progress.

At times, the appropriateness of *okay* was hard to determine. Consider the following:

(3) Sophia: I'd like to make a reservation for Sunday night.

Receptionist: What kinds of room would you like? There are four kinds of room: double, twin, suite, single room.

Sophia: Double room, please.

→ Receptionist: OK. Oh... I'm sorry to say that there were no double rooms available. There are twin rooms. Do you want to take it?

→ Sophia: Hmm.... I have no choice. OK. Twin room, please.

(Situation 1; #50)

The receptionist's *okay* can be interpreted in two ways. If he/she already knew that there was no double room available, the use of *okay* is not appropriate but rather "Oh, I'm sorry" is appropriate. If he/she did not know, it is normal to use *okay*. Judging from the discourse context, it is not clear whether or not the receptionist already knew or not. On the other hand, Sophia's use of *okay* in response to the receptionist's query in her last turn is acceptable, reflecting native speakers' actual speech behavior. It signals a transition from a non-decision sequence frame to the decision sequence: Sophia turns from hesitation to acceptance. This is in line with Condon's (1986) point that *okay* initiates decision sequences.

3. Less Natural Use

As pointed out earlier, the category of less natural use comprised two different sub-categories according to degree of naturalness.

1) The use of *OK* is not common, and thus another expression is better.

The category in which the use of *OK* is not common, and thus another expression is better was considered in terms of politeness, formality, and frequency. The following interaction involves a formal situation, taking place in the service encounter between a receptionist and a customer at a hotel.

(4) Receptionist: What kind of room would you like?

Customer: Double room, please. I prefer to see a good view.

Receptionist: Sorry. There aren't a double rooms available.

→ Now, we have only a few twin rooms available. OK?

Customer: Fine. What's the room fare?

Receptionist: It's 400 euro.

(Situation 1; #44)

The receptionist's *okay* may be acceptable as a mark of giving the customer confirmation of what he/she said, but it is too informal and too direct in the service encounter. In other words, an informal expression was used where a formal one is more appropriate. This *okay* is also deviant from the politeness theory (Brown & Levinson, 1987) that more politeness should be expressed by the speaker when the hearer has greater power than the speaker and when the social relationship between the interlocutors is distant. A native speaker might have said something like, "Would that be OK?", to express more politeness to the listener. This expression seems to

conform to Fraser's (1981) point that the more formal the situation, the longer and more elaborate the speech act. The above example clearly shows that formality is an important register for determining the politeness level of *okay* instances.

Often *okay* was produced as a response to an apology, as in the following example:

- (5) Lodger: We reserved the non-smoking room, but we didn't get it.
Clerk: I'm sorry. I'll change it without extra charge.
Lodger: We'd like to change our room as soon as possible.
Clerk: I'll change it right now. I'm sorry again.
→ Lodger: OK. Please be more careful the next time. (Situation 2; #48)

The clerk's apology behavior occurred because the apologizer did something unacceptable regarding the other party. If an apologizer makes a suitable expression of regret, he/she expects the offended party to indicate forgiveness (Wardhaugh, 1985). *Okay* by itself is rarely used as a response to an apology. A more common response is „It's OK“ or „That's OK“, though the latter is more common.

Another interesting case of *okay* uttered by the learners is its use to encourage or soothe someone who is discouraged or upset. Consider the following example taken from the interaction between friends.

- (6) A: Can you install this program in the computer?
B: Of course. It's very easy.
A: I've never installed many kinds of programs. So I'm frustrated.
→ B: OK. Take it easy. Let me help you. Don't worry.
A: I feel myself going backward. (Situation 7; #53)

Speaker A had trouble with the installation of a computer program and thus blamed himself/herself for his/her inability. In this context, speaker B responded with *okay*, which simply serves as a receipt marker. The repetition of *okay* („OK. OK.“) would be better, since that would indicate that he/she is listening to the speaker and understands how he/she feels and is trying to calm down or encourage him/her. In other words, the repeated pattern serves to intensify the soothing effect.

2) The use of *OK* is insufficient and thus requires a subsequent expression.

About 35 percent of the total unnaturalness accounts for the category in which the use of *okay* itself is insufficient and thus requires a subsequent description or expression. A common failure in this category occurred in the environment of pre-closing the conversation. Previous studies noted that the way in which a closing is organized spans several turns at talk. For instance, Clark and French (1981) proposed at least two stages for closings: (a) topic termination, which is served by the pre-closing statement and its response; (b) leave-taking, which is served by the material following the pre-closing statement and its response and including the *goodbye* exchange. However, many of the Bosnian and Turkish learners failed to terminate the conversation adequately. Consider an excerpt from a business-related telephone conversation:

(7) Caller: Hello! May I speak to Mr. Brown?

Recipient: Sorry. He is not in right now.

Caller: Would you take a message for him, please?

Recipient: No problem.

Caller: The goods are all ready. And we will send it. as soon as he confirms. That's all. Thanks.

→ Recipient: Okay.

(Situation 6; #46)

Neither topic termination nor leave-taking reflects the actual patterns of native speakers. The interlocutors abruptly terminated the exchange and the abrupt closing is impolite (Bardovi-Harlig, et al., 1991). The caller's utterance, „That's all“, is not necessary and the thanking expression should have been produced in his/her next turn, after his/her message was accepted by the recipient. The recipient's *okay* was produced at the topic termination stage, which is in keeping with Clark and French's (1981) and Button's (1987) point that the topic termination stage typically consists of items such as *okay* and *alright*. However, the use of *okay* alone is not sufficient for the terminal exchange and thus requires an additional utterance like, „I'll be sure to give him the message.“ This additional speech behavior seems necessary, „especially in business-related talk, where mutual understanding and acceptance is often the prerequisite of success“ (Halmari, 1993, p. 427). In the formal situation, the conversation closing should have included the leave-taking stage by wishing each other well and exchange *goodbyes* (Clark & French, 1981).

A similar trend also occurred even in the face-to-face interactions, as shown in the following dialogue in which a passenger is going through the customs office at an airport.

- (8) Officer: What's your nationality?
Passenger: I'm Bosnian.
Officer: Are you going to here for school?
Passenger: Yes. I'm going to study.
Officer: How long are you going to stay here?
Passenger: About one year.
Officer: Do you have anything to declare?
Passenger: No.
→ Officer: OK. (Situation 4; #50)

The officer's *okay* at the end of conversation serves to complete the activity of going through the customs. However, the free-standing *okay* alone is not enough to shut down the activity; normally a farewell device is added for the usage to be acceptable in a native speaking context. The co-occurrence of a receipt marker and a farewell device („OK. Enjoy your stay!“, or „OK. Have a nice day!“) signals that the officer intends to terminate the exchange, and that the passenger is allowed to leave. According to Clark and French (1981), the basic function of the leave-taking stage is reaffirmation of acquaintance. However, even in a situation involving strangers, a leave-taking device is needed because the officer is responsible for giving good service to visitors. This incomplete closing has several implications. First, the learner seems to assume that the utterance of *okay* serves as leave-taking as well as topic termination, which is obviously not true from a native speaker's point of view. Second, the learner abruptly closed down the exchange or oversimplified the closing sequences, despite the fact that American English has fairly elaborate closing requirements (Bardovi-Harlig et al., 1991). The incomplete conversation exchange may be due in part to the difference between American and Bosnian or Turkish cultures. Upon my observations living in Sarajevo I can point out, Bosnians are rather parsimonious in dispensing thanks, apologies, and greetings to others as compared to English speaking people.

Lack of expressions was not limited to terminal exchanges. In on-going talk, too, the learners produced *okay* in situations where a

The customer's *okay* seems acceptable. However, in the situation where he/she wanted a double room, but only single rooms were available, a native speaker usually employs a hesitation marker like *well* and thus *okay* should be preceded by *well*: „Well . . . OK, if I have no choice. I'll take a single room.“ Condon (2001) noted that both *okay* and *well* have the common property of initiating turns, but these two have an obvious difference: *Okay* reflects the default organization of interactions by marking expected, routine functions, while *well* marks unexpected non-routine functions. In the above example, the customer's *okay* was uttered in response to an unexpected event in the sense that the type of room he/she wanted was not available. The combination of *well* and *okay* is more appropriate since the former can be used at transitions that are unexpected and the latter can serve to initiate decision routines.

4. Unnatural Use

1) **OK should be replaced with another expression.**

The most serious pragmatic failure involved cases where the use of *okay* was not natural and thus it should be replaced with another expression. This category comprised various sub-categories. One of them was that *okay* was produced where an affirmative response is appropriate. Consider the following:

(12) Lodger A: Do you offer euro sport channel?

Clerk: Sure. You can enjoy euro sport channel.

Lodger A: Is that free of charge?

Clerk: Sorry. You should pay 3 Euros a day if you want to watch euro sport.

Lodger B: Really? The hotel I stayed last month provided euro sport channel with free of charge. I'm not satisfied with this hotel service.

Lodger A: Is the tap water drinkable?

→ Clerk: OK.

And if you want to drink mineral water, you can drink it downstairs.

(Situation 2; #46)

The clerk produced *okay* in response to lodger A's request for information. However, according to Condon (1986), *okay* and *all right*

cannot constitute responses to such information questions or requests. This *okay* should be replaced with one of the affirmative particles: *Yeah, uhuh, mmhmm, sure, or of course*. Since it is self-evident that tap water is drinkable in the US context, the latter two responses (*sure, of course*) would be more appropriate to convince the speaker of the information, conveying an enthusiastic affirmative. At times, *okay* was uttered in a situation where an apologizing expression should be employed. Consider the following example.

(13) Lodger: Is there any place that I can use the Internet here?

Clerk: Everyone has the Internet connection. You can use the Internet if you have you lab top computer. There is no other computer room in this hotel.

Lodger: Oh, I see. That's also not good. The air-conditioner seems not working. Could you come up and check it, please?

→ Clerk: OK. The repairman will go up in 30 minutes.

Lodger: 30 minutes? It's really hot. Okay. Please send him as soon as possible.

(Situation 2, #50)

The lodger is making complaints about hotel services. In the service encounter the clerk's *okay* is impolite. Since he/she is the party who is responsible for the lodger's inconvenience and capable of remedying the offense, he/she should give an apology as an acknowledgment of responsibility for the offensive act before providing an adequate remedy. In such a context, a native speaker might have said something like: „Oh, I'm sorry about that. Yes, of course. I will send up a repairman.“

The Bosnian and Turkish learners' *okay* often had a sympathizing function, which is obviously not observable in native speakers' speech behaviors.

(14) A: What's the problem with you?

B: Broken my heart.

A: Why?

B: Yesterday, I broken my girlfriend. Uh.....I still loving her!

→ A: OK! OK! Meet her! Just say „I love you.“ (Situation 8; #53)

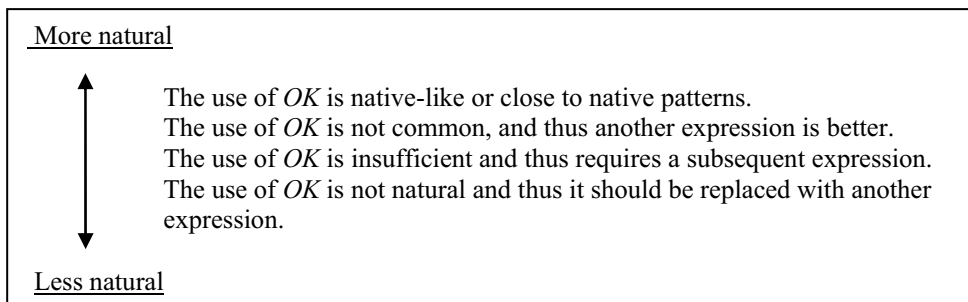
Speakers A and B are talking about a problem with B's girlfriend. In this case, speaker A's intended illocutionary force of *okay* is to sympathize

with speaker B, who broke up with his girlfriend. Utterances like „I’m sorry to hear that.“ seem more appropriate, because *okay* does not serve to sympathize with someone. A sympathetic response can show the speaker’s shared concern, thus showing solidarity. From a native speaker’s point of view, the sympathetic response is usually followed by helpful advice or a suggestion like „Why don’t you go see her again?“ However, the subsequent advice in the above interaction is too direct and irritating even between friends. The mismatch between speaker A’s intended meaning and his/her language form is a good example demonstrating that Bosnian and Turkish learners often fail to sympathize with someone in the same way that native speakers do.

V. DISCUSSION AND CONCLUSION

It has been shown that the learners employed the utterance of *okay* in various ways, ranging from natural to unnatural patterns. This suggests that their use of *okay* manifests different degrees of pragmatic appropriateness, as in Figure 2.

FIGURE 2. A Hierarchy of Pragmatic Naturalness in the Use of *Okay*

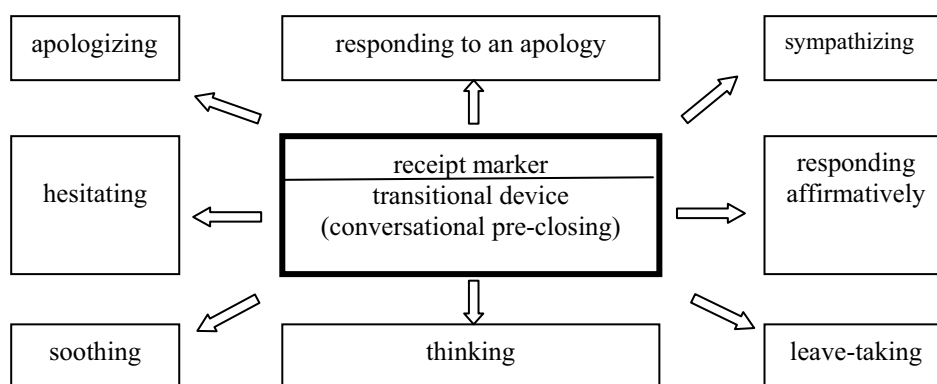

This hierarchy suggests that it is not possible to say that the pragmatic force of an utterance produced by L2 learners is right or wrong, but is rather, more or less appropriate (Thomas, 1983). This entails that pragmatic failure should not be approached in terms of a binary distinction, but in terms of degrees of naturalness. Overall, the Bosnian and Turkish L2 learners successfully produced *okay*, but many still failed to use it adequately, the most serious failure being the case where the utterance of *okay* is not acceptable and thus should be replaced with another expression. The pragmatic unnaturalness found in this study largely involves pragmatic errors resulting from non-native speakers knowing the correct thing to say,

but not knowing how to say it correctly, rather than those errors resulting from non-native speakers not knowing what to say or not saying the appropriate thing as a result of transferring incongruent social rules, values and belief systems from their native languages and cultures (Eisenstein & Bodman, 1986).

The learners' pragmalinguistic failure occurred due to the fact that the Bosnian and Turkish learners employed *okay* in ways other than native speakers usually do³). Their usages can be schematized, as in Figure 3.

FIGURE 3. Functions of L2 Learners' Use of *Okay*

It has already been shown that native speakers rely on *okay* to express receipt and understanding of prior messages and signal topic transitions including conversational pre-closings. Unlike native speakers' patterns, the Korean L2 learners extended these functions to functions of hesitating, apologizing, responding to an apology, sympathizing, soothing, giving an affirmative response, thanking, and leave-taking. These extended functions are major sources of pragmalinguistic failure, not being readily accessible to native speakers of English. This suggests that the non-native speakers failed to convey the intended pragmatic force of the utterance: They understood fully neither the pragmatic rules for *okay* nor those for other speech acts including thanking, apologizing, sympathizing, soothing, and leave-taking.

³ The pragmatic naturalness/unnaturalness was determined based on educated native English speakers' use.

Pragmatic failure is an important source of cross-cultural communication breakdown (Thomas, 1983). Though pragmatic errors in the production of *okay* may not have as serious an effect on communication as other speech acts, such as thanking, complimenting, requesting, among others, they should not be disregarded. To relegate these unnatural uses of *okay* to the status of being just a little local communication difficulty seems to ignore rather broader implications (White, 1993), especially for inter-cultural communication in English. The inadequate use of *okay* can be perceived as impolite, rude, strange, or awkward. As a result, it may sometimes annoy, irritate, offend, or embarrass the other party. In some severe cases, the other party may misinterpret the intended meaning.

The learners' pragmatic failure suggests that there is a need to emphasize formal instructions in the pragmatic functions of *okay*, as with other speech act behaviors (Bardovi-Harlig et al., 1991; Olshtain & Cohen, 1990). In order to make such formal instructions effective, it is suggested that text writers should integrate authentic data involving *okay* into curricula for English as a foreign language. Indeed, the importance of authenticity has been underlined in second language pedagogy (Nunan, 1999). Since *okay* is characterized as being colloquial, the use of authentic data reflecting actual patterns of native speakers will help students capture how and why *okay* is employed in conversation. It may be a good idea to capitalize on extracts from native speaker interactions, movies, soap operas, and/or phone conversations which include the utterance of *okay*.

In a similar vein, teachers should also pay due attention to introducing authentic data into the classroom. For instance, they should record real exchanges between native speakers in which the utterance of *okay* occurs, if possible, more than once. They should have the learners listen to the exchanges and then encourage them to discuss the following: how often *okay* is uttered; in what situations it occurs; why it occurs; and, whether its occurrences are limited to the function of a receipt marker or extended to the transitional function. Instructions should be given in such a way as to help students understand the functions of *okay*. Whatever approach is used, it is necessary to emphasize to learners that the appropriateness of *okay* is largely contingent upon social and situational parameters, with particular attention to formality, and the interlocutors' social status and distance, among many others.

Cohen (1996) stated that the role of learners in interlanguage pragmatics is to notice similarities and differences between the way that native speakers perform speech acts and the way that they do. This entails that they need to compare felicitous and infelicitous uses of *okay*. For this, the examples of *okay* presented in this study may be of use. Adequate feedback should be available for the learners so that they can reconcile incongruities. This approach will help them to reduce pragmalinguistic failure by understanding why a particular use of *okay* is inappropriate.

Role playing activities are particularly suitable for practicing the use of speech acts (Cohen, 1996). This is also true for teaching discourse particle *okay*. Since *okay* usually occurs as a response pattern to other speech acts, role playing situations can be set up based on various speech acts including thanking, apologizing, sympathizing, and leave-taking. The learners need to experiment with various roles of the interlocutors, which involve different social power and distance of the interlocutors, since they are important variables upon which to determine the appropriateness of *okay*. The fact that *okay* occurs as a response pattern to other speech acts suggests that the instructions on the functions of *okay* should not be given as a separate program, but should be integrated into a general model of pragmatic instructions.

The present study is subject to some limitations. The data were not collected using oral elicitation techniques. Despite the fact that results drawn from written elicitation tasks have been argued to be consistent with spontaneous oral data, the results of this study need to be confirmed in the future using ethnographic data. Nevertheless, this study will add to the study of interlanguage pragmatics, providing some helpful insights into how Bosnian and Turkish EFL learners use *okay*. The functional descriptions and suggestions provided in this study, though not exhaustive, are expected to help to raise students' pragmatic awareness in the production of *okay*.

REFERENCES

- Adegbija, E., & Bello, J. (2001). The semantics of 'okay' (OK) in Nigerian English. *World Englishes*, 20(1), 89–98.
- Bardovi-Harlig, K., Hartford, B. A., Mahan-Taylor, R., Morgan, M. J., & Reynolds, D. W. (1991). Developing pragmatic awareness: Closing the conversation. *ELT Journal*, 45(1), 4–15.
- Beach, W. (1993). Transitional regularities for 'casual' „okay“ usages. *Journal of Pragmatics*, 19, 325–352.

- Brown, P., & Levinson, S. D. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Button, G. (1987). Moving out of closings. In G. Button & J. E. Lee (Eds.), *Talk and social organization* (pp. 101–151). Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Clark, H., & French, J. W. (1981). Telephone goodbyes. *Language in Society*, 10, 1–19.
- Cohen, A. (1996). Speech acts. In S. L. McKay & N. H. Hornberger (Eds.), *Sociolinguistics and language learning* (pp. 383–420). Cambridge: Cambridge University Press.
- Condon, S. (1986). The discourse functions of OK. *Semiotica*, 1(2), 73–101.
- Condon, S. (2001). Discourse *ok* revisited: Default organization in verbal interaction. *Journal of Pragmatics*, 33, 491–513.
- Eisenstein, M., & Bodman, J. (1986). ‘I very appreciate’: Expressions of gratitude by native and non-native speakers of American English. *Applied Linguistics*, 7(2), 167–185.
- Fraser, B. (1981). On apologizing. In F. Coulmas (Ed.), *Conversational routines* (pp. 259–273). The Hague: Mouton.
- Guthrie, A. (1997). On the systematic deployment of *okay* and *mmhmm* in academic advising sessions. *Pragmatics*, 7(3), 397–415.
- Halmari, H. (1993). Intercultural business telephone conversations: A case of Finns vs. Anglo-Americans. *Applied Linguistics*, 14(4), 408–430.
- Merritt, M. (1984). On the use of ‘okay’ in service encounters. In J. Baugh & J. Sherzer (Eds.), *Language in use* (pp. 139–147). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Murphy, B., & Neu, J. (1996). My grade’s too low: The speech act set of complaining. In S. Gass & J. Neu (Eds.), *Speech acts across cultures* (pp. 191–216). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Nunan, D. (1999). *Second language teaching and learning*. Boston: Heinle & Heinle.
- Olshtain, E., & Cohen, A. D. (1983). *Apology: A speech act set*. In N. Wolfson & E. Judd (Eds.), *Sociolinguistics and language acquisition* (pp. 18–35). Rowley, MA: Newbury House.
- Olshtain, E., & Cohen, A. D. (1990). The learning of complex speech act behavior. *TESL Canada Journal*, 7(2), 45–65.
- Rintell, E. M., & Mitchell, C. J. (1989). Studying requests and apologies: An inquiry into method. In S.
- Blum-Kulka, J. House, & G. Kasper (Eds.), *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies* (pp. 248–272). Norwood, NJ: Ablex.
- Schegloff, E. A., & Sacks, H. (1973). Opening up closings. *Semiotica*, 8, 289–327.
- Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), 91–112.
- Wardhaugh, R. (1985). *How conversation works*. New York: Blackwell.
- White, R. (1993). Saying *please*: Pragmalinguistic failure in English interaction. *ELT Journal*, 47(3), 193–202.

Azamat AKBAROV

USVAJANJE MEĐUKULTURALNIH JEZIČKIH VJEŠTINA I
KONVENCIONALNIH IZRAZA OD STRANE L2 UČENIKA

Rezime

Ovaj rad predstavlja pokušaj da se istraži izgovor izraza *ok* od strane bošnjačkih i turskih EFL učenika, sa posebnim akcentom na pragmatička odstupanja. U tom cilju, podaci su prikupljeni od studenata, koristeći diskurs završetka zadatka. Rezultati su pokazali da se problemi učenika sa usvajanjem i izgovorom pragmalingvističke prirode, sa odstupanjima od stvarnih obrazaca kod govornika kojima engleski nije maternji jezik. Oni koriste izraz *ok* u situacijama u kojima engleski govornici radije posežu sa izrazima u okviru govornih činova zahvaljivanja, izvinjavanja, oklijevanja, tješnja i opraštanja. Ovo ispitivanje je takođe otkrilo da postoji hijerarhija prirodnosti u korištenju navedenog izraza, što ukazuje da su neki izrazi prikladniji od drugih u pogledu ljubaznosti i formalnosti. Na osnovu rezultata, formulisane su adekvatne pedagoške implikacije i sugestije u cilju poboljšanje komunikativne kompetencije učenika.

Marijana CEROVIĆ
Filozofski fakultet Nikšić

ANALIZA KONVERZACIJE (NEKE NAZNAKE O TOME KAKO JE KORISTITI)

U lingvistici se veoma često čuje termin analiza diskursa. Postoji, međutim, metoda sličnog naziva – analiza konverzacije, koja je našla široku primjenu u lingvistici, socialnoj psihologiji i sociologiji. Radi se o veoma detaljnoj analizi interakcije, koja ima za cilj proučavanje jezika u upotrebi i šta to ljudi sve ostvaruju putem jezika. Ovaj rad će se na kratko osvrnuti na osnovne pojmove analize konverzacije i osnovne elemente njene primjene.

Ključne riječi: analiza konverzacije, intersubjektivnost, društvena akcija, govornikov iskaz, sekvencijalna organizacija.

Može se reći da je sve počelo sa Harvijem Saksom šezdesetih godina dvadesetog vijeka, tačnije njegovim predavanjima od 1964. godine nadalje (Sacks, 1992). Harvi Saks predavao je sociologiju na Univerzitetu Kalifornija, Los Anđeles od 1964. do 1975. Jedno vrijeme Saks je radio u Centru za prevenciju suicida (Suicide Prevention Centre) u Los Anđelesu, gdje je proučavao pozive suicidalnih osoba koje su se centru obraćale za pomoć. Da bi mogao detaljnije da proučava ove pozive, Saks ih je počeo snimati. Tako je u jednom momentu primijetio da su osobe koje su zvale centar često tvrdile da ne čuju dobro radnike centra, kada bi ih ovi pitali za ime. Saks je shvatio da su ovo činili da bi izbjegli da kažu kako se zovu. Baš ovo zapažanje podstaklo je Saksa da proučava komunikaciju između ljudi i da na taj način traži odgovore o društvenom svijetu.

Iz Saksovih predavanja (Sacks, 1992) može se vidjeti kako su se razvijali osnovni koncepti analize konverzacije: akcija (action), smjena govornika (turn taking), sekvencijalna organizacija (sequence organisation), kao i brojni drugi problemi koji se i danas proučavaju u oblasti analize konverzacije. Jedan od zanimljivih izvora koji govori o tome kako se ova dis-

ciplina razvijala je Šeglofov uvod Saksovim predavanjima (Sacks, 1992), u kojem Šeglof, kao Saksov savremenik govori o svojim sjećanjima o ovom vremenu, kao i o svojim razmišljanjima o svakom predavanju ponaosob.

Sušтина analize razgovora leži u četiri osnovna koncepta. Prije svega, tu je ideja **društvene akcije**, tj. ideja da kada ljudi govore oni obavljaju niz radnji i šta god da izgovorimo to ima tačno određenu svrhu. Kao što jedan od najznačajnijih predstavnika ove discipline, Pol Dru, kaže:

Kada ljudi razgovaraju, oni nije da samo pričaju, opisuju (kakav im je bio dan, šta se desilo, i slično), ne ubijaju vrijeme niti upražnjavaju bilo kakvu drugu funkciju razgovora kao jezičkog dokoličarenja. Dok govore, ljudi izvedu određene radnje: svoj govornički iskaz oni konstruišu na taj način da izvedu određenu radnju ili da ona bude dio iniciranja neke aktivnosti.

(Drew, 2005: 86)

To znači da analitičari konverzacije proučavaju *upotrebu jezika u interakciji (dizajn govornikovog iskaza) koji ima za cilj izvršenje neke radnje u društvenom svijetu* (Drew, 2005: 86). Tako je jedan od najbitnijih problema kojim se bave analitičari konverzacije konstruisanje društvene akcije. Na primjer, analitičar može da posmatra kakve sve radnje mogu da se ostvare kroz jedno pitanje i odgovor na njega, bez obzira da li je to poziv – Why don't you come and see me sometimes? – Zašto nekad ne svratiš da me vidiš? ili neka agresivnija akcija poput optužbe ili opovrgavanja.

Drugi suštinski pojam analize konverzacije je pojam konstrukcije **govornikovog iskaza**, koji podrazumijeva: a) izbor aktivnosti za koju se dizajnira; i b) pojedinosti verbalne konstrukcije kroz koju se ostvaruje aktivnost reda (Drew i Heritage, 1992: 32). Govornikov iskaz predstavlja izbor govornika u smislu biranja sintaksičkih, leksičkih, prozodičkih elemenata *jer uvijek postoji niz alternativnih načina da se nešto kaže, govornikov izbor određene formulacije će se, neizbježno, shvatati kao 'motivisan' i možda biran* (Drew i Heritage, 1992: 36). Stoga, zaista je važno da li je, na primjer, pitanje postavljeno u pozitivnom upitnom obliku: Jesi li bio tamo? negativnom upitnom obliku: Nijesi li bio tamo? ili izjavnim oblikom sa dodatkom: Bio si tamo, zar ne? jer svaka od ove tri različite formulacije ima različite implikacije i na taj način selektuje različite društvene akcije.

U analizi konverzacije ne može se izbjeći pojam **sekvence**. Ljudska interakcija ima strukturu parnih iskaza, tipa pitanje – odgovor, poziv – prihvatanje poziva i slično, koji su poznati pod nazivom najbliži parovi (adjacency pairs). Ovi parovi se onda organizuju kao nizovi ili sekvence. *Kada*

razmišljamo o nizu redova u smislu ,akcije', imamo posla sa nizom akcija – sa nizom akcija koje imaju neki oblik ili putanju, to jest sa onim što se naziva ,sekvencijalna organizacija' ili ,organizacija sekvenci'(Schegloff, 2007: 2). Sekvenca je u bliskoj vezi sa pojmom najbližih parova: ...veoma širok niz sekvenci u interakciji zaista se čini da se proizvodi u vezi sa praksom organizacije najbližih parova, koja, onda, čini se da služi kao sredstvo za konstrukciju sekvence na sličan način kao što konstrukcijske jedinice služe kao sredstvo za konstruisanje govornikovog iskaza (Schegloff, 2007: 9). U isto vrijeme, sekvenca zavisi puno od konstrukcije govornikovog iskaza: na primjer, negativno formulisan upitni oblik na engleskom: Didn't you say that? – Zar nisi rekao to? ima efekat izjavne rečenice i iskazuje dozu protivljenja, tako da ovo ima uticaja na to kako će sagovornik odgovoriti, to jest, veoma je vjerovatno da će sagovornikov odgovor takođe imati elemente protivljenja.

Intersubjektivnost je četvrti elemenat analize razgovora. Ovaj pojam odnosi se na činjenicu da učesnici komunikacije (kao i sami analitičari) neprestalno posmatraju kako sagovornici shvataju ono što jedni drugima saopštavaju. Dru kaže:

Svaki učesnik dijadičnog (koji se sastoji od dvije osobe) razgovora (ako uzmemo u obzir najjednostavniji model) konstruiše ili dizajnira iskaz koji sagovornik treba da razumije na određeni način – na primjer, da izvede određenu akciju. Sagovornik konstruiše odgovarajući odgovor, i njegovo shvatanje prethodnog reda manifestuje se u tom odgovoru. Tako, prvi govornik može da preispita odgovor primaoca da bi provjerio da li je sagovornik ,ispravno' shvatio njegov ili njen iskaz; i ako prvi govornik uvidi iz tog odgovora da drugi nije ispravno shvatio njegov ili njen iskaz/akciju, taj govornik može napraviti zahtjev za ispravkom da bi se ispravilo shvatanje sagovornika. Prvi govornik onda proizvodi odgovor, ili relevantnu sljedeću akciju, na prethodni govorni iskaz sagovornika – i tako se razgovor nastavlja, i svaki red je sekvencijalno vezan za red koji mu prethodi, u isto vrijeme pokrećući razgovor unaprijed stvaranjem trenutnog konteksta za sagovornikovu sljedeću akciju u sekvenci.

(Drew, 2003: 135)

Analiza konverzacije omogućava istraživaču bolji uvid u lingvističke fenomene u odnosu na neke tradicionalne lingvističke metode. Kao što Linell (1998) ističe, jezik se u osnovi može konceptualizovati na dva načina, kao sistem ili struktura, ili kao diskurs, praksa ili komunikacija. O sta-

tičnom pristupu jeziku Linel govori kao o *naklonjenosti pisanom jeziku* (NPJ) u nauci o jeziku koju on dalje objašnjava na sljedeći način:

*... poenta mojih tvrdnji o NPJ u lingvistici nije da se lingvisti bave isključivo pisanim jezikom. Oni očigledno to ne čine. Umjesto toga, NPJ znači da su se iste teorije o jeziku primjenjivale i i dalje se primjenjiju **i na govorni jezik i interakciju.***

(Linell, 1998: 32)

Linel dalje kaže:

... mora se istaći da se lingvisti, posebno u nekim uticajnim i prestižnim granama (na primjer generativnoj gramatici), u stvari uopšte i ne bave pisanim tekstovima koji se prirodno prizvode (autentičnim tekstovima), već radije izmišljenim, to jest normativno ispravljenim i prečišćenim jezikom, obično u obliku izmišljenih izolovanih rečenica, koje su i dekontekstualizovane i detekstualizovane.

(Linell, 1998: 32).

Ovi abstrakovani primjeri se onda proučavaju i njihovi lingvistički aspekti: sintaksa, semantika, morfologija, fonetika se izolovano posmatraju. Tako, govorni iskaz *Where were you last night? – Gdje si bio sinoć?* bi se u ovoj tradiciji, opisivao kao pitanje, koje ima određene odlike gramatike upitnog oblika, dok je akcija pitanja samo minimalna reprezentacija onoga što ovaj iskaz može da ostvari u nekoj stvarnoj životnoj situaciji (optužba, kritika itd). Ovaj aspekt jezika, kako se jezik zapravo koristi, je glavna odlika interaktivne lingvistike.

Postoji veliki broj prednosti analize konverzacije. Jedna od njenih bitnih metodoloških karakteristika jeste činjenica da analitičari konverzacije prave audio snimke razgovora koji nastaju u stvarnim situacijama. To znači da su podaci koje oni proučavaju naturalistički što, prije svega omogućava da se proučava jezik u upotrebi, što ima veliku prednost nad izmišljenim primjerima koje lingvisti često koriste u svojim studijama.

Zatim, za razliku od nekih tradicionalnih lingvističkih metoda, analiza konverzacije se ne bavi samo jednim lingvističkim nivoom, sintaksom ili prozodijom, na primjer. Umjesto toga, ona tretira kombinaciju leksiko-morfo-sintakse i prozodije iskaza i kako se različita pakovanja ovih odlika koriste od strane govornika. Ovo dalje znači da analitičari konverzacije ne posmatraju govorne iskaze koji su istrgnuti iz konteksta, već kako ih govornici, kojima su oni upućeni, zaista tretiraju (vidi Šeglofov uvod Sakso-

vim predavanjima, Sacks, 1992). Na ovaj način, analiza konverzacije je u stanju da pokaže kako se neki iskaz upitnog oblika, koji se tradicionalno smatra pitanjem, ponekad tretira kao tvrdnja (Heritage, 2002).

Ako uzmemo u obzir naredni primjer 1.1, koji je preuzet iz korpusa policijskog ispitivanja, može se primijetiti koliko je detaljna transkripcija za analizu konverzacije koja bilježi takve lingvističke detalje kao što su trajanje glasova, intonacijska kontura ili nivo jačine zvuka, što zajedno daje mikroskopsku sliku onoga što dva sagovornika proizvode u ovom interakcijskom susretu.

Primjer 1.1

```
01 Gv1: ne uzimaš DRO:gu? jel?
02 (.)
03 Gv2: A?
04 (.)
05 Gv1: >ne uzimaš dro:gu<?
06 (0.2)
07 (0.8)((glasovi u pozadini))
08 Gv2: slabo
09 (.)
10 Gv1: nemo:j nikako to: ti je o toga da zna:š
```

Tako u redu 01 velika slova označavaju glasnije izgovoren dio iskaza. Simbol : u istom redu označava duže trajanje nekog glasa. Znak pitanja ? označava uzlaznu intonaciju na kraju iskaza, > < u redu 05 brzo izgovoren dio fraze, (.) u redovima 02, 04 i 09 mikropauzu, (0.2) u redu 06 pauzu u stotinkama i tako dalje (ostali simboli transkripcije po sistemu Gejl Džeferson dati su u dodatku 1).

Tradicionalna lingvistika se ne bi pod normalnim uslovima bavila nekim od elemenata prikazanim u primjeru 1.1. Njegovom analizom se, prije svega, može zapaziti da iskaz u redu 01 vrši ispitivanje, ali po obliku nije upitnan iskaz, za koji se tradicionalno smatra da obavlja akciju ispitivanja. Umjesto toga, ovaj iskaz je izjavnog, i uz to negativnog oblika. Funkcija ovog iskaza je da zahtijeva potvrdu pretpostavke inspektora – očekivanje da osumnjičeni ne uzima drogu. Ovakav izbor forme od strane govornika puno govori analitičaru, jer kada se govornik odluči za jednu formu, radije nego za drugu, to on zaista čini s razlogom. Na primjer, činjenica da se inspektor odlučio za negativan izjavni oblik, analitičaru govori da on očekuje da dobije negativan odgovor od osumnjičenog (Raymond, 2000).

Dalje, u redu 02 se javlja još jedna odlika komunikacije za koju su analitičari konverzacije veoma zainteresovani: pauza. Tradicionalni lingvi-

sti ne tretiraju pauze u razgovoru, pošto ovaj elemenat ne može da se analizira u smislu sintakse, morfologije, fonetike ili semantike. Međutim, pauze u govoru imaju bitnu pragmatičku ulogu u interakciji: one najavljuju odlaganje ili neželjenu akciju. Takođe, u redu 03 govornik proizvodi objekat objekat A?. Ovaj objekat, zbog svoje sekvencijalne pozicije, to jest zbog toga što se javlja poslije pitanja u prvoj poziciji, ima ulogu inicijatora ispravke (repair) otvorenog tipa (Drew, 1997). Ispravka je procedura kojom govornik, u ovom slučaju osumnjičeni, signalizira da postoji problem sa prethodnim govorničkim redom, tj. u ovom slučaju, pitanjem inspektora. Dalje, u redu 05 može se primijetiti da Gv1 ponavlja iskaz iz reda 01, i ovo ukazuje da inspektor potencira istu akciju (pursuing), što je još jedna bitna praksa u interakciji, posebno bitna u diskursu poput policijskog ispitivanja. Uz to, odgovor osumnjičenog u redu 08, izabran iz niza mogućih opcija, glasi *slabo*, što nije ni *da* ni *ne*, a što posebno interesuje analitičare razgovora jer pokazuje kako ljudi odgovaraju na neke potencijalno kompromitujuće akcije.

Pojam najbližih parova, kao što ih Heritage (1984: 254) naziva *po-uzdanim i šablonima na koje se može računati* omogućavaju da se interakcija vidi kao struktura koja se sastoji od niza parnih iskaza. Oni takođe omogućavaju da se zapazi određena regularnost kojom se ovi iskazi proizvode: može se zapaziti prvi dio para PDP (first pair part, PPP) i onda odgovor na njega drugi dio para DDP (second pair part, SPP). Tako, u prethodnom primjeru 1.1 može se zapaziti da prvi dio para, koji je obično pitanje ili ono što se čini da je pitanje, obično inicira inspektor, a drugi dio para, to jest odgovor na prvi dio para, daje osumnjičeni. Ova šema olakšava da se analitičar fokusira na ono što inspektor namjerava da postigne iskazom u prvoj poziciji. Na primjer, u redu 01 čini se da inspektor traži informaciju, međutim, ako se bolje pogleda, može se primijetiti, da on ima sasvim drugačiji plan. Kao što smo već i naglasili, ovo *pitanje* izražava očekivanja inspektora i pokazuje da on očekuje negativan odgovor. Kao narednu istraživačku proceduru, analiza razgovora predlaže da se posmatra kako onaj kome je PDP upućen, odgovara na njega (dizajn primaoca). Ova procedura omogućava da se prati kako u stvarnosti sagovornik analizira prethodni govornikov iskaz i na koji se način suočava sa akcijom koju on inicira. Kao što se može vidjeti iz primjera 1.1 gore, u redu 03 osumnjičeni započinje ispravku, da bi ukazao na neku nevolju, nemogućnost da čuje ili razumije PDP koji je proizveo inspektor.

Prethodno pomenuti pojam sekvencijalne organizacije je takođe bitan za analizu. Posmatrajući sekvencijalnu organizaciju najbližih parova vidi-

ANALIZA KONVERZACIJE (NEKE NAZNAKE O TOME KAKO JE KORISTITI)

mo kako se razvija putanja akcije, počev od prvog para koji proizvode inspektor i osumnjičeni. Kao što možemo i vidjeti iz prethodnog primjera 1.1, pitanje u redu 01 nije jedini element sekvenca. Inspektor pita osumnjičenog da mu on potvrdi njegova očekivanja, ali pošto ovo nije osnovni cilj sekvenca, ona se time i ne završava. Od odgovora koji inspektor dobija od osumnjičenog zavisi kako će se sekvenca dalje razvijati. U ovom slučaju, osumnjičeni indirektno potvrđuje pretpostavke inspektora i pošto je odgovor potvrđan, inspektor može da nastavi i da da savjet (akcija koju je on na samom početku i zamislio). Inspektor dalje kaže da osumnjičeni i ima zdravstvene probleme zato što koristi drogu. Da je osumnjičeni dao negativan odgovor u redu 08, sekvenca bi se sigurno razvijala na drugačiji način.

Veoma bitan pojam analize konverzacije je pojam odlaganja ili usporavanja. Heritidž (1984) kaže da se usporavanje u govoru koristi da se najavi odbijanje i slične neželjene akcije i pauze se mogu analizirati kao njihovi prethodeći elementi. Iz ovog razloga, pauza je jedan od ključnih metodoloških oruđa za proučavanje agresivnih akcija poput inkriminisanja, krivljenja, optuživanja, itd. koje su suštinske kod policijskog ispitivanja, saslušanja u sudu i sličnih interakcijskih sredina, mada ne sasvim strane u svakodnevnoj komunikaciji. Pauza kao najava ovakvih akcija takođe se čini da je kroslingvistički faktor. Na primjer, možemo vidjeti da se pauza na sličan način koristi i u engleskom jeziku:

Extract 1.2

- 01 A: Well yuh had some uh(p) (.) uh fairly lengthy
Pa ti si imala neke (.) uh prilično duge
- 02 conversations with thu defendant uh: did'n you?
razgovore sa osumnjičenim uh zar ne?
- 03 (0.7)
- 04 A: On that evening uv February fourteenth?
Te večeri četrnaestog februara?
- 05 (1.0)
- 06 W: We:ll we were all talkin.
Pa mi smo svi pričali.

Preuzeto iz Drew (1992: 479)

Ako pogledamo primjer 1.2, koji je preuzet iz sudskog saslušanja, odmah se može zapaziti pauza od (0.7) u redu 03 i čak i duža pauza od (1.0) u redu 05, koje obje signaliziraju da je svjedok (navodna žrtva silovanja) analizirala prethodne redove advokata kao nešto što može biti nepovoljno za nju i na taj način ona pokazuje određeni otpor prema akciji koju pokreću advokati redovi 01, 02 i 04. Otpor svjedoka postaje očigledniji u njenom odgovoru u redu 06 – *Well we were all talkin* – Pa mi smo svi pričali. Ako se precizno analizira ovaj primjer, može se vidjeti da advokat u redu 01 indirektno optužuje svjedoka da je ona te večeri kada se dogodilo navodno silovanje, u jednom baru dugo razgovarala sa optuženim (advokat implicira da je moguće da i nije bilo silovanja). Svjedok shvata namjeru advokata i pauze (0.7) u redu 03 i (1.0) u redu 07 ukazuju na njeno neodobranje ove advokatske akcije. Najzad, u redu 06 svjedok otvoreno počinje da se brani: pravda se da ona nije bila jedina koja je pričala sa osumnjičenim, već da je tu bila grupa mladih koji su međusobno razgovarali.

Na sličan način, u primjeru 1.1, mogu da se primijete duže pauze u redovima 06 i 07, koje takođe ukazuju na otpor osumnjičenog prema akciji koju pokreće pitanje inspektora da li osumnjičeni dolazi u kontakt sa opojnim drogama. U ovom primjeru, takođe, otpor postaje evidentan u nekonformističkom odgovoru osumnjičenog *slabo*. Da se osumnjičenom ne dopada pitanje inspektora vidi se iz njegovog iniciranja ispravke A? u redu 03 i duga pauza u redovima 06 i 07. Isto tako, pošto vidi iz prethodnog pitanja inspektora u redu 01 i ponavljanja tog pitanja u redu 05 da on očekuje da dobije odgovor *ne*, osumnjičeni, da bi ublažio kompromitujući efekat svoga odgovora, odgovara sa *slabo*, što je u suštini *da* ali indirektno i ublaženo.

Još jedna metodološka praksa analize konverzacije je posmatranje konstrukcije prvog i drugog dijela para, na primjer, kako su konstruisani pitanje i odgovor na njega. Dizajn govornikovog reda, prije svega, predstavlja prisustvo ili odsustvo uvodnih elemenata poput *well – pa* u engleskom primjeru 2.1 (redovi 01 i 06). Činjenica da su ovi elementi prisutni ili odsutni mijenja status iskaza u interakciji. Na taj način, odgovori koji počinju sa *well – pa* omogućavaju da se spriječe potencijalno kompromitujuća odbijanja (Heritage, 1984). Što se tiče konstrukcije pitanja, mogu se posmatrati njihove formalne karakteristike, to jest, da li su *da/ne* tipa ili otvorenog tipa, da li su negativnog oblika ili se javljaju u nekoj drugoj lingvističkoj formi. Na isti način posmatra se dizajn odgovora: na primjer, da li je odgovor jednostavno *da* ili *ne*, to jest da li je konformistički, ili su ovi elementi odsutni, u kom slučaju je odgovor nekonformistički po prirodi. U konstrukciju govornog iskaza dalje spadaju kombinacije ostalih lingvistič-

ANALIZA KONVERZACIJE (NEKE NAZNAKE O TOME KAKO JE KORISTITI)

kih elemenata, izbor određenih leksičkih jedinica, primjena određenih prozodijskih elemenata i tako dalje.

U ovom radu smo pokušali da damo kratak pregled analize konverzacije i njenih osnovnih koncepata. Mada je za takvo nešto potrebno više prostora, ovo je pokušaj da se u kratkim crtama objasni kako se to u lingvistici primjenjuje ova metoda. Poteškoće koje su se javile pri pisanju ovog rada su, prije svega, vezane za prevođenje terminologije analize konverzacije.

Dodatak 1 Transcription Key

[]	square brackets	overlapping talk
=	equals sign	no discernible interval between turns (also used to show that the same person continues speaking across an intervening line displaying overlapping talk)
<	“greater than” sign “	jump started” talk with loud onset
(0.5)	time in parentheses	intervals within or between talk (measured in tenths of a second)
(.)	period in parentheses	discernable pause or gap, too short to measure

Characteristics of speech delivery:

.	period	closing intonation
,	comma	slightly upward “continuing” intonation
?	question mark	rising intonation question
¿	inverted question mark	rising intonation weaker than that indicated by a question mark
!	exclamation mark	animated tone
-	hyphen/dash	abrupt cut off of sound
:	colon	extension of preceding sound -- the more colons the greater the extension
↑↓	up or down arrow	marked rise or fall in intonation immediately following the arrow
<u>here</u>	underlining	emphasized relative to surrounding talk
HERE	upper case	louder relative to surrounding talk

°here°	degree signs	softer relative to surrounding talk
>this<		speeded up or compressed relative to surrounding talk
<this>		slower or elongated relative to surrounding talk
hhh		audible outbreath (no. of ‘h’'s indicates length)
.hhh		audible inbreath (no. of ‘h’'s indicates length)
(h)		audible aspirations in speech (e.g., laughter particles)
hah/heh/hih/hoh/huh		all variants of laughter
()	empty single parentheses	transcriber unable to hear word
(bring)	word(s) in single parentheses	transcriber uncertain of hearing
((coughs))	word(s) in double parentheses	transcriber’s comments on, or description of, sound: other audible sounds are represented as closely as possible in standard orthography, e.g., ‘tcht’ for tongue click; ‘mcht’ for a lip parting sound

Literatura

- Drew, P., 1992. Contested evidence in courtroom cross-examination: the case of a trial for rape. In P. Drew and J. Heritage, eds. *Talk at Work*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 470–521.
- Drew, P., 1997. ‘Open’ class repair initiators in response to sequential sources of troubles in conversation. *Journal of Pragmatics*, 28, pp. 69–101.
- Drew, P., 2003. Conversation analysis. In J. Smith, ed. *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage, pp. 132–158.
- Drew, P., 2005. Conversation analysis. In K. L. Fitch and R. E. Sanders, eds. *Handbook of Language and Social Interaction*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 71–102.
- Drew, P. and Heritage, J., 1992. *Talk at Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heritage, J., 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Heritage, J., 2002. The limits of questioning: negative interrogatives and hostile question content. *Journal of Pragmatics*, 34, pp. 1427–1446.
- Jefferson, G., 2004. Glossary of transcript symbols with an introduction. In G. H. Lerner, ed. *Conversation Analysis: Studies from the first generation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 13–31.
- Linell, P., 1998. *Approaching dialogue: Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.

ANALIZA KONVERZACIJE (NEKE NAZNAKE O TOME KAKO JE KORISTITI)

- Raymond, G., 2000. *The structure of responding: type-conforming and non-conforming responses to yes/no type interrogatives*. Ph.D. University of California, Los Angeles.
- Sacks, H., 1992. *Lectures on conversation, volumes 1 and 2. Edited by Gail Jefferson with introductions by Emanuel A. Schegloff*. Oxford: Basil Blackwell.
- Schegloff, E. A., 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis, vol 1*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marijana CEROVIĆ

CONVERSATION ANALYSIS

Summary

This work has tried to give a simple outline of Conversation Analysis as a method as well as of its basic concepts. Also, although this would require more space, it has attempted to provide a basic guide on how to use this method. Difficulties that occurred during the writing of this work are translation related. In this respect, this work might be considered a contribution to providing the translation equivalents for the CA terminology.

**RASPRAVE I ČLANCI
(II)**

Радомир В. ИВАНОВИЋ

РЕПРЕЗЕНТАТИВНЕ ПОВЕСТИ У СВЕТСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ (Прилог естетици и поетици)

*У овом заливу непоузданог светла
било је више варки него истина.
Џон Стајнбек*

О комплексности односа стварности и маште, имагинације и контемплације, животне и уметничке истине су, између осталих, расправљали Томас Ман и Херман Хесе, указујући на низове аподиктички нерешивих апорија у свим областима духовних делатности које се њима баве, без обзира на врсте апоретика (филозофску, естетичку, антрополошку, психолошку и поетолошку), на најчешће примењене методе (интерпретативни, аналитички, генеративни и компаративни), као и на примерене врсте мишљења (емпиријско, аналогно, логичко, интуитивно и логичко-дискурзивно). Сродности и разнородности стваралачких поступака на илустративан начин потврђује мишљење о интерференцији традиционалних и модерних облика културе, разноврсности примењене парадигматике и синтагматике, као и свих заступљених врста интенционалних и лингвистичких лукова.

Кључне речи: Томас Ман, Херман Хесе, метанарација, реализам, културни модел, парадигматика.

Увод

Однос стварности и маште, имагинације и контемплације, животне и уметничке истине – представља средишње место у проучавањима филозофије и психологије стваралаштва, естетике и поетике, као и наратологије и генологије. О комплексности наведене тематике и проблематике виспрено су, између осталих, расправљали Томас Ман и Херман Хесе, указујући на низове аподиктички нерешивих апорија у свим областима духовних делатности које се њима баве, без обзира на врсте апоретика (филозофску, естетичку, антрополошку, психолошку

и поетолошку), на најчешће примењене методе (интерпретативни, аналитички, генеративни и компаративни), као и на примерене врсте мишљења (емпиријско, аналогно, логичко, интуитивно и логичко-дискурзивно). Стварање и промишљање о оствареном увек је пратило сазнање о ограничениости аналитичке моћи и сенка сумње у ваљаност одбира основних идеја именованих као Дух епохе (како у продукцијом тако и у рецептивном моделу).

На богатство интеракције стварне (постојеће) и нестварне стварности у уметности (латентне) инвентивно упућује Херман Хесе у утопијском и ерудитном роману *Игра стаклених перли*, I–II, настајалом у дугом временском периоду (1931–1943). Следећи Ничеа, Хесе тврди да се целокупна светска историја може тумачити као *развитак и напредак*, са једне, али и као *пропадање и бесмислица*, са друге стране. У уводу романа „Путницима источњацима”, у измишљеном тексту, који је ради веродостојности *пронађеног документа* објављен на латинском језику (фиктивни аутор је Albertus Secundus), Хесе зналачки пише:

... јер ако је у неком погледу за непромишљене људе лакше и неодговорније да речима представе ствари које не постоје од оних које постоје, то је за поштеног и савесног писца историје управо обрнуто: ништа се представљању речима не измиче толико, а ипак ништа није неопходније људима изнети пред очи колико извесне ствари чије постојање није доказиво ни вероватно, али које, баш тиме што их поштени и савесни људи донекле третирају као постојеће, бивају доведене корак ближе постојању и могућности да се роде¹.

За разлику од апсолутног поуздања у причу/приповедање, њену неопходност и сврховитост у свакодневној егзистенцији и историји, које налазимо у глобалним егзистенцијалним, филозофским, естетичким и поетичким опредељењима Т. Мана, Х. Хесеа, М. Горког, М. Шолохова, Г.Гарсије Маркеса, У. Ека и других, француски постмо-

¹ О три врсте обнављања и обогаћивања субјективних и интерсубјективних мнемотехничких моћи опширније смо писали у петој глави монографије *Анаграми и криптограми у романима Умберта Ека* (Подгорица, 2009) – „Писање, причање и памћење као спасење (*Баудолино*)”, стр. 82–99 (172–178). Пету главу смо поделили на три уже целине: „Писање као неминовност”, „Причање као постојање” и „Памћење као судбина”. Средишњу мисао налазимо у следећем Ековом исказу: *Тако да прича постаје књига живих, попут звонке трубе која ће подићи из гроба оне који су векови-ма били прах и пепео.*

дернист Жан-Франсоа Лиотар у „Уводу” књиге *Постмодерно стање* (1979) пише о кризи Велике нарације, о томе да постмодерна показује *неповерење према метанарацијама*, тврдећи да „Наративна функција губи своје ‚функторе’ (чиниоце), велике јунаке, велике опасности, велике перипетије и велики циљ. Сасвим супротна становишта заступа Х. Портер Абот у књизи *Увод у теорију прозе* (2009) уводећи термин *Велики наратив* као синоним за раније употребљаване термине *Древна прича* и *Велика прича*²² Приврженост Великој причи показали смо у монографији *Реторика човјечности* (Нови Сад – Подгорица, 1993, стр. 115–154), остајући и данас при истим опредељењима, јер она служи као видна ознака претежности интегралне визије света, интегралне стваралачке визије и интегралног реализма као доминантне стилске формације током XX и почетком XXI века.

Као потврду постојања *Великог наратива* навели бисмо два уже схваћена културна модела: први је *Левантинска прича*, грађена на миленијумском искуству и сазнању афро-азијско-европске цивилизације, а други је *Карипска прича*, грађена на истоврсном искуству и сазнању северно-америчке и *нарочито* јужно-америчке цивилизације. Примера ради, навешћемо податак да *Левантинској причи* припада евокативна повест *Човекова судбина* (*Судьба человека*, 1956/1957) Михаила Александровича Шолохова (1905–1984), а моделу *Карипске приче: Бисер* (*The Pearl*, 1947) Џона Стајнбека (1902–1968), *Старац и море* (*The Old Man and the Sea*, 1952) Ернеста Хемингвеја (1899–1961) и *Пуковнику нема ко да пише* (*El coronel no tiene quien le scriba*, 1958, 1961) Габријела Гарсије Маркеса (1927).

Сродности и разнородности стваралачких поступака на илустративан начин потврђује мишљење о интерференцији традиционалних и модерних облика културе, разноврсности примењене парадигматике и синтагматике, као и свих заступљених врста интенционалних и лингвистичких лукова. Четири наведене повести, осим тога, могу да послуже и као отелотворење гетеовског концепта светске књижевности, сажето саопштеног у теоријској апофтегми: *Национална књижевност*

²² Истина, Х. Портер Абот истовремено тврди да је термин *Велики наратив* у извесној мери композитни појам, те се може поделити на *причу* и *наратив*: „Наратив представља специфично предочавање приче. Дела као што су *Рат и мир* и *Хари Поттер и дворана тајни* јесу наративи. Велике приче које леже у основи ових наратива много су прилагодљивије и сведеније, те се стога јављају у читавом низу наратива“ (стр. 86–87).

данас више много не значи, закорачили смо у доба светске књижевности и на свакоме од нас је да тај развој убрза. У аманетном тексту „Изневерени тестамент” Милан Кундера у гетеовском духу захтева афирмацију аутентичних културних, уметничких и књижевних вредности. Аутор с правом указује на разноврсности континенталних рецептивних модела, као и на неоствареност европског модела који прижељкује: *Европа није успела да осмисли своју књижевност као историјску заједницу и ја нећу престати да понављам да је то један од интелектуалних пораза Европе*³.

Кундера је у праву и када тврди да географска дистанца може удаљити реципијента (он каже *посматрача*) од малог регионалног контекста и на тај начин, проширивши круг вредновања, омогућити му да он *обгрли велики контекст светске књижевности*, једини контекст у коме се уочавају истинске естетске вредности. Нови, шири контекст омогућава схватање до тада *непознатих страна људске egzистенције*, што ћемо илустровати примерима негативне критике упућене М.А. Шолохову од стране реномираних стваралаца и мислилаца попут И.А. Буњина, В.В. Набокова и А.И. Солжењицина, пишчевих савременика и припадника иста националне књижевности:

- У дневничким записима (3. VIII 1941) И.А. Буњин полугласно констатује: *Читал первую книгу ‚Тихий Дон’ Шолохова. Талантлив, но нет слова в простоте. И очень груб в реализме, што разложни В. Новиков побија пишући о разликама продукционих модела којима су припадали Буњин и Шолохов;*⁴

- Највише негативних конотација налазимо у прилогу Владимира В. Набокова „Писци, цензура и читаоци у Русији” (1996): *Всем известны эти увесистые бестселлеры: ‚Тихий Дон’, ‚На хлебом единым’,*

³ Програмски прилог „Изневерени тестамент” М. Кундере цитиран је према преводу објављеном у београдском листу „Вечерње новости”, од 27. новембра 2010, стр. 21 (додатак „Култура”). Као илустрацију навешћемо следећи пасус: *А ипак, увек потцењен од својих земљака, Рабле нигде није био боље схваћен него у Русији: од стране Бахтина; Достојевски од Француза – Андре Жида; Ибзен од стране Ирца – Г. Б. Шоа; Џејмс Џојс од стране Аустријанца – Хермана Броха. Значај велике северноамеричке генерације Хемингвеја, Фокнера, Дос Пасоса био је откривен прво од стране француских писаца.*

⁴ О томе Новиков разложно каже: *В полне естественно, что установка на предельное жизнеспособие и связанная с ней шолоховская стилевая манера, ориентированная на стихию народной, ‚плебеской’ речи, нарушающая все каноны и нормы, сложившиеся в классике девятнадцатого столетия и в литературе серебряного века, была неприемлемой для Бунина.*

Хижина дяди Икс' и так далее – горы пошлости, километры банальностей, которые иностранные журналисты называют 'полнокровно-могучими' и 'неотразимыми'. Да се ради о потпуном губитку валидних књижевно-естетских критеријума В.В. Набокова није потребно посебно доказивати, јер истом критеријуму просуђивања (крајње негативистичком) подлежу и дела Ф.М. Достојевског и Томаса Мана у његовом начину мишљења и суђења;

- Стваралачку зловољу, завидљивост и несналажење у сложеним проблемима и апоријама филозофије, психологије, естетике и поетике показује реномирани писац А.И. Солжењџин у *Архипелагу Гулаг, I* (Москва, 1990, стр. 173–174): *В нашей критике установлено писать, что Шолохов в своем бессмертном рассказе 'Судьба человека' высказал 'горькую правду' об 'этой стороне нашей жизни', 'открыл' проблему. Мы вынуждены отозваться, что в этом вообще очень слабом рассказе, где бледны и неубедительны военные страницы (автор, видимо, не знает последней войны), где стандартно-лубочно до анекдота описание немцев (и только жена героя удалась, но она – чистая христианка из Достоевского), в этом рассказе о судьбе военнопленного истинная проблема плена скрыта или искажена⁵.*

Залагање наведених стваралаца – да у уметничком делу мора бити изречено *све о свему* – беспредметно је по својој природи. Наиме, ни једна од реалистичких стилских формација (класични, критички и интегрални), као ни један од стилских комплекса који му припадају (веризам, натурализам и нео-реализам) нису инсистирали на исцрпљивању елаборираних предмета *без остатка*, како би рекао Ђерђ Лукач. Такав суд се посебном снагом односи на четири анализираних повести као репрезентативна дела критичког реализма (Ц. Стајнбека, Е. Хемингвеја, Г.Гарсије Маркеса и М.А. Шолохова), у којима су елаборирана веома разнородна животна и уметничка искуства и сазнања. Литерарне вредноте најнепосредније зависе од моћи природног и развијања стеченог дара, од знања и умења, те се може говорити о сред-

⁵ В. Новиков по трећи пут помирљиво и прихватљиво посредује између крајње афирмативних и крајње негативних оцена: *В рассказе действительно нет ни тени намека на чудовищно несправедливое отношение советской власти к бывшим военнопленным, однако и решительного оправдания 'преимуществ социализма' в 'Судьбе человека' мы тоже не найдем. Задача Шолохова в этом рассказе вообще не сводится к осуждению или оправданию того или иного политического строя, но прежде всего связана с выявлением духовной сущности человека в бесчеловечных обстоятельствах.*

ностима и разнородностима идеографских или парадигматских чворишта којима они, без сумње, доприносе не само књижевном стварању него и тумачењу и разумевању остварене слике света.

Једноставност изабраног наративног облика ни у чему не умањује сложеност и богатство заступљених песничких слика и поетских идеја. Насупрот томе, у релативно нов однос доводе се премисе текстовних и вантекстовних садржина (стварне и нестварне стварности), без обзира на то да ли се Велика прича саопштава критичким или магијским реализмом. На ту законитост упућује Ернест Хемингвеј у једном од неопходних аутопоетичких коментара, посвећених тајним лавиринтима стваралачког процеса:

*Ако писац престане да посматра, он је готов. Али он не мора да посматра свесно нити да размишља како ће му то бити корисно. Можда тако и бива у почетку. Али касније све оно што види иде у велику резерву ствари које он зна или које је видео. Ако смем поменути, ја увек покушавам да пишем по принципу санте: седам осмина сваког њеног дела који се види налази се под водом. Све оно што знате можете елиминисати, и то само појачава вашу Санту. Онај део који се види даје јој снагу. Ако неки писац изостави нешто зато што он то не зна, онда настаје рупа у приповести*⁶.

Општа признања која појединачно и скупно добијају четири повести током последњих неколико деценија временом су усклађивана са новим *приливима знања*, како у *студију литературе* тако и у знатно шире схваћеном *студију културе*. Једно од таквих видова обогативања представља књижевна и књижевно научна *топика*, коју је прихватљиво фундаирао Е.Р. Курцијус у знаменитој књизи *Европска књижевност и латински средњи век* (Берн-Минхен, 1948). Након што су инвентивно и креативно занимљиво остварени топоси у повести Ц.

⁶ У инструктивном поговору повести *Старац и море* (Београд, 2002) Светозар Бркић сведочи о двострукости стваралачке природе и сложености односа писца-посматрача и писца-креатора:

Ово интересовање је било стално, разнолико и ширило се у више смерова. Са дела је оно прелазило на човека и са човека на дело. Јер приметило се да овај писац свако своје искуство, које је истовремено било и искуство великог броја његових савременика, да све оно што посматра и види преноси у своје написе, па се код неких та заинтересованост за поступке и доживљаје Хемингвеја човека претварала у нестрпљиво очекивање дела, у жељу да виде како ће он хаосу чињеница дати облик, како ће хаос животних података осмислити (стр. 84).

Стајнбека, Е. Хемингвеја, М. Шолохова и Г.Гарсије Маркеса, они добијају посебну егзистенцију нарочито у процесу иницијације књижевне уметности (као радијационог средишта). Најилустративнији од њих је топос *Макондо* Г.Гарсије Маркеса. У књизи *Луковник игра школице* (Los nuestros, 1966) Луис Харс је инвентивно дефинисао поменути топос:

Захваљујући Гарсији Маркесу најзанимљивији део данашње Колумбије је тропско местаице чије је име Макондо, мада га нема ни на једној карти. Макондо, прикљештен између дина и мочвара са једне и непроходних планина са друге стране, ужарено је и заостало приобално сеоце попут хиљаде сличних у срцу хемисфере, али уједно и веома посебно – и чудновато и познато, и специфично и опште, тренутно као предосећај, вечно као приказ забораваљеног предела. Његове видљиве линије воде ка тајним областима. Место је једно од оних до којих намерник стиже напуштајући своју кућу, убеђен да је окончао свој пут пре него што је и кренуо. Макондо, више амбијент него насеље, налази се свуда и нигде. Они који се тамо упућују започињу унутрашње путовање са искрцавањем на скривеном лицу континента (1980, стр. 229–230) ⁷.

Као што се види, Харсово инсистирање на открићу *скривеног лица континента* у теорији значи залагање за примену закона естетске епифаније (изненадног и веома битног открића), који је подједнако изазован и актуелан како у сфери физичког тако и у сфери метафизичког контекста. У таквом контексту тумачене идеографеме *снови* и *судбине* подразумевају широк спектар визија, доживљаја и догађаја, било у реалном било у виртуелном свету неостварених снова и проклетстава судбине. Такво сазнање упућује реципијента најпре на делатну фиолозофију, затим на филозофију агностицизма, а у крајњој

⁷ Пишући о низу приповедака чија се радња одвија у Маконду, као и о полифоном роману *Сто година самоће*, Гарсија Маркес о топосу каже:

Ова невероватна стварност достиже своју највећу густину у Карибима који се, тачно, пружају на северу до југа Сједињених Држава, а на југу до Бразила (...) Ја сам се родио и одрастао у Карибима. Познајем их, земљу по земљу, острво по острво, и можда одатле произлази моје разочарање зато што ми се никад није догодило ништа, нити сам могао да учиним било шта што би било запрепашћујуће од стварности. Најдаље што сам могао да одем било је да ту стварност пренесем помоћу поетских средстава, али нема ни једне линије ни у једној од мојих књига чије се порекло не би налазило у некој од стварних чињеница.

линији на виталистичку филозофију. И видне и невидљиве интенције повести садрже пишчеве сугестије о јачању колективних и индивидуалних одбрамбених механизма, без обзира на то да ли су стваралачки субјекти у њима представљени као – *природна, друштвена* или *културна* бића.

Широку популарност и милионске тираже наведених повести најпре би требало тумачити једноставношћу казивања, прозирношћу наративне форме, актуелношћу и занимљивошћу Велике приче, а такође и специфичном употребом мудроносне прозе, драматичношћу сегмената структуре (у којој посебно место добија сиже), као и евидентном сценичношћу, те није никакво чудо што су дела наведених аутора и добитника Нобелове награде (Стајнбек, 1962, Хемингвеј, 1954, Шолохов, 1965, и Гарсија Маркес, 1982) често адаптирана за позоришно, филмско и телевизијско приказивање, што је увелико доприносило ширењу круга корисника и књижевном реномеу стваралачца о којима је реч. Вишестраност продукционих модела и примењених стваралачких поступака сведочи о енормном настојању да се приближе исконски и стваралачки мит, да се сједињавањем *митема* (као продукта колективне имагинације) и *поетема* (као продукта индивидуалне имагинације) остваре *митопоеме*, будући да се у анализираним повестима могу пратити процеси истовремене или наизменичне *митизације, демитизације* и *ремитизације*. Најкраће речено, сва четири повесничара су безрезрвно прихватили мишљења филозофа егзистенцијализма, а посебно мишљење Албера Камија који је тим поводом тврдио да су митови створени само зато да би их машта оживљавала.

НЕОСВОЈЕНА БЛАГА И НЕОСТВАРЕНИ СНОВИ

(Бисер – Старац и море)

Две средишне идеографеме поетичке монографије о књижевном делу Михаила А. Шолохова упућују на необично конципирану књигу Маргерит Јурсенар *Снови и судбине* (Париз, 1938). У предговору „Поетика снова” ауторка тврди да елаборацијом двадесет и два сна која су временом понављана саопшти „Мемоаре мог сањаног живота”, увидевши правовремено тајновиту али и природну повезаност снова и судбине: *Постоје снови и постоје судбине: мене нарочито интересују нарочито тренуци где се судбина исказује преко снова*. Познати психолог и сомнолог Иван Настовић тврди да је М. Јурсенар имала на уму мишљење Хераклита из Ефеса по коме сви људи у будном стању имају заједнички свет, али у сну има свако свој. Такође је имала у виду мишљење Артура Шопенхауера који тврди да је пресудна бинарна опозиција – *будно незнање и сањајуће свезнање*, потом незаобилазну књигу Сигмунда Фројда *Тумачење снова* (1900) и такође незаобилазно тумачење снова К.Г. Јунга, које је веома примерено мишљењима и судовима М. Јурсенар⁸.

У књизи *Психологија снова и њихово тумачење* (Нови Сад, 2000) Настовић пише о Фројдовом проучавању индивидуално несвесног Јунговым проучавању колективно несвесног и Сондијевом проучавању фамилијарно несвесног, посебну пажњу посвећујући трећем виду проучавања, чији је званични назив „schicksal-analiza” (на шта упућује и реторика поднаслова наведене књиге – *Тродимензионални приступ сновима*). За нашу анализу посебно је занимљиво Јунгово тумачење и разумевање снова. Подударност мишљења и судова о сновима К.Г. Јунга и М. Јурсенар највише се огледа у томе што су и *визија* и *снов* представљени као *истинска реалност*, а потом и стога што оба аутора уочавају танане везе сањања и стварања. Као илустрацију подударности навешћемо најпре Јунгово мишљење: *Креативни процес при настанку књижевног дела сличан је креативном процесу при настанку*

⁸ Видети књиге И. Настовића – *127 протумачених снова* (Нови Сад, 2008) и *Снови Маргерит Јурсенар у светлу психологије К.Г. Јунга* (Нови Сад, 2008, стр. 256). Предговор „Поетика снова” објављен је као апендикс књиге, на стр. 225–235 (као прва), а њему је потом додат и део „Подаци из живота Маргерит Јурсенар значајни за разумевање њених снова”, стр. 238–248 (као друга глава).

снова, па сањање можемо схватити као једну врсту уметничког процеса, односно место где започиње уметност, док М. Јурсенар саопштава у свему сродно мишљење: По мом осећању искуство сневача је слично искуству песника.

Кратки осврт на домете сомнологије и наратолошко тумачење реторике наслова поетолошке монографије – *Снови и судбине у наративној прози Михаила А. Шолохова* може да послужи као увод у анализу развијених егзистенцијалних повести – *Бисер* (The Pearl, 1947), *Џона Стајнбека и Старац и море* (The Old Man and the Sea, 1952) Ернеста Хемингвеја, уз напомену да се ради о узоритим повестима – лика. Два представника критичког и интегралног реализма и у иманентној и у експлицитној поетици често сведоче о флуидној граници која дели реалну од виртуелне стварности у уметнини, на што указује Стајнбек још од посвете повести:

У граду причају о величанственом бисеру – о томе како је пронађен и како је поново изгубљен. Причају о рибару Кину, о његовој жени Хуани и о беби по имену Којотито. И пошто је та прича често понављана, она се укоренила у свести сваког човека. И као у свим препричаним бајкама које остају у људским срцима, и овде постоје само добре и лоше ствари, беле и црне ствари, добро и зло, и не постоји ништа између.

*Ако је ова прича параболо, можда ће свако у њој наћи своје сопствено значење и читати у њој о свом сопственом животу*⁹.

Документарну основу повести Стајнбек ће, међутим, обогатити имагинативном стварношћу, бришући у неким од средишних места границе међу њима. Такве наративне оријентире налазимо у реченицама попут следећих: *У овом заливу непоузданог светла било је више варки него истина или Нисте могли да будете сигурни у оно што сте гледали; није било доказа о томе да се оно што видимо налази тамо или не.* У наведеним цитатима најважније парадигматске осе или симболичка чворишта представљају идеографеме: *бајка, параболо* и *фатаморгана*, које не владају само реалним него и иреалним светом, бу-

⁹ Бројне и неопходне информације о *Карипској причи* пружају *Лексикон хиспаноамеричке књижевности* (Београд, 1993) Љиљане Павловић-Самуровић, *Прилози за теорију новог хиспаноамеричког романа* Далибора Солдатића (Београд, Крагујевац 2002) и зборник прилога *Модерна латиноамеричка култура* (Подгорица, 2009), који је уредио Џон Кинг, а у коме је за нашу анализу посебно значајан прилог Тома Инглиса „Нарација Шпанске Америке, 1920–1970” (стр. 89–110).

дући да главни епски јунаци Кино и Сантјаго припадају бајковитом свету и у истинском смислу речи представљају бајковите јунаке ¹⁰.

У нашем начину тумачења и разумевања двеју средишних идеографа – *снове* тумачимо као синоним утопијске повести (о материјалном богаћењу и коначном испуњавању животних циљева), док *судбине* тумачимо као антиутопијску повест (о друштвеном механизму насиља и низовима фатумских околности које немилосредно руше индивидуалне, породичне, класне и интерсубјективне *снове*). На двострукост најпре егзистенцијалне, а потом и стваралачке визије упућује двострука употреба поетског говора: најпре као *похвалног*, а потом и као *покудног говора*. Први се односи на утопију (као божји дар): *Прекрасни бисер, савршен као Месец. Хватао је светлост, пречишћавао је и враћао исцјавајући сребро. Био је велики као галебово јаје. То је био најлепши бисер на свету* (стр. 23).

Други се односи на антиутопију (као ђавољи дар): *Загледао се у његову површину, сиву и загнојену. Одатле су зловна лица пиљила у његове очи и видео је ватру (...) Бисер је био ружан; био је сав као болесна израслина. Кино зачу музику бисера, изобличену и лудачку* (стр. 91–92). Тако се, због људске злобе, пакости, похлепности и завидљивости *реликвија добра* претворила у *реликвију зла*, које се Кино ослобађа враћајући је мору као природном станишту и мистериозном подводном простору. А као крајње сазнање остаје истина о неподношљивом *болу* кроз који је прошао ловац на бисере и његова породица (особито када је у питању погибија сина Којотита), у покушају да оствари давно прижељкиване *снове*. Тако се као завршна каденца трагичне повести јавља агноцистички интонирана реченица: *Људи су причали да су њих двоје изгледали као да су се повукли из људског доживљавања; као да су прошли кроз бол и изашли на другу страну; као да су били на неки магични начин заштићени* (стр. 91–92).

Истоветни методолошки поступак примењен је и у виталистичкој повести *Старац и море*, при чему се парадигматска оса или сим-

¹⁰ На многострукост приступа указује Воја Чолановић у инструктивном поговору „О Стајнбеку, о његовом свету“, објављеном уз издање *Бисера* на српском језику (Будва, 1991, стр. 83–105, у преводу Соње Михаљчић), у коме аутор пише: „Кратки роман *Бисер* (1947) који се овде препоручује пажњи читалаца, Стајнбек је носио у глави још од пре рата (...) У овој причи о човековом трагању за срећом, и о његовој потреби да бира између једноставности и сложености, између живота у природи и живота у друштву, Стајнбек показује да жудња за богатством и влашћу завршава у трагедији и разочарању (стр. 102).

боличко чвориште *риба* такође јавља у двострукој улози. У првом плану она служи као иконични знак, видљиво средство остварења свих животних снова онога који ју је пронашао као скривено благо: *Тада се риба појави жива, мада је смрт била у њој, и диже се високо из воде показујући своју огромну дужину и ширину, сву своју снагу и лепоту. Изгледало је као да виси у ваздуху изнад старца у чамцу. А онда паде пљеснувши у море и прели водом старца и цео чамац* (стр. 61). Док се наведени опис *рибе* може узети као *реликвија добра*, а вода као текуће сазнање, дотле се у завршном опису борбе остарелог рибара Сантјага са природом и њеним рушилачким елементима *риба* може узети као *реликвија зла*, односно отелотворење изневерених животних очекивања, јер је од ње остао само *костур* као подсетник и знак коби: *Тек тада је осетио сву тежину умора. Он заста за тренутак и осврну се уназад и виде у одблеску уличне светиљке како велики реп рибе стрчи иза прамца. Виде белу линију кичме и тамну масу њене главе са испупченим кљуном и свом осталом голотињом* (стр. 78). За разлику од трагичне каденце *бисера*, завршна каденца *Старца и мора* је хуморно обојена, али је то само привид, јер основна поетска идеја је у овом сегменту повести сугерирана као вантекстовна садржина: *Шта је оно, пита келнера, и показа на дугу кичму велике рибе која је сада била само олупина што је чекала само на то да нестане заједно са осеком* (стр. 82). Од свих трагичних, драматичних и животно важних догађања и догађаја преостало је само – *памћење, причање и писање*.

Са становишта психологије књижевности неопходно је да закључимо како су главни епски јунаци повести *Бисер* (Кино) и *Старац и море* (Santiago El Campione) свесно и вољно изабрани као представници типа *природних бића*, за разлику од *друштвених бића* и *културних бића*. Сраслост са природом показују њихова занимања: први је ловац на бисере, а други је риболовац. Стога није никакво чудо што су и стваралачки (Стајнбек и Хемингвеј) и епски субјекти (Кино и Сантјаго) изванредни познаваоци биологије мора и законитости које њима владају (на то упућују десетине пажљиво изабраних детаља који су функционално уклопљени у целину казивања). У ширем контексту посматрано, сукобљени су најпре природа (тј. *природно биће*), и друштво (тј. *друштвено биће*) и то без примесе намерног тражења, стварања и пласирања књижевних ефеката, односно насилне поетизације и литераризације.

Готово све видљиве (физичке) прате невидљиви (метафизички) процеси, о чему сведоче метафорично остварене *песме* о злу и добру, насловљене као: „Песма о породици”, „Песма о злу”, „Песма о бисеру који можда не постоји” и „Песма о морским дубинама”. Та метафизичка компонента музике зла употребљена је и као завршни акорд повести *Бисер*:

Музика о бисеру се претвори у шапат, на нестаде,

док је наративни круг повести *Старац и море* затворен сном као бекством од стварности: *Горе у колиби на старчеве очи поново се навукао сан. Спавао је још увек с лицем загњуреним у постељу, а дечак је седео крај њега, посматрајући га. Старац је сањао о лавовима, чиме је остварен познати хеленски топос старца и дечак.*

Прозаичној свакодневици грађанског (скриптивног) модела културе супротстављен је патријархални (наративни) модел, овога пута домородачке, индијанске културе која траје миленијумима, а, посебно у последње четири стотине година након доласка шпанских освајача. И Кино и његови преци користили су стваралаштво као један од битних одбрамбених механизма, али и као осмишљавање туробне и тежобне егзистенције: *Његов народ је био некада велики стваралац песама, па је све што су видели, мислили, чинили или слушали постајало песма*¹¹. У митском контексту тумачен, глобални симбол *бисер* је више него предмет. Он постаје *митема* уз чију помоћ се, током повести, приближавају стварносни и стваралачки мит. Укрштање критичког и чаробног реализма Стајнбек је показао оним сегментима повести у којима користи сујеверје и предосећање за што потпунији и разновр-

¹¹ На то указује ефектно остварен пасус друге главе:

Кинов народ је певао о свему што се догађало и што је постојало. Они су правили песме о рибама, о мору кад се разбесни, о мору кад је мирно, о светлу и тами, сунцу и месецу, и све те песме су биле у Кину и у његовом народу – све песме које су икада направљене, па и оне заборављене. И док је Кино пунио своју корпу чуо је песму – ритам те песме је би ритам откуцаја његовог срца које је трошило кисеоник из задржаног даха, а мелодија је била сиво-зелена вода, животињице које су промицале и облаци риба који су лепршали и нестајали. Али у њој је била и једна тајна, мала унутрашња песма, једва уочљива, али стално присутна, слатка, тајанствена и неизбежна, скоро се губећи у другој мелодији, била је то Песма о бисеру који можда постоји, јер је свака шкољка убачена у корпу могла да садржи бисер (стр. 23).

О значају музичког национализма и музичког космополитизма занимљиво пише Масимо Дона у књизи *Филозофија музике* (Filosofia della musica, 2006).

снији опис јунакове интима: *Али је Кино остао укочен и чврст. Осећао је како му се прикрада лоша судбина, окружују га вукови, лебде над њим лешинари. Осећао је како се зло згушњава око њега и био је немоћан да се заштити. Чуо је у својим ушима музику зла. На црном сомоту велики бисер је блистао тако да купац није могао да одвоји поглед од њега* (стр. 53).

Егзистенцијална и виталистичка повест *Старац и мора* следи такође основну поетску идеју о настајању, постојању и нестајању не само људских него и животињских врста будући да је Хемингвеј заговорник идеје о делатној филозофији (*Чинити и бити*), односно да је баштиник дијалектике живљења, дијалектике мишљења и дијалектике стварања. Таква становишта у његово име исказује остарели рибар Сантјаго: *Али човек није створен за поразе, рече он. Човек може бити уништен али не и побеђен*. Средиште повести на тај начин представља однос живота и смрти, прецизније речено поетика живота и поетика смрти. Готово да је излишно напомињати да у Хемингвеју препознајемо једног од најрепрезентативнијих писаца у чијем је делу, како оправдано тврди Светозар Бркић, *доживљај смрти постао је један језик века*:

Средишна тема Хемингвејевог дела је била смрт, најчешће насилна смрт, и смртност, и умирање, и позледа због смрти, и жаљење због ње, и онда начин како да се смрти супротстави, па да остане непоражен, чак и кад се не победи. Човек огољен и суочен са смрћу све остало има као декор, у себи само може да нађе окосницу светлости и да је загризе, или да је не нађе. А у оном веку смрт и умирање, и однос према смрти и однос према умирању, и близина смрти, били су доживљаји већине људи на свету, ма где се они налазили, нешто што им је било заједничко, једна стварност и једна опсесија – доживљај смрти постао је један језик века (стр. 91)¹².

¹² Сви цитати наведени су према издању: Е. Хемингвеј – *Старац и море* (Београд, 2005). Део поговора С. Бркића „Ернест Хемингвеј” (стр. 83–94) посвећен је проблему о коме расправљамо:

Читаво своје дело испунио је Хемингвеј појединачним судбинама и удесима људским. Он је обухватио такорећи читаво човечанство незаборавним сликама ужаса насиља и туге, сликама мртвих жена надувених на киши и несклоњених, и војника расутих црева и удова и сломљених кичми и пригњечених; и бродова потопљених са лешевима који око њих полуизбачени пливају; и животиња пострадалих – мазги сломљених ногу и коња прободених на рогу бика (стр. 91).

Стварно и хипотетично су међусобно премрежени небројени нивозима стварних и хипотетичких условљености. На то свом снагом указује један од последњих ауторских коментара, у коме Хемингвеј сажима вишедеценијска животна сазнања и стваралачка искуства: *Шта има то да збуњује? Од ствари које су се десиле и од ствари које постоје и од ствари које не знате и свих оних које не можете да знате, ви стварате нешто помоћу своје инвенције што није презентовано него потпуно нова ствар, истинитија од свега истинитог и живог, и ви то стварате живим, и ако га урадите доиста добро, дајете му бесмртност. Због тога човек и пише, колико ја знам, ни због чега другог. А шта да се каже о свим оним разлозима које нико и не зна?, што, разумљиво само по себи, води ка коначном закључку: Када се једном писање претвори у главни порок, једино га смрт може омести¹³.*

Осим као мајстори-приповедача, у развијеним повестима *Бисер и Старац и море*, Стајнбек и Хемингвеј се показују као мајстори-портретисти, будући да су велики део пажње и енергије усмерили на уметност визуелизације и портретизације. Као на филмском платну пред читаоца дефилију личности, ликови, типови и карактери, какви су: Кино, Хуана, Којотито, Хуан Томас, Аполонија и Доктор (у првој), односно: рибар Сантијаго, дечак Манулино, Роцелџо, Димацо, Мартин и Педрино (у другој повести). Њиховим природама доминира хеленски идеал – *агон*, јер нема те силе којој се човек не може супротставити, од искона до кона. Хемингвеј симболом *Salao* дефинише „несрећу у најтежем виду“, као израз космичког планетарног или хтоничног зла, док метафором *Galanos* дефинише похлепу и зло, односно извитоперене снаге природе које се одликују несравњивом суровошћу и безобзирношћу. Силе зла може да победи само енормна храброст и пожртвованост, те није никакво чудо што се у том ареалу родио *мит о мушком* (мачо).

У том погледу може се закључити да исповест *Старац и море* има своје далеке етимоне у библијском миту о страдалнику Јону, по-

¹³ Занимљиво је пишчево мишљење којим сажима аутопоетику, а које је упутио Комитету за доделу Нобелове награде (1954): *Писати што се боље може значи усамљен живот (...) Како би једноставно било писање кад би само било потребно писати на други начин оно што је већ добро написано. Баш зато што смо у прошлости имали тако велике писце, писац је присиљен да пође далеко изван места где се налази, тамо где му нико не може помоћи. Говорим сувише дуго за једног писца. Писац мора писати оно што има да каже (стр. 90).*

том у тематско-мотивски сродном роману Хермана Мелвила *Моби Дик*, као и у мноштву старовековних, средњевековних или нововековних облика приповедања које нараторози и генолози дефинишу као *маритиме* или *проскинитарционе*, на што упућује сажето изложени сегмент шесте целине, који истовремено припада и стварносном и стваралачком миту:

Старац испусти конопац, стаде на њега ногом и подиже харпун што је више могао, забодде га свом својом снагом коју је у том тренутку добио, и још једном у бок рибе, баш тамо иза великог грудног пераја, које се дизало високо у ваздух до висине човечјих груди. Он осети како звожђе улази наже се над њега и заби га још дубље, а онда се навали на њега читавом тежином свог тела (стр. 61).

Неки од проучавалаца Хамингвејевог опуса пронашли су у повести *Старац и море* пишчев антиратни став, односно поетску идеју која доказује да је свака врста рата бесмислена и безизгледна. На то упућују искуства која је писац стекао учествујући непосредно у првом и другом светском рату, као и у шпанском грађанском рату, тако да му се не може спорити изванредно познавање елабориране тематике и проблематике. Захваљујући томе што је у правом смислу био *номадски дух* и што је сопствена искуства и сазнања богатио туђим, увек у матичним токовима интерконтиненталног живота, повесничар је са неуобичајеном лакоћом могао да маштовито преиначава и стварне и имагинарне догађаје и асоцијативне низове које они изазивају, успут их богатећи неочекиваним наративним обртима ¹⁴.

Тако, на пример, више сведока савременика и пишчевих пријатеља информишу читаоце о разлици која постоји између стварног, младог кубанског рибара (као прототипа епског јунака) и остарелог ку-

¹⁴ За генолошку анализу посебно је занимљив начин структурације или сегментације повести. Стајнбеков *Бисер* садржи курзивно издвојену посвету као наративни оријентир читаоцу (стр. 5) и још шест необележених, али видно графички одељених глава: прва (стр. 7–18), друга (стр. 19–25), трећа (стр. 26–43), четврта (стр. 44–60), пета (стр. 61–70) и шеста (стр. 71–92). Најуспелије су – прва, пета и шеста глава.

Хемингвејев *Старац и море* писан је у једном даху, као кохерентна повест. Осим десетине епизода или кратких кратких прича, у повести се осећа напоредност седам, графички необележених целина: прва (стр. 5–16), друга (стр. 16–28), трећа (стр. 29–40), четврта (стр. 40–53), пета (стр. 53–61), шеста (стр. 61–75) и седма, као наративно финале (стр. 75–82). Најуспелије је остварен средишни део повести, који чине – трећа, четврта и пета целина.

банског рибара Сантијага (као плода уметничке имагинације). Овакви подаци добијају на значају само уколико на било који начин могу да допринесу прецизнијем објашњавању пищевих филозофских, естетичких и поетичких опредељења, јер је он радо прихватао употребу *контрасних естетика* и *контрасних поетика*. Тако да кроз крајње једноставну форму, и употребу функционалне недовршености, постиже максималне литерарне ефекте, које нису могли умањити специјализовани теоријски приступи, као што су феноменологија, структурализам, деконструкција и постмодернизам. Сва четири анализирана повесничара оставила су нам у наслеђе обрасце тзв. креативног (интегралног) а не само критичног (класичног) реализма, јер се временом мењају само продукциони, рецептивни и аналитички модели, али суштина књижевне уметности остаје непромењена, уколико се заиста ради о аутентичним делима, којима није показана само *тежња ка савршенству* него је остварено и *само савршенство*¹⁵.

¹⁵ Приказ анализираних повести био би много богатији уколико би био ситуиран у контекст осталих, реномираних дела ових писаца: Стајнбекових дела – *Златни пехар* (1929), *Мишеви и људи* (1936), *Плодови гњева* (1939), *Источно од раја* (1952), *Зима нашег незадовољства* (1961) и других, као и Хемингвејевих дела – *Сунце се поново рађа* (1926), *Збогом оружје* (1929), *Имати и немати* (1937), *За ким звоно звони* (1940), *Преко реке па у шуму* (1950), аутобиографије *Покретна гозба* (1964) и другим.

Допринос књижевном развоју показан је у великом броју аналитичких и критичких прилога. О Стајнбеку занимљиво пишу Пол Мекарти, Карло фон Дорен и Хари Слоухаучер, између осталих, док бисмо о Хемингвеју издвојили самосталне публикације: Carlos Baker – *The Writer as Artist* (1952), Philipo Jung – *Ernest Hemingway* (1952), Leicester Hemingway – *My Brother – Ernest Hemingway* (1962), као и зборник критичких прилога – *Hemingway and His Critics*, који је приредио Carlos Baker (1961).

ЖИВОТНА ИСКУШЕЊА И ПРОКЛЕТСТВА СУДБИНЕ

(*Пуковнику нема ко да пише – Човекова судбина*)

У односу на супстанцијалну, релацијска теорија прозе несумњиво представља обogaћење књижевнонаучне, књижевнојезичке, фолклористичке и компаратистичке методологије. Једно од таквих методолошких обogaћења представља тумачење књижевних дела као наративних диптихона или триптихона, као што су: развијена повест *Пуковнику нема ко да пише* (*El coronel no tiene quien le scriba*, 1958, 1961) и полифонијски роман *Сто година самоће* (*Cien años de soledad*, 1967) Габријела Гарсије Маркеса, односно неразвијена повест *Човекова судбина* (*Судьба человека*, 1956/1957) и роман-епопеја *Тихи Дон* (*Тихий Дон*, 1928–1940) Михаила Александровича Шолохова. Ништа мање занимљива нису ни тумачења диптихона које чине развијене повести *Охараска* (*La hojarasca*, 1955) и *Пуковнику нема ко да пише* Г. Гарсије Маркеса, која је у другом издању доживела вишекратне интервенције, као и развијена приповетка „Наука мржње” (*Наука ненависти*, 1943) и неразвијена повест *Човекова судбина* М.А. Шолохова, која је написана у једном даху, након читаве деценије инкубације.

Две анализиране повести и два наведена романа у правом смислу представљају амблематична дела у оквирима појединачног опуса, националне и наднационалне књижевности. Они садрже све врсте литерарних вредности и све врсте стваралачких проседа које њихове творце чине аутентичним и лако препознатљивим, будући да представљају образац дела која садрже *невероватну густину нарације*¹⁶. Управо стога повести *Пуковнику нема ко да пише* и *Човекова судбина* увелико помажу наратолошком и генолошком дефинисању овог жанра као не-

¹⁶ Из обимне критичке литературе о Г. Гарсији Маркесу издвојили бисмо само четири књиге: Луиса Харса – *Пуковник игра школице* (*Los nuestros*, Buenos Aires, 1966), Марија Варгаса Љосе – *Габријел Гарсија Маркес – историја једног богоубице* (*García Márquez: historia de un deicidio*, Madrid, 1971), Оскара Кољасоса – *Гарсија Маркес: самоћа и слава: живот и рад* (*García Márquez: la soledad y la gloria: su vida y su obra*, Barcelona, 1983) и Ђузепе Беллинија – *Историја хиспаноамеричке књижевности* (*Historia de la literatura hispanoamericana*, Madrid, 1985), којом је обухваћено 19 јужноамеричких књижевности ствараних на шпанском језику (од укупно 33 државе, колико их постоји на овом континенту). Овом корпусу може се, условно, придружити и *Књижевност Тикана* коју стварају грађани шпанског порекла (на шпанском језику) у Северној Америци.

познанице, особито када се ради о доњем (ближем приповеци) и горњем прагу (ближем роману). Прецизнијем генолошком дефинисању помажу четири незаобилазна стваралачка принципа: *регулативни принцип, интегративна оса приповедања, поуздана прича и библијски приповедачки дар*. Пишући о стваралачким узорима о књижевној уметности, Гарсија Маркес истиче мајсторство приповедања Томаса Мана у романесксној тетралогiji *Јосиф и његова браћа* (I–IV), жалећи што целокупна светска књижевност није написана по том узору (писац мисли на *Библију*) у две стотине књига, које би се читале и препрочитавале, тумачиле и разумевале као *Свекњига*¹⁷.

На тематске, мотивске и техничке паралелизме двеју анализираних повести указују процеси генерирања књижевног текста и поетских идеја, потом врсте реализама којима повести припадају, као и низови сродних и разнородних стваралачких поступака, у више равни проучавања (од теоријске до примењене). О томе сведоче повесничари у критичким, биографским и аутобиографским делима. У необично структурираној аутобиографији *Живјети да би се приповиједало* (*Viva parla contarla*, 2002) Гарсија Маркес тврди да је прве подстицаје за писање повести *Пуковнику нема ко да пише* добио пишући романсијерски првенац *Зла коб* (*La mala hora*, 1961) у Паризу 1956. године. Још у иницијалној фази настајања романа замислио је да напише посебну главу посвећену Пуковниковој трагичној судбини. Међутим, глава о којој је реч се *отела писцу из руку* и постала развијена повест, коју и сâм писац, а и његови критичари, називају *романом*.

Фабула повести односи се на рано детињство, време које је Габито проводио са дедом Маркесом, чије је презиме још тада припојио очевом презимену, тако да се од тада до данас потписује као Гарсија Маркес. Прототип пуковника из истоимене повести, међутим, није пишчев деда, који је у дечаковим сећањима израстао у епонимну фигуру, него је то човек сличне животне судбине, о чему аутор пише:

¹⁷ Насупрот модернистичком инсистирању на сажетости, фрагментима и есејизирању, Томас Ман је на почетку ерудитног романа *Чаробни брег* (*Zauberberg*, Berlin, 1924) предложио Велику причу као могућност неспутаног епског приповедања, без икаквог страха од правременог или апостериорног одијума читалаца и критичара: *Ми ћемо је опиширно причати, верно и темељно – јер кад је занимљивост какве приче или досада коју она причињава зависила од простора и времена које је изискивала? Без страха од одијума претеране брижљивости, ми смо пре склони мишљењу да је заиста забавно само оно што је исцрпно и темељно* (стр. 36). Видети књигу Томислава Бекића – *Томас Ман у нашој књижевној критици* (Нови Сад, 1987).

Касније, на једном од мојих многих путовања, упознао сам пуковника Clementea Escaloni, Рафаелова оца, који је од првог дана на мене оставио дојам због достојанства и свога држања патријарха старог кова. Био је мршав и усправан попут трске, опаљене коже и кошчат, а држао се достојанствено у свакој ситуацији. Од ране младости прогањала ме је тема тескобе и поштовања којом су мој дјед и бака дуги низ година чекали на мировину за ветеране. Но, четири године после, када сам напоскон писао књигу у једном старом хотелу у Паризу, слика коју сам непрекидно имао у глави није била слика мога дједа него слика дон Clementea Escalone, попут физичког понављања пуковника којему нема тко писати (стр. 321).

Шолоховљеви биографи и тумачи опуса тврде да се писац са прототипом повести упознао непосредно након завршетка Великог отаџбинског рата (1946) и да је потом читаву деценију размишљао о садржини и форми будућег дела – *Човекова судбина*, које је први пут објављено у последњем броју московске „Правде” за 1956. и првом броју за 1957. годину. На низ релевантних података у иницијалној фази настајања повести упућује Богдан Косановић у докторској дисертацији (1988). Етимоне повести аутор налази у оним књижевним и публицистичким делима у којима је ратно и мирнодопско страдање епских јунака постало једна од опсесивних тема и мотива. Ту пре свега мислимо да репортаже „На Дону” (На Дону, 1941) и „На југу” (На југе, 1942), као и на развијену приповетку „Наука мржње” (Науке ненависти, 1943), која није у потпуности лишена публицистичког наноса. Одлуку о коначном елаборирању *позитивног јунака* вероватно је писац донео након читање сродних дела Џона Стајнбека, Ернеста Хемингвеја и Ериха Марије Ремарка. Таквог мишљења је и шолоховолог Андреј Кокта, који тврди да је писац настојао да нађе одговарајућу форму за фабулу и сиже и да јој обезбеди значај какав заслужује: *То је прилаз. Прилаз великом разговору о великом рату, с обзиром на то да Шолохов на живот гледа као на ураган невиђене снаге*¹⁸.

¹⁸ Осим књиге *Трагично у делу Шолохова* (Нови Сад, 1988), у којој је посебан одељак посвећен *Човековој судбини* (стр. 197–210), потребно је видети и још два Косановићева прилога: „Шолоховљева *Човекова судбина*” („Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XIII/2, 1970, стр. 581–585) и „Место *Човекове судбине* у развоју руске совјетске приповетке” (иста публикација, књ. XIV/1, 1971, стр. 403–421), као и прилоге следећих шолоховолога: Радована Лалића, Милосава Бабовића, Драгана Недељковића, Миливоја Јовановића и других. Од руских аутора овом при-

Међусобне везе репортажа „На Дону” и „На југу” много су слабије и неважније од веза развијене приповетке „Наука мржње” и неразвијене повести *Човекова судбина*, које су природне и логичне. У првој репортажи (стр. 300–304) тематске паралелизме налазимо у уводној секвенци, у којој је литерарно мање ефектно описано растајање младог брачног пара на железничкој станици, у првој од пет целина (на стр. 300). Такође је занимљива и трећа целина репортаже (стр. 303–304) у којој колхозник Кузњецов казује о боравку у немачком концентрационом логору као новом цивилизацијском паклу. Поредешњи репортаже са развијеном приповетком и неразвијеном повешћу, без тешкоћа можемо установити у којој је мери оснажен целокупни творачки потенцијал М.А. Шолохова у последњој деценији и по (1941–1956). У репортажи „На југу” (стр. 320–327) саопштена је *обрнута слика света* или *обрнута пирамида*. Сада се немачки, италијански, мађарски, румунски и фински фашисти, након беспримерних злочинстава у Украјини и другде, налазе у руском заробљеништву. Етимон повести *Човекова судбина* налазимо у другој целини (стр. 321–326). У њој је приказана метаморфоза *челичне фашистичке армије* у разуларену, кукавичку и огавну руљу, о чему казује колхозник Колесниченко, који је све до недавно био сведок дивљања хитлеровске солдатеке и геноцида над словенским народима.

Регистар стваралачких проседеа у повести *Пуковнику нема ко да пише* много је богатији и типолошки разноврснији, јер је посвећен мноштву финонијансираних ликова, типова и карактера (Пуковник, Пуковниковица, Аугустин, дон Сабас, Начелник, фра Ангел, Мојсије Сиријац, пуковник Аурелијано Буендиа, Адвокат, Алваро, Герман, Швабо и деца), као и када је у питању бројност догађајних и асоцијативних низова (нарочито када је реч о топосима: *пензија*, *петао*, *пошта* и *поштански бродић*). Двоструко мањег обима, неразвијена повести *Човекова судбина* представља пример прозирне наративне структуре, са наглашено малим бројем епских субјеката (Наратор, Андреј Соколов, Ирена Соколова, Анатолиј Соколов, Настја Соколова, Оља Соколова, дечак Вања и други), са свесно одабраним топосом *сложје-*

ликом споменућемо: А. Бритикова „Судьби народные, судьби человеческие” (1959), А. Бочарова, „Человек и война” (1978), Ф. Бирјукова „Шолохов” (1998), В. Новикова „Изобразительная сила шоловского слова” (1985) итд.

не једноставности и функционалне недовршености, због којих ово дело и остаје у оквирима повести¹⁹.

Развијену повест *Пуковнику нема ко да пише* карактерише пре-мреженост стилских формација, у широком луку – од критичког до магијског реализма (јужноамерички теоретичари набрајају следеће стилске формације и комплексе: *realismo, naturalismo, realismo magico, realismo maravillosa i realismo fantastico*), док се у Шолоховљевој повести могу срести само елементи суровог реализма, новог реализма и интегралног реализма, осим ређе спомињаног документарног реализма. Сопствени поглед на реализам као стваралачки метод елаборације реалних и имагинарних еманација саопштио је сâм Шолохов у беседи одржаној у Штокхолму (1965), приликом добијања Нобелове награде:

Сейчас часто говорят о так называемой литературном авангарде, понимая под этим моднейшие опыты преимущественно в области формы. На мой взгляд, подлинным авангардом являются те художники, каторы в своих произведениях раскрывают новое содержание, определяющее черты жизни нашего века. И реализм в целом, и реалистический роман опираются на художественный опыт великих мастеров прошлого. Но в своем развитии приобрели существенно новые, глубоко современные черты (стр. 356)²⁰.

¹⁹ Повест Гарсије Маркеса је хомогено остварена и у формалном и у вредносном смислу. Подељена је на седам бројевима необележених глава: прву (стр. 5–17), другу (стр. 18–33), трећу (стр. 34–47), четврту (стр. 48–60), пету (стр. 61–75), шесту (стр. 76–90) и седму (стр. 90–108).

Шолоховљева повест се развија на два плана – плану ауторских коментара (а) и плану јунакове спонтане исповести (б). Мада је остварена у једном једином даху, у њој се осећају и неке епизоде као заокружене наративне целине: прва (стр. 412–414), друга (419–422), трећа (стр. 425–429), четврта (430–437), пета (стр. 435–437) и шеста, завршна (стр. 437–443). Коментаре стваралачког субјекта тумачимо, између осталог, као *наративне алке*, уз чију помоћ се повезују мање или веће наративне целине у јединственој повести.

²⁰ У продужетку Шолохов пише:

Я говорю о реализме, несущем в себе идею обновления жизни, переделки ее на благо человеку. Я говорю, разумеется, о таком реализме, который мы называем сейчас социалистическим. Его своеобразие в том, что он выражает мировоззрение, не приемлющее ни созерцательности, ни ухода, од действительности, зовущее к борьбе за прогресс человечества, дающее возможность постигнуть цели, близкие миллионам людей осветить им пути борьбы (стр. 356).

Ближи реалистичком него модерничком тумачењу књижевне уметности, Шолохов инсистира на проницању у дубље законитости егзистенције, на трагању за оним компонентама књижевног дела које евидентно обогаћују и естетичке и етичке садржаје. У томе је потпуно сагласан са мишљењем Г.Гарсије Маркеса који континуирано инсистира на *изоштравању интуиције* и на опису *моралне атропије цивилизације* у све четири повести: *Охараска*, *Пуковнику нема ко да пише*, *Хроника најављене смрти* и *Сећање на моје тужне курве*, као и у свих шест романа: *Зла коб*, *Сто година самоће*, *Патријархова јесен*, *Љубав у време колере*, *Генерал у свом лавиринту* и *О љубави и другим демонима*. По пишчевом мишљењу, управо је иморалност цивилизације главни узрок деградације, девастације и девалвације моралних вредности (*И то је оно што је гурнуло свијет у пропаст*). Такав, скепсом обојен закључак превасходно се односи на идеографеме које смо истакли реториком међунасловова: с једне стране *животна искушења*, а са друге *проклетства судбине*, било да се ради о онтолошкој равни (*mythosu*), било о социолошкој равни (*ethosu*), било о психолошкој равни (*pathosu*). Несналажење епског јунака повесничар метафорично дефинише, и на јави и у сну – као *заплитање у паучину* те није никакво чудо што се Андреј Соколов, после новог трагичног обрта, замишљено пита: *Забога, да ми се то није приснио мој злехуди живот*.

Уопштено говорећи, и Гарсија Маркес и Шолохов доследно прате књижевна достигнућа претходника и савременика: Ц. Стајнбека, Е. Хемингвеја, В. Фокнера и Дос Пасоса. О Шолоховљевим симпатијама (Стајнбеку и Хемингвеју) већ је било довољно речи. Томе ваља додати одушевљење Гарсије Маркеса Хемингвејем, Фокнером, Фиццералдом и Грином. Хемингвеја је први пут видео у Паризу 1957. године. О њему је писао са одушевљењем у радо читаним колумнама „Мој лични Хемингвеј” и „Хемингвеј на Куби”, које је потом уврстио у публицистичку књигу *Риба је црвена* (*El pez es rojo*), у којој пише: *Хемингвеј је један од писаца који је веома утицао она моје писање. Не само својим књигама већ задивљујућим познавањем умећа писања* (стр. 68).

У којој мери је Гарсија Маркес успео да савлада „умеће писања” у амблематичној повести *Пуковнику нема ко да пише* на илустративан начин показују: друга (стр. 18–33), пета (стр. 61–75) и шеста наративна целина (стр. 76–90), а непосредно потом и у њима сродним главама: првој (стр. 5–17) и седмој (стр. 91–108), док незнатно за њима остају у вредносном смислу: трећа (стр. 34–37) и четврта глава (стр.

48–60). Полувековно страдање Пуковника и Пуковниковице показује се, са различитих аспеката посматрано, описом полувековног механизма диктаторског насиља (у периоду од 1903. до 1956), које се грана у мноштво видова насиља: насиље природе, насиље друштва, насиље власти, насиље цркве, насиље банака, све до насиља садашњости, будућности и судбине. Трагичан губитак сина Аугустина као једине породичне узданице и безброј неправди и несрећа које стоички подносе остарели и све немоћнији епски јунаци – представљају само потврду процеса идеализације (који отелотворује Пуковник), процеса банализације (који отелотворује дон Сабас) и процеса објективне процене друштвеног стања (који отелотворује Доктор), о чему сведочи следећи инсерт повести:

- *Нисам могао другачије поступити – стаде му објашњавати. – Та се живина храни људским месом.*

- *Једина живина која се храни људским месом, то је дон Сабас – рече лијечник. Сигуран сам да ће препродати петла за деветсто пезоса.*

- *Мислите?*

- *Сигуран сам – рече лијечник. – Бит ће то једнако успјешан посао као и онај чувени патриотски споразум с начелником.*

Пуковнику то није ишло у главу.

- *Мој кум је склопио тај споразум да спаси кожу – рече.*

- *Зато је и могао остати у мјесту.*

- *И зато је могао у пола цијене откупити имовину својих страначких другова што их је начелник протјерао из мјеста – на то ће лијечник (стр. 87) ²¹.*

²¹ Сâм аутор овај топос елаборира на следећи начин:

Заправо га је притискала горчина. Ускоро је угасио свјетиљку и предао се мислима, окружен тмином коју су просијецале муње. Сјетио се Masonda. Пуковник је чекао десет година да се остваре обећања из Neerlandije. У бунилу сијесте разабрао је долазак жутог и праињавог влака с мушкарцима, женама и животињама, који су се гушили од спарине, тискајући се чак и на крововима вагона. Владала је бананска грозница. У двадесет и четири сата преврнули су село наглавце. – Одлазим – рекао је тада пуковник. – Од воња банане ми се диже утроба. – И отишао је из Masonda првим влаком, једне сриједе, двадесет и седмог липња тисућу деветсто и шесте, у два и осамнаест послије подне. Пола му је стољећа требало да увиди како након предаје у Neerlandiji није имао ни часка спокоја (стр. 74–75).

Укратко речено, Пуковник је тип идеалисте, Пуковниковица тип реалисте, а Доктор тип резонера повести који мири супротности и своди их на праву меру.

На несумњиво *умеће писања* упућује Шолохов читаоца најрепрезентативнијим целинама повести *Човекова судбина*: првом (стр. 412–414), другом (стр. 419–422), трећом (стр. 425–429), четвртом (стр. 430–435) и петом (стр. 435–437), при чему су прва, друга и пета целина обликоване у виду *кратке кратке приче*, трећа у виду *кратке приче*, а четврта у виду *новелете*. Попут претходно анализираних повести, и Шолоховљево дело је рађено у дијалошком облику, при чему се као климакс повести може узети драмски интензиван вербални двобој заробљеника бр. 331 Андреја Соколова и команданта концлагора Милера:

Већ сам хтео да узем из његових руку и чашу и мезе, али када сам чуо ове речи, – као да сам се ожегао! Мислим ја у себи: „Ја, руски војник, да пијем за победу немачког оружја? А не би ли ти још нешто, хер командант. Умро овако или онако – исто ми се хвата, до врага, онда, и ти и твоја вотка!“

Спустих чашу на сто, оставих и мезе, па велим: „Хвала на части, али ја не пијем“. Он се смешка: „Нећеш да пијеш за нашу победу? Онда пиј за своју смрт“. Шта сам имао да изгубим? „За своју смрт и спасење од мука попићу“ – велим му. С тим речима узем чашу и у два гутљаја је испразним; мезе, пак, нисам дирнуо, учтиво сам обрисао усне дланом и велим: „Захваљујем на части. Спреман сам, хер командант, хајдемо, можете ми узети меру“.

После тога командант се уозбиљио, наместио на прсима два гвоздена крста, изашао иза стола без оружја и вели: „Знаш шта, Соколове, ти си – прави руски војник. Ти си храбар војник. Ја сам такође војник и поштујем достојне непријатеље. Нећу те убити. Уз то, данас су наше херојске јединице избиле на Волгу и заузеле цео Стаљинград. То је за нас велика радост, и зато ти великодушно поклањам живот. Иди у свој блок, а ово нека ти је за смелост“, – и пружа ми са стола омањи комад хлеба и кришку сланине (стр. 427–428)²².

²² Нови климакс повести представља потресни сегмент:

Ја се заљуљах, али се одржах на ногама. Сада се и тога као кроз сан сећам, како сам се возио великим аутомобилом са потпуковником, како смо се провлачили улицама закрченим рушевинама, као у магли сећам се војничког строја и одра обло-

Да закључимо. Када је реч о мајсторству приповедања у четири анализиране повести, у први план улазе *Пуковнику нема ко да пише* Г. Гарсије Маркеса и *Бисер* Ц. Стајнбека, док се у другом плану налазе развијена повест *Старац и море* Е. Хемингвеја и неразвијена повест *Човекова судбина* М.А. Шолохова. Све четири повести карактерише тзв. функционална недовршеност, јер је будућност мање извесна од трагичне садашњости. Главни епски субјекти и даље се налазе на судбоносним животним прекретницама, у сизифовском покушају да умање патње и проклетства судбине. Стога њихову животну визију плави трагична визија као ознака за планету као библијски схваћену долину плача, о чему Шолохов сведочи у виду ауторског коментара: *Јесте ли видели кадгод очи као посуте пепелом, пуне неке бескрајне очајничке туге, да је човеку тешко и да их погледа*, а затим главни епски јунак, у лично име, дефинише истоветну поетску идеју: *Зашто си ме животно тако осакатио? Шта сам скривио, да ме тако казниш?*

Истоврсној поетској идеји припада и потресно финале повести у коме је остварена *апологија плача* као опште одреднице свих описаних, наслућених и латентних догађаја и доживљаја:

Са осећањем дубоке туге пратио сам их погледом ... Можда би се све лепо свршило при нашем расанку, да се Вањушка, пошто се одмакао неколико корака, заплићући трапавим ножицама, није у ходу осврнуо на мене и помахо ми руменом ручицом. На једном, ја се нагло окренух, као да ми је шапа мека, али пуна канџи стегла срце. Не, не плачу само у сну људи у годинама, оседели у рату. Плачу и они на јави. Најважније је ту – умети да се на време окренеш. Најважније је ту – не повредити детиње срце, да оно не угледа како ти низ образ клизи врела и шкрта мушка суза... (стр. 443)

Наведени пасус сведочи о моћи пишчевог саосећања, захваљујући његовој способности да проникне у интимни свет епских јунака, у

женог сомотом. А Анатолија видим као тебе, брате. Пришао сам одру. У њему лежи мој син, и истовремено, то није мој син. Мој је – увек насмејан деран уских рамена, са истуреном јабучицом на мршавом врату, а предамном је лежао млад, плећат, леп мушкарац, полузатворених очију, као да гледа некуд покрај мене, у неку непознату предалеку даљину. Само је на крајевима усана заувек остао смешак мог некадашњег синчића Тољке, каквог сам некада познавао ... Пољубио сам га и одмакао се. Потпуковник је држао говор. Другови и пријатељи мога Анатолија бришу сузе, а моје неиспакане сузе, по свој прилици, у срцу се скамениле. Можда зато толико и боли? (стр. 436–437).

неразмрсиве замке судбине. Читав калейдоскоп збивања Гарсије Маркеса може се сместити између два исказа, препуна неизвесности, надања и очекивања, елаборирана у виду бинарне опозиције: *Живот је највећа ствар коју је човек икад пронашао*, са једне, као и: *Само смрт свакако стиже, пуковниче*, са друге стране. Свим садржаним звучењима и значењима четири анализираних повести илустративно указују на стваралачке моћи аутора, али и више од тога – оне показују којим се све путевима током прошлог и овога века прелазило из стања цивилизације у стање децивилизације. Књижевно естетске вредности четири анализираних повести временом ће све више добијати на значењу као четири алегорије или параболе које представљају истинска ремек дела, остварена са *највишом етичком поруком*²³.

Radomir V. IVANOVIĆ

THE MOST REPRESENTATIVE HISTORIES IN
THE WORLD LITERATURE
(A Contribution to the Aesthetics and Poetics)

Summary

The complexity of the relationship of reality and fantasy, imagination and contemplation, life and art of truth, were the topics discussed among others, by Thomas Mann and Hermann Hesse, pointing to the series of irresolvable aporia in all areas of spiritual activities that deal with them, regardless of the type (philosophical, aesthetic, anthropological, psychological and poetološku). The most commonly applied methods were interpretive, analytical, generative and comparative and the types of opinions (empirical, by analogy, logical, intuitive and logical-discursive). Affinity and heterogeneity of the creative processes illustratively confirm the opinion of the interference of traditional and modern forms of culture, diversity and Applied paradigmatics as well as of all types of intentional and linguistic arcs.

²³ О томе занимљиво пише шолоховолог Богдан Косановић у поетолошком огледу „Место *Човекове судбине* у руској совјетској приповеци. Стајнбек – Хемингвеј – Шолохов (*Бисер – Старац и море – Човекова судбина*)”, објављеном у књизи *Расправе из руске књижевности* (Прометеј, Нови Сад, 1994, стр. 176–197). Све три анализираних наративне прозе аутор је генолошки дефинисао као *приповетке*.

Boguslav ZIELINSKI
Univerzitet Adam Mickiewicz Poznanj

LUČA DUŠE MIRKA KOVAČA. KNJIŽEVNOST IZMEĐU ETIKE I ESTETIKE

U ovom radu autor smatra Mirka Kovača piscem za kojeg se savremene političke granice, nastale nakon raspada Jugoslavije, ne podudaraju s granicama univerzalne kulture. Poreklom iz Crne Gore, najpre povezan s Beogradom, a sada sa Hrvatskom, ostao je pisac kulturne Jugoslavije, svedok pamćenja, hroničar vremena poniženja, a povrh svega čuvar moralnog poretka, depozitor etičkog kanona zasnovanog na hrišćanskom sistemu vrednosti. Inicirao je ono što je novo u književnosti, štaviše umeo je da pronađe u njoj svoje vlastito i posebno mesto.

Tragična vizija ljudske sudbine u njegovoj prozi uklapa se u širi kontekst *istorije demoralizacije i zla totalitarizma*. Kovač, hroničar i epičar, nepokolebljivi razotkrivač *nihilizma totalitarnog sveta* ukazuje na dva konteksta upletenosti zla u svetu – univerzalni i istorijski.

Ključne riječi: Mirko Kovač, pisac kulturne Jugoslavije, hroničar vremena poniženja, čuvar moralog poretka, istorija demoralizacije i zla totalitarizma.

I Pisac i delo

Mirko Kovač, autor desetak romana, drama, poezije, nekoliko filmskih scenarija i brojnih publicističkih tekstova, pisac je za kojeg se savremene političke granice, nastale nakon raspada Jugoslavije, ne podudaraju s granicama univerzalne kulture. Poreklom iz Crne Gore, najpre povezan s Beogradom, a sada sa Hrvatskom, ostao je pisac kulturne Jugoslavije, svedok pamćenja, hroničar vremena poniženja, a povrh svega čuvar moralnog poretka, depozitor etičkog kanona zasnovanog na hrišćanskom sistemu vrednosti. Emigrant, po sopstvenom mišljenju izvan definicije emigracije, kreće se po integralnom, iako izdiferenciranom kulturnom prostoru bivše Jugoslavije, a njegova otadžbina je, jednostavno, književnost. O jeziku svojih

beogradskih i rovinjskih dela, jeziku koji je podlegao promenama, rekao je: *Nemam dojam da sam u jeziku nešto mijenjao. Jezik je mene mijenjao.*

Stvaralaštvo Mirka Kovača je nedovoljno adekvatno, a čak bih rekao stereotipno, svrstavano u pravac *stvarnosne proze*, a jedino diskutabilno opravdanje za takvu kvalifikaciju je roman *Rane Luke Meštrevića* zbog tematike Golog otoka. Pogrešna kvalifikacija lišava Kovačevo stvaralaštvo originalnosti koja joj je svojstvena, redukuje etičku dimenziju, uklanja hrišćansku specifičnost i sasvim sigurno umanjuje primalački odjek.

II Odgovornost i pamćenje

Stvaralaštvo pisca odlikuju ispreplitane potke i pravci: rana proza, u koju spadaju romani *Gubilište*, *Rane Luka Meštrevića*, najavljuje prozu razračunavanja i označava protest protiv diktature, protiv *vremena poniženja*, a posle nje sledi antitotalitaristički ciklus (*Vrata od utrobe*, *Kristalne rešetke*). S antitotalitarističkim pravcem tesno je povezan motiv tragične vizije ljudske sudbine, mraka i očaja (*Životopis Malvine Trifković*, *Uvod u drugi život*, *Ruganje s dušom*), a svojevrsno zaokruženje dela danjašnjeg Laureata, *summa* koja povezuje autobiografizam, temu „zavičaja“ i antitotalitarizam je roman *Grad u zrcalu*. Mirko Kovač je ujedno inicirao ono što je novo u književnosti, štaviše umeo je da pronađe u njoj svoje vlastito i posebno mesto. Roman *Moja sestra Elida* (1965) je važna cenzura u istoriji južnoslovenskih književnosti, jer, pored romana Borislava Pekića *Vreme čuda* i Kiša *Bašta, pepeo*, određuje početak crnogorskog i srpskog postmodernizma. Romani *Gubilište* i *Moja sestra Elida*, smatrani nagoveštajem kasnijih, za Kovača tipičnih postmodernističkih proznih tehnika, najavljuju osnovne topose koji će se pojavljivati u njegovoj prozi: zločin i kaznu, razvrat i lažnu skromnost, topos oca i majke i tematiku povezana s raspadom porodičnih veza. Međutim, Mirko Kovač je pre svega hroničar *vremena poniženja* koje posmatra u kontekstu tragične vizije ljudske sudbine. Odgovornost, umetnost i pamćenje – to su glavni principi čiji je pisac pristalica. Čovek uvučen u zupčanike istorije i prokletstvo koje na čoveka navlači mašinerija istorije uzrokuje to da pisac često predstavlja sudbinu pozivajući se na biblijsku tradiciju. *Čovek radi na preuređivanju sveta u kojem živi, a tim pre na vlastitom preuređivanju* – primećuje Kovač u *Pokušaju samoanalize*. Kovač nije pisac koji se klanja bilo čemu i bilo kome; govoreći njegovim rečima, nije *tip pisca koji piše u strahu i to ne od svojih čitalaca, nego od svojih gospodara*.

III Kroz prozor *sobe detinjstva*

Tragičnost ljudske sudbine posmatrana je iz perspektive *sobe detinjstva*. Takvo viđenje je karakteristično za romane: *Vrata od utrobe*, *Rane Luke Meštrevića*, a s dečaćkim godinama povezana su dela *Moja sestra Eliza* i *Ruganje s dušom*. „*Idi u sobu svog detinjstva kad god možeš, piše Kovač u 'Uvodu u drugi život'*. *Odande se najbolje vidi da je svet o kojem si sanjao pokvaren*. Ljudska sudbina iz perspektive povratka u stvarnost deteta i detinjstva otkriva gorko razočaranje, pokazuje svet lišen iluzija. Sudbina deteta je ipak deo šireg plana porodične istorije. Dete i porodica su svojevrsno sočivo koje koncentriše sva dobra i zla spoljašnjeg sveta.

Soba detinjstva određuje takođe vremensku perspektivu književnog sveta Mirka Kovača. Pisac je postao hroničar sveta posle II svetskog rata, epičar turobne slike ljudske nesreće, patnje, poniženja, očajja, destruktivnog delovanja sila zla, promene i pada vrednosti, truleži i demoralizacije. Između Andrićevog *mračnog sveta*, Bosne kao zemlje zla i mržnje i sveta istrebljenja u Kišovoj prozi, Mirko Kovač bira poseban put i drugačiji način simbolizacije zla, koji ilustruje prostorom vlastitog *zavičaja*. Tragična vizija ljudske sudbine u prozi Mirka Kovača uklapa se u širi kontekst *istorije demoralizacije i zla totalitarizma*. Kovač, hroničar i epičar, nepokolebljivi razotkrivač *nihilizma totalitarnog sveta* ukazuje na dva konteksta upletenosti zla u svetu univerzalni i istorijski. Kao prvo, zlo ljudi nose u sebi, ono je imanentna osobina ljudske prirode, Kainov beleg. Zato sve što čovek stvara tako lako se okreće protiv njega, sve što gradi tako lako podleže uništenju, svako dobro pada u zaborav. Kao drugo, zlo dolazi takođe spolja. Sadrže ga istorija, ideologija, političke i društvene strukture. Totalitarizam kumulira velike i moćne sile demoralizacije koje uništavaju etički sistem i poredak vrednosti, ruše tradiciju, preteći pre svega čoveku. Dakle, vidi se odlično da Kovač bira personalističku perspektivu, distancirajući se od velikih nacionalnih mitova i verskog fundamentalizma i to smatram najvećom vrednošću dela Laureata.

Kovač na dnu svoje duše nosi *sobu detinjstva*, čiji je realni ekvivalent situiran u začaranom trouglu između Bileće, Trebinja i Nikšića. Fatalistički prostor balkansko-mediteranskog pograničja u Kovačevoj prozi podleže demitologizaciji, jer pisac demaskira lokalnu mitologiju zasnovanu na različitim, ispreplitanim tradicijama, ali ona istovremeno rađa san o boljem i lepšem svetu. San o potpunoj slobodi, a *sloboda je na kraju krajeva san o neposlušnosti, dok je umetnost – rekao je pisac u jednom od intervjua – na posletku neka forma pobune*.

Antitotalitaristička oštrica Kovačeve proze sukobljava dva poretka – ideologiju komunističke utopije i sistem vrednosti ukorenjen u hrišćanstvu. Nadovezivanja i aluzije na *Bibliju*, evangelistička dvoznačnost i mistički smisao rekvizita daju svetu Kovačeve proze posebnu dimenziju. Namerno pišem o *Bibliji*, jer svet Kovačevih romana, kao i stvarni ekvivalent *začaranog trougla* izmiče jednostranoj etničkoj, verskoj ili državnoj kvalifikaciji. On tretira *Bibliju* ne kao Knjigu Vere, nego kao univerzalni etički kodeks. Multikulturalna pravoslavno-katolička i muslimanska tradicija je konstantna i svesno negovana osobina proze Laureata. U Kovačevoj prozi pojavljuju se brojni pravoslavni i katolički sveci, hramovi triju velikih mono-teističkih religija, ali su prisutna i nadovezivanja na Jovana Hrizostoma Zlatoustog, svetog Avgustina i Ignacija Lojolu, brojni latinizmi i znaci multikulturalne srpsko/crnogorsko-hrvatsko-jevrejsko-mađarske simbioze, što Kovača svrstava u red takvih pisaca kao što su npr. Andrić i Danilo Kiš, posebno osetljivih na fenomen koegzistencija.

IV Od vrata života i smrti do kristalne rešetke

Antitotalitaristički ciklus obuhvata nekoliko romana, ali njegovo jezgro čine *Rane Luke Meštrevića*, *Vrata od utrobe* i *Kristalne rešetke*. Kritika totalitarnog sistema vidljiva je u biblijskim i jevanđeljskim metaforama koje koristi Kovač: genezičkim, pasijskim i paruzijskim, upotrebljavanim za totalitarizam. Pisca zanima ne samo simbolički i ideološki plan totalitarizma, nego i njegovo stvarno funkcionisanje. Modernizacijski program komunističke utopije – pokazuje svet romana – upleten je u apsurdne kontradiktornosti, a antihrišćanska ideološka oštrica ne može da formira autonomni i laički aksiološki sistem. Nastanku države prethodi osnivačka žrtva, čiji su znaci bile jame, *znak biblijskog otvaranja zemlje – povezanost s podzemnim svetom senki*. Proklamovanje državnosti u romanu *Vrata od utrobe* uključeno je u pasijski *sacrum* uskršnjih praznika, označavajući *mistični čin vaskrsenja*. Postojanje partijske države je realna i sveta činjenica, podleže sakralizaciji, budući da je svojevrsni surogat raja. *Narod i Pravda* predstavlja savršeniju formu evolucije uređenja koja sledi nakon kulta Boga. Utopija zamenjuje stanje izbavljenja koje je dogmatski povezano s oprostom i pomilovanjem, a sada je zamenjeno procesom civilizacijskog i materijalnog razvoja. (U romanu je Crkva pretvorena u sedište komiteta partije, a trijumfalistički slogan *Danas partija zadovoljna sobom proriče propast Bogu* otkriva autokreiranje Partije u subjekt koji uzurpira teokratsku vlast koja obuhvata modernizacijsku i ideološku sferu). Simbolički ram

predstavljenog sveta je slika koju je naslikao ekscentrični slikar Gabrijel/Gavrilo (*Kristalne rešetke*), naslovljena „Pakao“ i dovršena nezaboravnog 4. maja 1980. godine.

V Luča duše

Stvaralaštvo Mirka Kovača fokusirano je na pitanja vezana za smisao, svršishodnost i sadržaj ljudskog života, za suštinu dobra i zla. Simbolika naslova govori mnogo o poruci koju nose romani Laureata. *Vrata od utrobe* – savremeni *Gorski vijenac* – simbolizuju vrata života i smrti, večitu borbu između slobode i ropstva, koja vodi ka suštini postojanja, ali takođe ka grobu i raj.

Njogoševa nagrada za Mirka Kovača ima dublji smisao. Autor *Luče mikrokozma* je, poput Mirka Kovača, smisao književnosti razumeo kao imperativ borbe sa haosom i anarhijom. Njogošev svet, za razliku od stvarnosti Laureata, bio je svet *pre smrti Boga*. Moralni princip stvaralaštva povezuje Kovača i Njogoša, jer obojica veruju u istinu koja će pronicati onu *besputnu silu* koja je napunila *mrakom i užasom, naš horizont i našu sudbinu*. Subjekt *Luče mikrokozma* od mučenika postaje pobednik nad svojom ukletom sudbinom. Pobeđujući kroz patnje i stradanja sve mračno i satansko u sebi, on sam nalazi puteve do svetlosti. Vizije pakla koje slika i predočava u *Kristalnoj rešetki* Gabrijel/Gavrilo (ime poznato u tradiciji kao božji čovek, anđeo smrti, vesnik Strašnoga suda) čine naratora bespomoćnim i ravnodušnim. Naslovna *kristalna rešetka je duševni pojam* – objašnjava Gabrijel/Gavrilo – služi *da se potisnu sile zla*. Prožeta idejom Boga, svetlost u Njogoševom delu podleže u tom istom Kovačevom romanu redukciji, jer umetnik u Kovačevom svetu romana igra veliku ulogu. Otkriva suprotnosti koje razdiru duhovnu unutrašnjost savremenog čoveka, čežnju za prošlošću *dečije sobe*, posledice borbe s bremenom istorije i potrebu stvaralačke nezavisnosti koju u romanu izražava *igra lova na svetlo, hvatanje neuhvatljivog, drhtavog tračka*.

Književni rad Mirka Kovača je traženje odgovora, način dopiranja do istine, razumevanja čoveka i sveta u kojem živimo. Poslednja reč treba da pripadne našem Laureatu: *Dok god ne znam, dotle za mene pisanje nije besmislen posao*.

Boguslav ZIELINSKI

**THE SPARKLE OF THE MIRKO KOVAC'S SOUL: LITERATURE
BETWEEN ETHICS AND AESTHETICS**

Summary

The author believes Mirko Kovac for a writer for whom the modern political boundaries, created after the breakup of Yugoslavia, don't coincide with the limits of universal culture. Originally from Montenegro, first linked with Belgrade and with Croatia now, Kovac has remained a writer of the cultural Yugoslavia, witnessing the memories. Kovac is thought to be a time chronicler of humiliation, and above all, the guardian of moral order, the depositor ethical canons based on Christian values system. He initiated what is new in the literature, moreover, he knew how to find it on their own and special place.

The tragic vision of human destiny in his prose fits into the wider context of "history and demoralizing evil of totalitarianism." Kovac, a chronicler and epician, unwavering exposing "totalitarian nihilism of the world" points to the involvement of two contexts of evil in the world - a universal and historical one.

Blagota MRKAIĆ
Filozofski fakultet Nikšić

PODJELE KAO VID LJUDSKOG OTUĐENJA (o drami *Ognjište* Žarka Komanina)

Podjele kao izraz otuđenja u drami *Ognjište* Žarka Komanina odnose se na vrijeme Drugog svjetskog rata, a dešavaju se u njegovom zavičajnom kraju. Ratna i revolucionarna zbilja obilovala je događajima čija su ishodišta bila sa tragičnim ličnim, porodičnim i širim društvenim posljedicama.

Tragično je u ovom djelu najprisutnije u sudbini djevojke Jovane koja se pobunila protiv nepravde i jednoulja, boreći se da kosti voljenog joj brata Vojina, koji je poginuo na poraženoj strani, budu sahranjene na tradicionalan način, na groblju u zavičajnoj zemlji. Kad nije uspjela da to ostvari, pošla je u odabranu smrt, što pisac doživljava ne samo kao njen lični udes, već i kao udes svoga naroda.

Ključne riječi: podjele, izlaz otuđenja, zavičajni kraj, tragične posljedice, nepravda, jednoulje, odabrana smrt.

Uzroci ljudskog otuđenja su raznovrsni i složeni pa se različito doživljavaju i manifestuju od onih manje teških do najčešće tragičnih ličnih i društvenih posljedica. Naročito ratni period kao *poremećeno stanje stvari* i revolucionarne društvene promjene sa obiljem protivurječnosti dovode do podjela sa ne rijetkim tragičnim ishodištima u kontekstu *tragične krivice istorije i ideologije* u određenom vremenu i na određenim prostorima.

Tako i sam pojam tragičnog, odnosno njegovo tumačenje, ima dugu tradiciju, a ne rijetko se u različitim pristupima i istraživačkim ciljevima iznova sagledava i aktuelizuje. Poznato je da je ovo pitanje od svoga početka, još od antičkog doba, interpretirano u vezi sa uzvišenom dramskom vrstom tragedijom, koja se na tragičnom kao na svom paradigmatском jezgru uspostavlja i strukturise.

Taj fenomen je tako neodvojiv od tragedije *bez obzira na to da li se tumači u metafizičkom, estetičkom ili književno-teorijskom okviru*¹ i to od Aristotelovog određenja u često pominjanom djelu *O pjesničkoj umjetnosti*.

Tragedija i tragično tu dobijaju svoju prepoznatljivost i suštinsko primordijalno određenje kroz prelaze glavnih dramskih junaka iz *sreće u nesreću*, odnosno u svoj neizbježni tragični kraj, što izaziva dvostruko, po prirodi suprotno, osjećanje straha i sažaljenja sa manje ili više naglašenim katarzičkim konotacijama.

Ovo Aristotelovo shvatanje tragičnog zadržalo se, uz nova šira *estetička i metafizička tumačenja* veoma dugo i u suštini se nije znatnije izmijenilo ni prilikom brojnih kasnijih naučnih nastojanja da se ovaj fenomen u skladu sa novim saznanjima sagleda i odredi drugačije i potpunije. Treba podsjetiti da su značajna shvatanja F.V.J. Šelinga koji smatra da se tragično *ne nalazi u ustrojstvu određenog dramskog oblika, nego je to fenomen šireg značenja*.²

Osim ovog, značajna su još, na primjer, interpretiranja F. Šilera, Šlegela, Zolgera, Hegela i drugih u kojima se, načelno, u dosta protivrudnim shvatanjima ne skreće, ili se malo skreće pažnja, na dejstvo tragičnog, već se sve više apostrofira *tragično kao fenomen* koji se znatno razlikuje kod pojedinih pisaca, otprilike onoliko koliko se razlikuju njihove poetske vizije i uopšte stvaralački postupci i domeni.

Jasno je pri tome, kada je u pitanju fenomen tragičnog, da se, kako pomenusmo, nezaobilazno radi o *ljudskom stradanju, patnji i smrti*.³ Ali i ove konstante se razlikuju po svojim uzročnicima, prirodi i uticaju na recipijente, pa samo njihovo puko prisustvo nije uvijek dovoljno da se prepozna kao nastajanje tragičnog. To najviše zbog toga što tragično u svom primarnom značenju mora da ispuni određene aksiološke normative, posebno etičke kriterijume.

Prema tim zahtjevima, na što je, istakli smo, ukazao Aristotel, a kasnije su to u svojim *estetičkim shvatanjima* temeljno razradili Šlegel i Hegel, tragično se prevashodno odnosi na etički jake ličnosti koje svim svojim postupcima streme uzvišenim ciljevima, a koje sticajem okolnosti, pre-

¹ Ljubiša Jeremić: *Tragički vidovi starijeg srpskog romana*, Beograd, 1987, str. 18.

² Vidi F.V.J. Šeling: *O tragediji* u knjizi *Teorija tragedije*, priredio Zoran Stojanović, Nolit, Beograd, 1986, str. 20.

³ Isto, str. 20.

ciznije zbog počinjene tragične greške ili krivice, jako pate ili tragično završavaju.

Dakle, tretman tragičnog ne mogu nipošto zavrijediti problematične, aetične ličnosti, a što je primjereno i zadatoj drami *Ognjište* Žarka Komanina.

2.

Radnja ove drame se odvija poslije Drugog svjetskog rata. Locirana je u pišćevom zavičajnom mjestu koje on metaforički imenuje Crnjiš i koje svojom semantikom i semantikom imena pojedinih lica uvodi u tragiku datog prostora i vremena. Ta tragika se u prvom redu očituje u ideološkoj podijeljenosti, isključivo crno-bijelim tretmanom, na rodoljube i izdajnike, što u čitaočevoj svijesti sugerise poruke i usmjerava moguće zaključke.

Saznajemo, poput dešavanja u Sofoklovoj *Antigoni*, da se, između ostalog, ni kosti poginulih na *drugoj bandi*, kako pisac izvorno ističe, ne smiju prenijeti ni sahraniti pored grobova pobjednika jer nijesu jednaki ni u smrti i ne zaslužuju *čast groba*, iako je to jedno od najstarijih prava ljudskog roda.

U kompozicionom sklopu ove drame; ustrukturisane od sedam slika, uspostavljen je logički slijed u kome se tragično javlja nekad slabije, nekad jače. Najprisutnije je u liku Jovane, sestre poginulog Vojina, koja se jedina u Crnjišu pobunila protiv nepravde i jednoumlja boreći se da joj bratovljeve kosti budu sahranjene na tradicionalni način po narodnom hrišćanskom običaju. Ona kaže: *Sahraniću ga u ovu zemlju. Pred našu crkvu, pa me hiljadu puta ubijte i ti i otac i Mrkojevići i vlast i cijeli Crnjiš.*⁴ Kada nije mogla da ispuni tu želju, tama beznađa i pustoš samoće, kad je duša gorko ridala, odvode je u odabranu smrt koju autor doživljava ne samo kao njen lični udes, već i kao udes naroda svog zavičajnog kraja.

Jovaninom pobunom i vezivanjem za svoje običaje i svoju vjeru te naglašavanjem *zemlje* potvrđuje se da je ovaj praelemenat prisutan kao u antičkim mitovima čime je naglašena antejska vezanost za zemlju, a potom i za kućno ognjište koje je uslov života, simbol kuće i vlastitog identiteta. Drama zbog toga i nosi dati naslov koji je u funkciji osnove pišćeve zamisli na mikro planu kao inicijalna i okvirna odrednica, a sadržana je unutar djela kao konstanta opredjeljujući sa svoje strane umjetnički karakter, način i smisao uspostavljanja dramske cjeline. Tako se umjetnički činoci

⁴ Žarko Komanin, *Izabrane drame*, BIGZ, Beograd, 1989, str.187.

ovog djela sabiraju i sagledavaju *po tekućem sadejstvu* povezujući sve značenjske slojeve u jedinstvo forme i sadržine.

Jovanino samožrtvovanje u ovoj drami podsjeća na samoubistvo sestre Batrićeve u *Gorskom vijencu*, a razlikuje se po mjestu i načinu kako je to izvršeno, što je i razumljivo s obzirom na prirodu i karakter dramske tematike. Iako na prvi pogled motivi Jovanine suicidalnosti izgledaju jasni, u stvari su dosta kompleksni i tajnoviti. Pobunila se ona protiv odnosa i stanja koje ruše tradicionalne običaje i moralne norme koji čine suštinu i smisao narodnog bića. Sa druge strane zbog svog nastojanja da sahrani bratovljeve kosti, osjećala je stalni prezir kako od svojih najbližih, tako i od životne sredine.

Sve je to ovu ženu u spoju sa prevelikom ljubavlju prema bratu odvelo u pomenuto beznađe kao izraz stradanja i potvrdu sastradanja. Ostala je usamljena zbog svoje odanosti i ljubavi prema bratu. Tako na paradoksalan način ljubav prema bratu postaje njena tragična krivica što nosi sa sobom razornu moć i unutrašnju prisilu pa nije mogla svoj bol za bratom da *skriva od smrti*, već se od prevelikog bola *skrila u smrti*.

Može se to, možda, i drugačije tumačiti, pošto je nesreća, kako kaže Andrić, gotovo uvijek iznenadna i nerazumljiva. Izvjesno je, međutim, da je datim činom ostvaren snažan piščev osjećaj za tragijsku suštinu zasnovan na realnim impulsima života.

Jovanina ljubav prema najdražem bratu, poput antičkih drama poprima odlike uzvišenog žrtvovanja, odnosno samožrtvovanja jer je kao sestra Batrićeva sa svojim bratom poistovjetila smisao života i postojanja. Smrt brata i sestre se u ovoj drami mogu doživjeti u duhu Geteovog shvatanja mitsko-obrednog čina po kome *muška žrtva traži žensku žrtvu*.

U tom smislu se u drami sluti, predosjeća i očekuje smrt, što podsjeća da je na neobičan način izražena *solidarnost u kultu Boga smrti*.⁵ Izgubljenost sestrinsko osjećanje smisla zbog nepravdi prema mrtvom bratu, postalo je značajnije od samog životnog smisla. Gubitak njenog života tako i sa etičkog stanovišta postaje ne samo opravdan, već čini se i nužan i uzvišen pa samožrtvovanje produbljuje snagu njene ličnosti i nadživljava njeno biće.

Komanin u svom dramskom prosedeu prožima i jedini etičko, estetičko i gnoseološko. Rekli bismo postupa poput pomenutog Geteovog shvatanja o žrtvovanju, pri čemu sestra svjesno prinosi sebe na žrtvenik naro-

⁵ Žarko Vidović - *Njegoš i kosovski zavjet u novom vijeku*, „Filip Višnjić”, 1989, str. 40.

dnog otrežnjenja i osvješćivanja priključujući se zauvijek žrtvi svoga brata. Pisac je na taj način ostvario upečatljiv vid bratoljublja u literaturi.

Istina da Jovana više govori o ljepoti svoga brata, kad kaže: *Ljepšega na svijetu nije bilo od tebe*,⁶ nego o njegovim drugim osobinama i postupcima, prema hrišćanskom vjerovanju potvrđuje da je poput sestre Batrićeve na taj način štitila dušu pokojnika.

U drami se Jovanino samoubistvo ne hvali, ali ni nipodaštava. Za njom se tuži, ali se ne daju stihovi obredne pjesme tužbalice. Sve to govori da je autor nalazio adekvatna umjetnička rješenja, dodajući riječima i govor ćutnje primjeren složenim životnim i složenim stvaralačkim situacijama, prilikom čega se osjeća razlika između stvarnog i fiktivnog. Na Jovaninom primjeru je pokazano da su narod i njegova snaga, bez obzira u kakvim prilikama se nalazili, neuništivi jer se iz dubine njegove anonimnosti rađaju pobuna i otpor.

U paraleli sa pominjanim likom Sofoklove Antigone, koja prije samog ubistva oplakuje svoj život zbog lične i porodične neostvarenosti i Jovanina sudbina na tom planu je slična, ali se ona više bori za grob svoga brata, nego za vlastiti život i svoju sudbinu. Tome u određenoj mjeri doprinosi i njena promašena ljubav sa vjerenikom Grujicom koji, kao politički aktivista, osuđuje i kune njenog brata kletvom *uzma ga uzela* čime je u drami predstavljen splet više protivuriječnosti nastao na ideološkim razlikama koje stoje ispred ličnog emotivnog i ispred uspostavljenih određenih porodičnih relacija.

Gubitak brata u *Ognjištu* opet je srodan sa Sofoklovim odnosom po kome sudbina taj gubitak nikada ne može okrenuti na dobro, a može, na primjer, smrt muža i djece. To se, kako jednim povodom konstatuje Rene Žirar u svom djelu *Sveto i nasilje*, smatra neobičnim i čudnim.

Nesumnjivo, Jovaninim samoubistvom se u ovom djelu sugerše i otvara put svjesnog žrtvovanja za prave vrijednosti naroda, što je uslov za njegov opstanak i sreću. Žrtvovanje se tako daje kao dopuna života čime sama smrt *mijenja čovjekov ontološki položaj*.⁷

⁶ Žarko Komanin, *Izabrane drame*, BIGZ, Beograd, 1989, str. 179.

⁷ Isto.

3.

Sem Jovane, drugi likovi ne zaslužuju karakter tragičnog, čak ni njen otac Mrkoje u čijoj kući se odvija porodična drama. I sama semantika njegovog imena: etimon *mrk* i supstantiv *Mrkoje* u funkciji su tragičnog kao izraz i posljedica konkretnih životnih prilika.

Razumije se, to je u suprotnosti, na primjer, sa izvornim epskim likom Mrkoje koje nosi poznati ranije opjevani junak sa istih prostora. Mrkoje iz Crnjiša je ideološko i vlast stavio iznad roditeljskog i porodičnog zbog čega je mogao i očekivati nova tragična dešavanja. Njegova tragika nije potvrda njegovih kvaliteta jer je, poput drugih likova u djelu podlegao, *utopijskoj svijesti* i *zaslijepjenoj disciplini*, pa se javno izjasnio protiv svoga sina Vojina ne dozvoljavajući mu ni *čast groba*.

Kako je u kritici zapaženo, u pitanju je „odbrana nužnosti” koja je istisnula sveto roditeljsko osjećanje. Autor to opet ne ističe eksplicitno što svakako doprinosi vrijednosti ovoga djela satkanog o životu *između iluzija i stvarnosti* gdje tragično ulazi u kolektivnu svijest i umnogome određuje sudbinu ljudi njegovog zavičaja. U tom pogledu su dotaknuta i bitna egzistencijalna pitanja, norme i smisao pravog čovjekovog određivanja što se može jedino naći u praštanju i smirenju, a što će doći do potpunijeg izražaja u Komaninovim kasnijim književnim ostvarenjima za koje je dobio, ne mnogo prije nedavne smrti, visoku nagradu za prozu koja nosi ime Bore Stankovića.

Kazivanje u ovoj drami odvija se smirenim jezikom i nije lišeno misaone dubine često izražene poslovičkom mudrošću ili piščevim mislima srodnim poslovicama koja djelu daju značajnu dozu univerzalnosti sličnu ponekad Njegoševom kazivanju. Osim toga, očito je da se priroda i karakter ostvarene dramske komunikacije i informativnosti ogledaju i u drugim oblicima folklorne imaginacije koji su često gotovi ili nešto modifikovani obrasci ili formule iz usmenog narodnog stvaralaštva što pisac koristi s lakoćom jer funkcionalno osvajaju prostore u strukturi drame. Ironijski su predstavljene novokomponovane revolucionarne pjesme koje su *opijajućeg karaktera* i služe *dogmatskoj svijesti*. I taj i slični postupci doprinose bližoj i potpunijoj spoznaji motiva, likova i ideja.

Na kraju se može sažeti da su podjele i otuđenja rezultirali tragičnim u ovoj drami, sazdanom mahom na paradoksima. To je postao i bitan način korišćenja dramske građe i osnovni princip njenog tematsko-motivskog

oblikovanja. U funkciji je kreiranja likova, iskazivanja konflikata, gledišta i razvijanja dijaloga koji se oblikuju autentičnom arhaičnom sviješću svojstvenom piščevom zavičajnom arealu a što sve u skladu sa *estetskom kauzalnošću* i omogućava uvid u više značenjskih i oblikovnih činilaca ovog djela.

Blagota MRKAIC

DIVISIONS AS A FORM OF HUMAN ALIENATION
(about the drama *Ognjište* by Zarko Komanin)

Summary

Divisions like expressions of human alienation in the drama entitled *Ognjište* by Žarko Komanin refers to the period of World War II happening in the writer's country. The war and revolutionary reality were full of tragic events and many wider social consequences.

In this book the tragedy is the most evident in the destiny of the girl Jovana who fought against injustice having found out that her brother had been buried in a traditional way in the cemetery in her own country. When she didn't succeed she killed herself which writer describes not only as her own misfortune but as misfortune of her own people.

Janko ANDRIJAŠEVIĆ
Filozofski fakultet Nikšić

IMPLICITNA HRABROST U ANGLOSAKSONSKIM ELEGIJAMA

Šest anglosaksonskih elegija sačuvanih u *Eksiterskoj knjizi* govori o ranjivosti, osobini netipičnoj za germanska plemena koja su početkom srednjeg vijeka osvojila Britanska ostrva. Sam njihov fizički opstanak uveliko je zavisio od stepena borbenosti i neustrasivosti, dok ih je ranjivost vodila u sigurnu smrt. Međutim, za razliku od ratničkog junaštva koje je bilo neprikosnoveni ideal ovog doba i koje je opjevano u najvećem dijelu anglosaksonske poezije, uključujući čak i neke hrišćanske pjesme, šest navedenih elegija opisuje spoljašnje i pogotovo unutrašnje borbe. Elegije otkrivaju bolne emotivne tačke, ilustruju patnju i oživljavaju unutrašnja iskušenja. Ipak, ne pjevaju o ljudskoj bespomoćnosti, već o hrabrosti jednako i kao borbene pjesme, premda na sasvim različit i mnogo implicitniji način. Polazeći od savremenih psiholoških tumačenja i klasifikacija osobina koje možemo podvesti pod hrabrost, ovaj rad predstavlja pokušaj analize staroengleskih elegija iz psihološke perspektive. Pored junaštva na bojnopolju, hrabrost u širem smislu obuhvata i osobine kao što su istrajnost, produktivnost, strpljivost, integritet, autentičnost, iskrenost, vitalnost, entuzijazam, energičnost, od kojih je svaka, na ovaj ili onaj način, prisutna u anglosaksonskim elegijama. Upravo kao što, povremeno, veliki junački epovi poput *Beovulfa* donose pred čitaoca zabašurene moralne promašaje, neprepoznatljive na prvi pogled, mnogo hrabrosti se, s druge strane, i jednako prikriveno, nalazi u anglosaksonskim elegijama. Iako njihov težak emotivni pokrov pogrešno asocira na stanje čovjekovog bezizlaza, namjera ovog rada je da razotkrije iskustvo hrabrosti na kome su ove pjesme zasnovane.

Ključne riječi: anglosaksonske elegije, *Eksiterska knjiga*, psihologija ličnosti, hrabrost.

Vremena se mijenjaju, a mnogo toga ipak ostaje isto. *Acintya-bhe-dābheda-tattva*,¹ ili, kako bi ovo grubo moglo da se prevede, *sve je isto, a sve je različito*. Upravo nam ova činjenica omogućava da sa drevnim knji-

¹ Swami Prabhupāda, *Dialectic Spiritualism, A Vedic View of Western Philosophy*, Moundsville, W.Va: Prabhupāda Books, 1985, p. 173.

ževnim tekstovima, kao što su anglosaksonske elegije, uspostavimo paradoksalan odnos istovremene distance i bliskosti. Kada se iz današnje perspektive osvrnemo na život u anglosaksonskoj Britaniji (V – XI vijek) neminovno ga doživljavamo kao svijet koji nema dodirnih tačaka sa iskustvima savremene civilizacije. Vrijednosti tog perioda, teškoće, vjerovanja, kao da pripadaju mitskoj prošlosti. Međutim, neke od univerzalnih humanih vrijednosti su utisnute u anglosaksonsku književnost, što možda i nije očigledno na prvi pogled, ali postaje jasno čim se malo dublje unesemo u stihove koji su preživjeli desetak burnih stoljeća od njihovog nastanka. Brojne vinjete psihološke realnosti prisutne u anglosaksonskim djelima potvrđuju su njihove univerzalne životnosti, uz čije posredstvo i danas spontano stupamo u komunikaciju s njima. Anglosaksone je motivisalo i uzbuđivalo što i nas danas, uprkos neuporedivim razlikama u društvenim i prirodnim okolnostima.

Jedna od značajnijih vrijednosti koju su Anglosaksioni njegovali bila je hrabrost, jer je njihov fizički opstanak uveliko zavisio od nje. Ranjivost i kukavičluk su, sa druge strane, skoro neizbježno značili smrt. Ratnička odvažnost bila je neprikosnoveni ideal. Međutim, hrabrost i odvažnost se ne manifestuju samo na bojnopolju. Njih iziskuju najrazličitije situacije u koje bivamo dovedeni i u svakodnevnom, rutinskom životu. Ipak, Anglosaksioni nisu svjesno veličali ove suptilnije i manje očigledne forme hrabrosti, iako su ih nesvjesno unosili u svoje tekstove. Jedan od najboljih primjera za ovu implicitnu vrstu hrabrosti su anglosaksonske elegije. U njima se ubraja šest pjesama sačuvanih u rukopisu pod nazivom *Codex Exoniensis*, ili *Eksiterska knjiga (The Exeter Book)*, koji datira iz druge polovine desetog vijeka.

Činjenice o svakodnevnom životu Anglosaksona mutne su i oskudne. Od četiri poetske zbirke sačuvane iz ovog perioda, *Eksiterska knjiga* otkriva mnogo više detalja nego ostala tri manuskripta. Ona je prošarana lirskim, raznobojnim, čak i veselim, a ne samo herojskim, mitskim, religioznim, kao što je slučaj sa ostalim zbirkama: *Juniusovim rukopisom (Junius Manuscript)*, *Knjigom iz Verčelija (Vercelli Book)* ili zbirkom *Koton Nero (Cotton Nero)*. Osim toga što predstavljaju izvor faktualnih podataka o ovim drevnim vremenima, tekstovi zabilježeni u *Eksiterskoj knjizi* također otkrivaju kakva su bremena obični ljudi tog doba imali na plećima, kao i način na koji su se nosili s njima. I eto još jedne poveznice sa svima nama.

Iako postoji nekoliko načina klasifikacije poetskih tekstova sačuvanih u *Eksiterskoj knjizi*, najčešće se u elegije svrstava šest pjesama: „Moreplovac“ („The Seafarer“), „Potukač“ („The Wonderer“), „Ruševina“ („The

Ruin”), „Ženina tugovanka“ (“Wife’s Lament”), „Muževljeva poruka“ (“The Husband’s Message”), i „Vulf i Edvaker“ (“Wulf and Aedvacer”).

Za razliku od *Beovulfa* (*Beowulf*) i opisa različitih bitaka u herojskim pjesmama, gore pobrojane elegije razotkrivaju bolne emotivne tačke, ilustruju patnju i oživljavaju unutrašnja iskušenja. Najčešće se opisuju kao žalopojke nad *gubitkom ovozemaljskih dobara, slave, ili društva bližnjih*.² Međutim, ne pjevaju o ljudskoj bespomoćnosti, već pjevaju o hrabrosti jednako i kao borbene pjesme, iako njihov težak emotivni pokrov pogrešno asocira na stanje čovjekovog bezizlaza. Upravo kao što, povremeno, veliki junački epovi poput *Beovulfa* donose pred čitaoca zabašurene moralne promašaje, neprepoznatljive na prvi pogled, mnogo hrabrosti se, s druge strane, i jednako prikriveno, nalazi u anglosaksonskim elegijama. Ali sada se možemo upitati o kakvoj se to hrabrosti radi, pošto je psihološko stanje u koje nas ove pjesme dovode sasvim različito od onog koje u našem duhu oživljavaju stihovi o anglosaksonskim ratovima.

Implicitna vrsta hrabrosti sadržana u elegijama, koju ne zapažamo na prvo čitanje, može se ilustrovati Miltonovim utješnim i ohrabrujućim uvidom da *služe i oni koji samo sjede i čekaju*.³ Milton je sebi postavio ovo pitanje u trenutku kada je oslijepio i kada je, kao duboko pobožan anglikanac, zbog svog hendikepa bio u dilemi kako da nastavi sa aktivnom religioznom službom. Službu, žrtvu, hrabrost pronašao je u svom *čekanju*, ili bolje rečeno strpljenju, koje katkad predstavlja još teže životno iskušenje nego aktivna služba. Savremeni psiholozi ličnosti, kao što su Martin Seligman i Kristofer Peterson, bi se složili s ovim. Pored *fizičke hrabrosti koju pokazuju ratnici na bojnom polju* i koja je *istorijski prototip karakterne osobine vrline hrabrosti*,⁴ mnoge druge osobine takođe čine osobu hrabrom. Tu se mogu ubrojati: istrajnost, produktivnost, strpljivost, integritet, autentičnost, iskrenost, vitalnost, entuzijazam, energičnost, ili, drugim riječima, sve one osobine koje *zahtijevaju napor volje da bi se ostvarili ci-*

² “The loss of worldly goods, glory, or human companionship”, *English Literature from the Old English Period through the Renaissance*, ed. J.E. Luebering, Britannica Educational Publishing, 2011, p. 27. (svi prevodi s engleskog J. Andrijašević)

³ “They also serve who only stand and wait”, John Milton, “Sonnet”, *The English Poems of John Milton*, Ware: Wordsworth, 1994, p. 95.

⁴ “The physical valor shown by warriors on the battlefield the historical prototype of the character strength of bravery”, Christopher Peterson, Martin E. P. Seligman, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*, Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 199.

*ljevi pred kojima se nalaze prepreke, bilo unutrašnje ili spoljašnje.*⁵ Riječ *ciljevi* bi možda uspješno mogla biti zamijenjena riječju *vrijednosti*. Nesumnjivo je da smo kao ljudi u velikoj mjeri izloženi preprekama obje pomenute vrste, ali u Engleskoj sredinom desetog vijeka te su prepreke sasvim sigurno bile prisutne u neuporedivo većoj mjeri.

Spoljašnje prepreke ljudskim pregnućima u anglosaksonska vremena bile su: bitke do istrebljenja, boleštine, požari, glad, invazije, zavade, krvna osveta, društvena nejednakost, kratak životni vijek, rigidna tradicija. Unutrašnje, međutim, mnogo više podsjećaju na ono što frustrira i nas u sadašnjem vremenu. Patili su zbog ljubavi, oplakivali prolaznost života, nostalgично se osvrтали na prošlost, trpjeli otuđenje i usamljenost, bili dezorijentisani i preispitivali smisao života. Povrh svih tih teškoća, pribjegavanje emotivnim 'ventilima' bilo je društveno neprihvatljivo, pa su se na svoje sudbine žalili samo u potpunoj izolaciji, kao što elegije i pokazuju. Raspređati o ljubavnim jadima i nostalgiji pred vođom plemena ili drugim ratnicima sasvim sigurno ne bi naišlo na ohrabrenje, već bilo shvaćeno kao maligna invazija na neprikosnovenu ratničku hrabrost. Stoga su Anglosaksoni bili prinuđeni da potiskuju svoje emocije (ljudi ih posjeduju, bez obzira da li im se to dopada ili ne), a u isto vrijeme ih je mučila snažna želja da te emocije podijele s drugima, što je univerzalna psihološka potreba. Upravo ovim elegijama možemo zahvaliti što su do nas dospjeli zapisi o dubokoj emotivnosti Anglosaksona. Međutim, ponavljamo da se emocije ne mogu izjednačiti sa kukavičlukom. Emocije su samo emocije, i ako na trenutak zamislimo život protagonista ovih pjesama, onda silina njihovih osjećanja ne može biti iznenađenje. Činjenica da su oni ipak našli način da ih izraze drugačije osvjetljava našu predstavu o anglosaksonskom svijetu, čineći ga mnogo uvjerljivijim nego što bi izgledao da ove elegije nisu sačuvane.

Pjesnici anglosaksonskih elegija su se žalili na razne teškoće, kako spoljašnje tako i unutrašnje. Spolja je prijetio *surovi pokolj, nestanak rođaka*,⁶ opisan mračnim tonovima u „Ruševini“: *Poklani ljudi ležali su dokle seže pogled, dođoše dani pošasti / smrt uze sve hrabre ratnike vične maču.*⁷ Neki su takođe morali da odu u izgnanstvo kada bi dospjeli u ozbiljan

⁵ “Entail the exercise of will to accomplish goals in the face of opposition, either external or internal”, *ibid*.

⁶ “Fierce slaughter, the fall of kin”, “The Wanderer”, <http://faculty.uca.edu/jona/texts/wanderer.htm>, stih 7.

⁷ “Slaughtered men fell far and wide, days of pestilence came / death took away all the sword-valiant men”, “The Ruin”, <http://homepages.bw.edu/~uncover/megan%20via%20ruin%20trans.htm>, stih 26.

sukob sa moćnim suparnikom: *Svađa ga je otjerala / od ovog ponosnog naroda ratnika.*⁸

Jedna od najvećih nevolja ipak je bila izgubiti gospodara. Potukač kaže da je još davno zemlja prekrila / tamom mog gospodara,⁹ dok Moreplovac izjavljuje kako sad nema više vladara, nema careva, / nema onih koji daruju zlato.¹⁰ Njih dvojica pokazuju emotivnu privrženost svojim gospodarima i sanjare o tome da ih gospodar / zagrli i poljubi, i da mu na koljena / polože ruke i glavu.¹¹ Ipak, najsnažniji krik za gospodarem dolazi od dviju žena: jedne koja luta šumama i ne može da se pomiri sa odvojenošću od muža (*Često me obuzima užas / - odsustvo mog gospodara!*¹²), i druge, takođe bezimene žene, koja jadikuje što je izgubila Vulfa (Wulf), jer on je na jednom ostrvu, a ja na drugom.¹³ Ona kaže: *Moja čežnja za tobom / me baca u postelju, kao i to što ne dolaziš, / moja prevelika tuga, a ne nedostatak hrane.*¹⁴ Uzroci svih navedenih razdvojenosti nisu poznati, ali su posljedice očigledne.

Priroda je jedan od glavnih elemenata sumorne atmosfere anglosaksonskog doba. U ovim pjesmama još niko ne slavi majske svečanosti, što će u engleskoj renesansi postati snažna tradicija. Svi kao da žive samo zimi, uz more ili na njegovim talasima, bičuju ih hladni vjetrovi i udara studen sa neba. U svakoj od šest sačuvanih elegija prisutni su opisi zime.

Potukač je pod udarom leda i snijega koji padaju s neba izmiješani s gradom¹⁵ dok luta širokim svijetom / šiban vjetrom.¹⁶ Njega napada sniježna oluja, koja se prostire cijelim svijetom, / ledena zima, a kada dođe tama, / noćne sjenke pocrne, i sa sjevera šalju / ljudima žestoku i ljutitu tu-

⁸ "A feud drove him / from this war-proud people", "The Husband's Message", <http://www.uepenglant.com/bbs/index.php/topic/11183-the-husbands-message/>, stih 23.

⁹ "Long ago earth covered / my lord in darkness", "The Wanderer", stih 23.

¹⁰ "Now there are no rulers, no emperors, / no givers of gold", "The Seafarer", http://www.nexuslearning.net/books/Elements_of_Lit_Course6/Anglo_Saxon_Period/The%20Seafarer.htm, stih 83.

¹¹ "That he his man-lord / clasps and kisses, and on knee lays / hands and head", "The Wanderer", stih 43.

¹² "The cruelty hits often / - my lord's absence!", "The Wife's Lament", <http://www.unbsj.ca/arts/english/jones/mt/archives/000793.html>, stih 32.

¹³ "On one island, I on the other", "Wulf and Eadwacer", <http://faculty.uca.edu/jona/texts/wulfead.htm>, stih 4.

¹⁴ "My hopes of thee / sickened me, thy seldom-coming, / a mourning mind, not lack of food", *ibid.*, stih 15.

¹⁵ "R ime and snow falling mingled with hail", "The Wanderer", stih 49.

¹⁶ "Across this Middle-Earth / blown on by wind", *ibid.*, stih 77.

ču.¹⁷ Moreplovčeva stopala su okovana / ledenicama, ukrašena injem, / u zamrznutim lancima¹⁸ a kada noć potamni; sa sjevera stiže snijeg; / led okiva zemlju i s neba pada grad, to najhladnije zrno.¹⁹ More po kom plovi odzvanja od samrtnog krika ptica,²⁰ a oluje šibaju stjenovitu obalu nad kojom odjekuju / krici orla i sjevernih lastavica smrznutog perja.²¹ Anonimni Muž je takođe na moru: *Evo me sad ovdje / na palubi broda.*²² Taj brod ga nosi daleko od domovine, gospodara i žene koju voli. Žena iz „Ženine tugovanke“ obitava *podno tvrde padine, koju oluje lede,*²³ dok je njen muž otišao *preko debelog mora,*²⁴ negdje gdje se voda spaja / s njegovim žalobnim obitavalištem.²⁵ Žena koja je razapeta između Vulfa i Edvakera plačno tuguje po *kišnom vremenu,*²⁶ dok se *mrazom oivičeni malter*²⁷ ponegdje još drži za oborene kule u „Ruševini“. Nema sunca, ne pominju se ni proljeće ni ljeto, samo „olujom rastrešena“²⁸ osjećanja provijavaju kroz elegije, a možemo reći i kroz najveći dio sveukupne anglosaksonske poezije.

Jasno je da su emocije u ovako opisanim predjelima sasvim u skladu sa spoljašnjim svijetom. Protagonisti elegija su usamljeni, tužni, nostalgični, razdiru ih želje i nedostajanja. Da li su njihova osjećanja posljedica surovog okruženja, ili je okruženje postalo još surovije usljed njihovih osjećanja? Vjerovatno se radi o povratnoj sprezi u kojoj jedna strana pojačava drugu, i na taj način pokreće točkove začaranog kruga.

Jedno od iskustava koje Anglosaksone najviše uznemiruje nesumnjivo je odvojenost od rođaka. Tu se vjerovatno nije radilo samo o emotivnom aspektu, već i o sigurnosnom, premda se ideja fizičke ugroženosti ne

¹⁷ “Snowstorm, attacking, binds all the ground, / tumult of winter, when the dark one comes, / night-shadow blackens, sends from the north / rough hailstorm in anger toward men”, *ibid.*, stih 103–106.

¹⁸ “Feet were cast / in icy bands, bound with frost, / with frozen chains”, “The Seafarer”, stih 8–10.

¹⁹ “Night would blacken; it would snow from the north; / frost bound the earth and hail would fall, the coldest seeds”, *ibid.*, stih 31–33.

²⁰ “The death-noise of birds”, *ibid.*, stih 21.

²¹ “Storms beat on the rocky cliffs and were echoed / by icy-feathered terns and the eagle’s screams”, *ibid.*, stih 23–24.

²² “And here am come now / on board a ship”, “The Husband’s Message”, stih 9–10.

²³ “Under a hard slope, frosted by storms”, “The Wife’s Lament”, stih 46.

²⁴ “Over deep seas”, *ibid.*, stih 6.

²⁵ “Water bordering / his sad-hall”, *ibid.*, stih 47–48.

²⁶ “Rainy weather”, “Wulf and Eadwacer”, stih 10.

²⁷ “Rime-frosted mortar”, “The Ruin”, line 4.

²⁸ “Storm-shaken”, “The Wanderer”, stih 78.

pominje direktno ni u jednoj od elegija. Međutim, ono što se pominje (možda čak i prenaglašeno) jeste da akteri ovih pjesama tumaraju sa *zaleđenom dušom*²⁹ i *sasvim sami u svijetu u kom je ljubav nestala*.³⁰ Žena koja tuguje jasno kaže: *Osjećam se sasvim izgubljeno!*³¹ Svi oni su lišeni prilike da se druže, što je jedan od bazičnih motiva ljudske prirode. Povrh svega, otuđeni su u društvu koje nameće spoljašnje podjele, i u kom su prilike za povezivanje sa bilo kim van najbližih srodničkih i plemenskih krugova bile izuzetno rijetke. Potukač se žali da *među živima / sad više nema nikoga kome bih smio / jasno otkriti moje najdublje misli*³² i da je *tuga / gorak saputnik, onome ko više nema / nikoga kome bi otkrio svoje tajne, voljenih prijatelja*.³³ Moreplovac se takođe nalazi u situaciji u kojoj *nema rođaka koji bi ponudio utjehu [...], / duši ostavljenoj da potone u očaju*.³⁴ Izgleda da se za sve ove izopštene pojedince, sa izuzetkom optimističnog muža iz „Muževljeve poruke“, *staze progonstva prostiru pred njima do u beskraju*.³⁵

Proživljavati ovakve životne nedaće u samoći neminovno rađa nostalgичna osjećanja prema prošlosti. U anglosaksonskim elegijama ovakva osjećanja naglašavaju kontrast između onoga što je bilo nekada i onoga što preživljavaju u sadašnjosti. Ženin *dom bijaše pun radosti*,³⁶ ali ga više nema. Ruševine grada neveselo svjedoče o mjestu *gdje je nekad mnoštvo ratnika, / radosnih i blještavih od zlata, okićenih sjajem, / ponosnih i rumenih od vina, blistalo u borbenoj opremi*.³⁷ Prisjećajući se sjaja prošlosti, Moreplovac kaže da *je ta moć nestala, i da je sreća mrtva*,³⁸ a da ljudi, zapali u starost i samoću, *venu i tuguju za uspomenama na prijatelje*.³⁹ Potukač luta svijetom sa istim osjećanjima u srcu. *On se prisjeća ratnika sa dvora i*

²⁹ “Soul-chamber frozen”, *ibid.*, line 34.

³⁰ “Alone in a world blown clear of love”, “The Seafarer”, stih 16.

³¹ “So I / feel as if lost!”, “The Wife’s Lament”, stih 16–17.

³² “Among the living / none now remains to whom I dare / my inmost thought clearly reveal”, “The Wanderer”, stih 9–11.

³³ “Sorrow [is] / a bitter companion, to the one who has few / concealers of secrets, beloved friends.”, *ibid.*, stih 30–32.

³⁴ “No kinsmen could offer comfort [...], / to a soul left drowning in desolation”, “The Seafarer”, stih 25–26.

³⁵ “The paths of exile stretch endlessly on”, *ibid.*, stih 57.

³⁶ “Home was joyful”, “The Wife’s Lament”, stih 49.

³⁷ “Where formerly many a warrior, / joyous and bright with gold, with splendor adorned, / proud and flushed with wine, in war trappings shone”, “The Ruin”, stih 32–34.

³⁸ “Those powers have vanished, those pleasures are dead”, “The Seafarer”, stih 86.

³⁹ “Whither and they mourn the memory of friends”, *ibid.*, stih 92.

*dijeljenja blaga*⁴⁰ i razmišlja kako je *nekada davno / u dalekim danima, do-
bijao poklone od onoga na tronu.*⁴¹ Zaokružujući sliku, zaključuje *da rane
na srcu još više bole, / još više peku kad se oživi slatka tuga - / kada sje-
ćanja na rođake prođu kroz misli.*⁴²

Potukač je takođe onaj koji naglašenije od svih drugih pjevača iz ele-
gija žali za prolaskom vremena. Ova tema je izuzetno prisutna u engleskoj
književnosti, naročito u ranijim periodima. Potukač prvi izgovara svoj po-
znati povik: *Gdje je sada konj? Gdje mladi ratnik? Gdje je onaj koji je di-
jelio blago? / Gdje su trpeze za gozbu? Gdje sve one dvorane ispunjene ra-
došću? / Avaj za sjajnim peharom! Avaj za ratnikom u panciru! / Avaj za
slavom gospodara! Kako vrijeme juri, / kako tamni pod noćnim vizirom,
kao da ga i nema.*⁴³ Ovi šekspirovski izlivi završavaju neveselim zaključ-
kom u naizgled ogoljenoj, izjavnoj formi: *Ovdje sakupljači zlata nestaju,
ovdje prijateljstvo nestaje, / ovdje čovječanstvo nestaje, ovdje rođaci ne-
staju, / i ovaj nebeski svod u bezvrijednost pretvara sve što se nalazi pod
njim!*⁴⁴

Međutim, iako je *cijelo[...] zemaljsko carstvo pod bremenom nevo-
lje,*⁴⁵ ni u jednoj od navedenih elegija nema ni jedne jedine primisli o odu-
stajanju. Život jeste težak, ali jedina prihvatljiva stvar je *hrabrošću naći li-
jeka za muke.*⁴⁶ Umjesto da razmišljaju o tome da skrate sebi nevolje, u
elegijama se kaže da *čovjek mora biti / jak, čvstog srca, i mora odolijevati
unutrašnjim mirom / svim brigama u grudima i svim najezdama tuge.*⁴⁷

Poruke sadržane u ovim pjesmama uključuju skoro sve vrste hrabrosti
kako su ih definisali neki od najznačajnijih psihologa današnjice. Seligman
i Peterson navode četiri kategorije osobina koje se smatraju hrabrošću: bor-

⁴⁰ "He remembers hall-warriors and treasure-taking", "The Wanderer", stih 35.

⁴¹ "Sometimes before / in yore-days he received gifts from the gift-throne", *ibid.*, stih 44–45.

⁴² "Then are the heart's wounds ever more heavy, / sore after sweet-sorrow is renewed - / when memory of kin turns through the mind", *ibid.*, stih 50–52.

⁴³ "Where is the horse? Where the young warrior? Where now the gift-giver? / Where are the feast-seats? Where all the hall-joys? / Alas for the bright cup! Alas byrned warrior! / Alas the lord's glory! How this time hastens, / grows dark under night-helm, as it were not", *ibid.*, stih 93–97.

⁴⁴ "Here goldhoard passes, here friendship passes, / here mankind passes, here kinsmen passes, / all does this earth-frame turn worthless!", *ibid.*, stih 109–111.

⁴⁵ "All [...] the earth-realm [is] laden with hardship", *ibid.*, stih 107.

⁴⁶ "To do cure with courage", *ibid.*, stih 115.

⁴⁷ "A young man must be / stern, hard-of-heart, stand blissful, / opposing breast cares and his sorrows? / legions", "The Wife's Lament", stih 40–44.

beno junaštvo, istrajnost (gdje se ubrajaju i produktivnost i strpljivost), integritet (autentičnost, iskrenost) i vitalnost (entuzijizam, energičnost).

Tek povremeni pomeni ratničke umještosti ni na koji način ne ukazuju na to da se ovaj oblik hrabrosti potcjenjuje u elegijama. On je i dalje dragulj u hijerarhijskoj kruni anglosaksonskih moralnih vrijednosti, i elegije oplakuju nestanak *svih ratnika dostojnih sablje*⁴⁸ i junaka koji su *blistali u ratnoj opremi*.⁴⁹ Moreplovac slavi *hrabrost / bačenu đavolu u lice*,⁵⁰ pri čemu đavolom, naravno, naziva neprijatelja. Međutim, ono što se u elegijama naglašava jeste istrajnost u onim situacijama u kojima ne postoji mogućnost intervencije spolja, već jedino one lične, koja se ostvaruje na duboko individualnom nivou. Osim toga, ne radi se ovdje samo o pukoj, pasivnoj izdržljivosti, već o izdržljivosti pri kojoj se nikada ne prenebregavaju najviše moralne vrijednosti, i koja na kraju ima transformišući efekat. Pošto su, dakle, u igri najviše vrijednosti, transformacija neminovno podrazumijeva promjenu nabolje.

Svaka od šest anglosaksonskih elegija nosi poruku o istrajavanju, nadi, borbi, bez obzira na sumornu atmosferu iz koje izniču. Glasovi u njima pozivaju na strpljenje, jednu od zlatnih vrlina koja nam pomaže da brodimo preko teškoća. Potukač započinje pjesmu riječima kako *usamljenik često čeka spasenje, / čeka milost Svemogućeg*,⁵¹ i kasnije kaže da je *mudar čovjek strpljiv*⁵² i da ne treba *suviše brzo tugu / iz grudi dati drugima na znanje*.⁵³ Umjesto da se preda teškoćama i zbog njih bude obeshabren i otrovan, čovjek treba da drži na odstojanju spoljašnje faktore kako ne bi ugrozili područja unutrašnjih vrijednosti. Izopšten i Muž je uspio da sačuva netaknutom *duboku ljubav / koju ovaj gospodar osjeća prema tebi*,⁵⁴ i obećava ženi da će *ga zateći nepodijeljena srca, i svijetle časti*,⁵⁵ uprkos tome što su razdvojeni i uprkos svim iskušenjima na koja je stavljena njihova ljubav. On nastavlja da se bori *do kraja života / da odži zavjet zajedništva /*

⁴⁸ "All the sword-valiant men", "The Ruin", stih 26.

⁴⁹ "In war trappings shone", *ibid.*, stih 34.

⁵⁰ "Bravery / flung in the devil's face", "The Seafarer", stih 75–76.

⁵¹ "Often the lone-dweller waits for favour, / mercy of the Measurer", "The Wanderer", stih 1–2.

⁵² "The wise man is patient", *ibid.*, stih 66.

⁵³ "Too quickly his grief / from his breast make[...] known", *ibid.*, stih 113–114.

⁵⁴ "Thorough love / my lord feels for you", "The Husband's Message", stih 12–13.

⁵⁵ "Find him heart-whole, honour bright", *ibid.*, stih 14.

koji je, nekada davno, i ona sa ushićenjem prihvatila.⁵⁶ Prepreke, ukoliko tako izaberemo, samo jačaju čistotu vrijednosti koje njegujemo. *Čovjek ne dobije mudrost prije nego što iskusi / svoje ledene zime na svijetu.*⁵⁷ Prema tome, jasno je da nije lako istrajati a ne izgubiti životnost i nadu, ali takvo trpljenje na kraju biva nagrađeno.

Konačno, u elegijama je snažno prisutno i metafizičko stajalište. Prije primanja hrišćanstva, glavna *božanstva* za Anglosaksone bili su slava i junaštvo kako su ih diktirali nordijski standardi, i te osobine neizbježno prožimaju svaki stih ove stare književnosti. Međutim, donekle suptilnija metafizika hrišćanstva je spremno, iako nezgrapno, prihvaćena i ugrađena u anglosaksonski pogled na svijet, nakon što je krajem šestog vijeka sveti Avgustin otkrio ovim plemenima principe Hristovog učenja. Jedan od razloga za prihvatanje novih ideja bilo je otkrivanje moćnog sistema vrijednosti za koji vrijedi trpjeti teškoće. U skladu sa tim, neke od elegija imaju hrišćanski prizvuk, i u njima se raj smatra krajnjim dometom čovjekovog postignuća – raj, *gdje svaka snaga počiva.*⁵⁸ Moreplovac je najglasniji u izražavanju religioznih istina. Kao i pjevači ostalih elegija, i on je doživio neku nesreću, egzil, otuđenje, i, kao i svi ostali, on traga za Domom. U njegovoj verziji, Dom je Raj, a *put do tamo*⁵⁹ iziskuje moralnu vrlinu, u skladu sa hrišćanskom etikom (*duša ophrvana grijehom*⁶⁰ ne može ublažiti božji gnjev). Sa druge strane, približavanje raju takođe neminovno zahtijeva i hrabrost i borbu. Njegova borba bila je da izdrži, i da se nada, i potčini sve nevolje ovog svijeta najuzvišenijem *Bogu, moćnijem od uma bilo kog čovjeka.*⁶¹

Karakterne vrline označene kao autentičnost, integritet i iskrenost, koje Seligman i Peterson zbog međusobne srodnosti svrstavaju u jednu od kategorija hrabrosti, takođe su prisutne u anglosaksonskim elegijama, a u nekima čak i od prvog stiha. „Moreplovac“, „Muževljeva poruka“, „Ženina tugovanka“, i donekle „Potukač“ obraćaju se čitaocu neposredno mu otkrivajući dubok emotivni bol koji osjećaju. Moreplovac kaže da je *ova priča*

⁵⁶ “Until the end of his life / to keep the covenants of companionship / that, long ago, [she] delighted to repeat”, *ibid.*, stih 56–58.

⁵⁷ “A man gains no wisdom before he is dealt / his winters in the world.”, “The Wanderer”, stih 65–66.

⁵⁸ “Where all fastness stands”, *ibid.*, stih 117.

⁵⁹ “The ways of coming there”, “The Seafarer”, stih 118.

⁶⁰ “A soul overflowing with sin”, *ibid.*, 101.

⁶¹ “God mightier than any man’s mind”, *ibid.*, p. 116.

istinita, i moja,⁶² i da u njoj pjeva o brojnim nevoljama koje proživljava *na stotinama brodova, / u hiljadama luka, i u meni*.⁶³ Žena koja tuguje počinje svoju pjesmu riječima: *Reći ću vam priču o jadima, izmučena - / nevoljom, priču o sebi*.⁶⁴ Tako i muškarci i žene otvoreno govore o svojim slabostima i emocionalnosti, o bremenima koja im pritiskaju duše, i na taj način zadovoljavaju potrebu da sa drugima podijele teškoće svoje sudbine i načine na koje uspijevaju da se bore sa njima. Ova iskrenost, koja u tadašnjem društvu najvjerojatnije nije bila ohrabrivana, jeste osobina koju možemo nazvati hrabrošću. Međutim, protagonisti elegija se ne ograničavaju samo na priznanje da su im sudbine teške; oni otvoreno priznavaju i svoje strahove (*nema čovjeka na svijetu toliko ponosnog ... da ne osjeća strah kada se na brodu podignu jedra*⁶⁵), izražavaju strastvenu žudnju za onima koje vole, ili oplakuju najrazličitije životne gubitke.

Iako sentimentalno ozračje ovih pjesama povremeno upućuje na samosažaljenje, koje ne možemo okarakterisati kao vrlinu već kao slabost, anglosaksonski pjesnici ipak vode računa o tome da u rukama čvrsto drže uzde sopstvenog dostojanstva i njegovanja moralnog integriteta. Oni tako govore da se mora dobro razmisliti prije nego što se da neki zavjet, i sve implikacije moraju da se uzmu u obzir. Mora se voditi računa i tome da čovjek ne dođe u situaciju da, zbog ispunjenja zavjeta, postane iskompromitovan, što ga može skrenuti sa staze integriteta (*Ratnik treba da pričekava prije nego što se zakune, / sve dok, hrabrog uma, njemu ne bude sasvim jasno / kuda ga misli njegovog uma nakon toga mogu odvesti*⁶⁶). Čovjek uvijek mora biti ponizan (*Onaj ko ponizno živi ima uz sebe anđele s Neba / koji mu donose hrabrost i snagu i vjeru*⁶⁷), gordost mora gurnuti u stranu, a prema svijetu se postaviti *onako kako to svijet zaslužuje, sa ljubavlju, ili s mržnjom, ali nikada rušilački*.⁶⁸ Ratnik ne smije biti prebrz na djelu, niti

⁶² "This tale is true and is mine", *ibid.*, stih 1.

⁶³ "In a hundred ships, / in a thousand ports, and in me", *ibid.*, stih 4–5

⁶⁴ "I will speak my plights' tale, care- / wretched, about myself", "The Wife's Lament", stih 1–2.

⁶⁵ "But there isn't a man on earth so proud ... that he feels no fear as the sails unfurl", "The Seafarer", stih 39, 42.

⁶⁶ "A warrior should wait when he speaks a vow, / until, bold in mind, he clearly knows / whither mind's thought after will turn", "The Wanderer", stih 71–73.

⁶⁷ "He who lives humbly has angels from Heaven / to carry him courage and strength and belief", "The Seafarer", stih 107–108.

⁶⁸ "As the world deserves, with love or with hate but never with harm", *ibid.*, stih 111–112.

*na jeziku, / ni [...] preslab, ni nedokazano tvrdoglav, / ne smije ni uzmicati ni bezglavo jurišati, ni biti previše pohlepan za blagom, niti se suviše hvalisati, prije nego što stekne dovoljno znanja.*⁶⁹ Bez obzira na to da li su ovi moralni savjeti tek deklarativni ili imaju duboko proživljeno utemeljenje, oni nose u sebi univerzalni smisao i njihov značaj se ne može ni na koji način obezvrijediti. Ljudi su prosto skloni kognitivnoj disonanci, što ne baca sjenku na njihove ideale. Anglosaksonski ideali, apstrahovani iz ostataka njihove književne zaostavštine, sasvim su u skladu sa opšteprihvaćenim kriterijumima humanih vrijednosti.

Elegije nisu pjesme o akciji, poput *Beovulfa* ili drugih herojskih spjevova. Međutim, one nisu ni pjesme o pasivnosti. Istrajavanje usljed nedaća opisano u njima veoma je vitalno i energično u psihološkom smislu. Neki od protagonista čak voljno jure u susret avanturama, kao Moreplovac, čija ga duša / nestrpljivo poziva da krene⁷⁰ kada dođe vrijeme za plovidbu. Uprkos svim teškoćama, on bi stizao do najdaljih kutaka / svijeta, odlazeći na put neobuzdano željan, / ploveći usamljenički uz vrisku i uzbuđenje.⁷¹ Muž koji piše poruku takođe je avanturističkog duha i *usuđuje se na bijeg, / preko uzburkanih kovitlaca.*⁷² U njegovoj poruci čak i more, koje je obično simbol izolacije i hladnoće, postaje more nade i sreće. Živahnost je nesumnjivi element avanture, ali ona može da se otkrije i u religiji (*božje radosti / bujaju od života*⁷³), romantičnoj ljubavi (*kada začuješ / u šumarku ... kukavicu kako pjeva / svoj tužni napjev, dođi preko mora*⁷⁴) ili praktičnoj psihologiji (*glava puna briga ne pomaže već odmaže*⁷⁵). Žena koja pjeva tugovanku, možda čak i najusamljenija figura rane engleske književnosti, snažno je svjesna neophodnosti entuzijazma. Navodeći opšta pravila za moralan i ispunjen život, ona kaže da *svu radost svijeta treba probuditi*⁷⁶ čak i kada se ona sama nalazi beskonačno daleko od tog osjećanja. Da ju-

⁶⁹ “Too hot-hearted, nor too quick-tongued, / nor [...] too weak, nor too foolhardy, / neither frightened nor fain, nor yet too wealth-greedy, nor ever of boasts too eager, before he knows enough”, “The Wanderer”, stih 67–70.

⁷⁰ “Soul / called [him] eagerly out”, “The Seafarer”, stih 36–37.

⁷¹ “Wondering to the widest corners / of the world, returning ravenous with desire, / flying solitary, screaming, exciting”, *ibid.*, stih 60–62.

⁷² “Dared escape, / mingled saltstreams”, “The Husband’s Message”, stih 47–48.

⁷³ “The joys of God / are fervent with life”, “The Seafarer”, stih 64–65.

⁷⁴ “When you shall hear / in the copse ... the cuckoo pitch / his melancholy cry, come over sea”, “The Husband’s Message”, stih 25–28.

⁷⁵ “Nor does troubled thought bring help”, “The Wanderer”, stih 16.

⁷⁶ “All world-joy should wake”, “The Wife’s Lament”, stih 43.

naci spomenutih elegija nisu vjerovali u navedene vrijednosti, sigurno se ne bi mučili koliko se muče, i sebi bi vjerovatno *prostim bodežom* olakšali muke.

Hrabrost i tuga se u elegijama neprekidno smjenjuju. Tuga je opisana direktno, hrabrost je prikrivena, ali se nalazi u temelju ovih pjesama. Međutim, kao što je već pomenuto, kroz njih odjekuje i snažan prizvuk samo-sažaljivajućih glasova. *Često moram sam, u časove pred zoru / da oplakujem svoje brige,*⁷⁷ žali se Potukač. Prognana Žena kaže da *na svijetu ima / ljubavnika, koji žive zaljubljeni, i dijele / jednu postelju, dok ... ja sama idem / u cik zore, pored hrasta i zemunice / gdje sjedim, tokom cijelog ljetnjeg dana.*⁷⁸ Da li je ovaj izliv samosažaljenja kukavičluk? Da li on na bilo koji način kompromituje moralne vrijednosti i vrline? Odgovor na ovo pitanje je, naravno, negativan. Čak i ovo može da se razumije kao jedna vrsta hrabrosti, jer ispovijedanje autentičnih osjećanja svijetu nenaklonjenom izrazima ranjivosti zahtijeva smjelost. Slabosti su nenametljivo ali dosljedno dovedene u ravnotežu sa vrijednostima i vrlinama. Prema tome, na kraju možemo zaključiti da anglosaksonske elegije u stvari otkrivaju iskustvo unutrašnje hrabrosti, da se ono nalazi u njihovim temeljima i da ih prožima i vertikalno i horizontalno. Slabosti u njima samo su eho neizbježne borbe što se vodi u čovjeku kada naiđe na situacije koje ga stavljaju na kušnju. U elegijama je hrabrost nedvosmisleni pobjednik te borbe.

Literatura

- English Literature from the Old English Period through the Renaissance*, ed. J.E. Luebering, Britannica Educational Publishing, 2011.
- Milton, John, "Sonnet", *The English Poems of John Milton*, Ware: Wordsworth, 1994.
- Peterson, Christopher and Martin E. P. Seligman, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Prabhupāda, Swami, *Dialectic Spiritualism, A Vedic View of Western Philosophy*, Moundsville, W.Va: Prabhupāda Books, 1985.

⁷⁷ "Oft must I, alone, the hour before dawn / lament my care", "The Wanderer", stih 8–9.

⁷⁸ "On earth there are / lovers, living in love, they share the / same bed, meanwhile ... I go alone each / dawn, by the oak and earth-cave / where I sit, summerlong days", "The Wife of Bath", stih 32–36.

- “The Husband’s Message”, <http://www.uepengland.com/bbs/index.php/topic/11183-the-husbands-message/>, pristup stranici: 20. 8. 2010.
- “The Ruin”, <http://homepages.bw.edu/~uncover/megan%20via%20ruin%20trans.htm>, pristup stranici: 20. 8. 2010.
- “The Seafarer”, http://www.nexuslearning.net/books/Elements_of_Lit_Course6/Anglo_Saxon_Period/The%20Seafarer.htm, pristup stranici: 20. 8. 2010.
- “The Wanderer”, <http://faculty.uca.edu/jona/texts/wanderer.htm>, pristup stranici: 20. 8. 2010.
- “The Wife’s Lament”, <http://www.unbsj.ca/arts/english/jones/mt/archives/000793.html>, pristup stranici: 20. 8. 2010.
- “Wulf and Eadwacer”, <http://faculty.uca.edu/jona/texts/wulfead.htm>, pristup stranici: 20. 8. 2010.

Janko ANDRIJAŠEVIĆ

IMPLICIT COURAGE IN THE ANGLO-SAXON ELEGIES

Summary

The six Anglo-Saxon elegies preserved in the Exeter Book testify about that side of life – human vulnerability – that was untypical of the Germanic tribes who invaded the British Isles in the early middle-ages. This is not a surprising fact, since the tribes’ very existence depended on bravery and since vulnerability almost invariably meant demise. However, unlike battlefield heroism, which was a non-disputed ideal of this age glorified in most of Anglo-Saxon literature, including some Christian poems, the six elegies expose descriptions of outer and particularly of inner struggles. They depict weak emotional spots, illustrate suffering and recreate ordeals. Still, these poems are not about human powerlessness, they are as much about courage as most other Anglo-Saxon poems, although in a largely different and much more implicit way. Based on contemporary psychological interpretations and classifications of the human strength of courage (derived largely from the book *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification* by Christopher Peterson and E.P. Seligman, 2004), this paper is an attempt at analysis of the old English elegies seen from the psychological perspective.

Ljiljana PAJOVIĆ-DUJOVIĆ
Filozofski fakultet Nikšić

KNJIŽEVNE SLIKE MARKA CARA O SIMU MATAVULJU

U ovom radu se promišljalo o interdisciplinarnom djelovanju Marka Cara (1859–1953) koji je knjigom *Moje simpatije* objavljenom u Zadru 1913. godine, dao dragocjen doprinos razvoju književne istorije i kritike južnoslovenskih književnosti. U njoj su sabrani ciklusi njegovih *književnih slika i studija* kako je to ovaj nesvakidašnji esteta podnaslovom odredio. I pored intencije da svoje sudove utemelji na objektivnim procjenama, on potpada pod uticaj vlastitih utisaka i utire put impresionističkoj kritici.

Sima Matavulja (1852–1908) doživljava kao pripovjedača urođenog dara pričanja. Ukazuje na najrelevantnije pripovjedne tehnike Matavuljevog književnog djela u kojem nema apstraktnosti, radnju pokreće impuls događajnog, izbjegava se linearna kompozicija, narativni predlošci su dobro uočene anegdote koje iznose dramatiku stvarnosnog, književni likovi su živi zahvaljujući vrlo upečatljivoj govornoj karakterizaciji. Zamjerka koju Car upućuje Matavulju, odnosi se na nedovoljno uspjelu „unutrašnju simetriju“ njegovih pripovjedaka. Marko Car razmatra problematiku Matavuljevog opusa u jedino mogućem okviru kulturnog konteksta kojem je i sam pripadao. Činjenica je međutim, da se naše razumijevanje vremenom mijenja u zavisnosti od promjene diskursa i kulturnog konteksta.

ključne riječi: interdisciplinarnost Marka Cara, književnokritičke studije, esej, impresionistička kritika, proza Sima Matavulja, *majstorstvo pričanja*, kulturni kontekst.

Svestrano prosvjetiteljsko djelovanje Marka Cara (1859–1953), književnika, književnog kritičara, historičara, putopisca, kao i pokretača književnih časopisa, primjer je kako se može aktivno stvarati u malim sredinama, udaljenim od književnih i društvenih centara moći. Ovaj rođeni Hercegovljanin je imao dug životni i stvaralački vijek, pisao i objavljivao punih sedamdeset i pet godina. Bavio se umjetničkim putopisom, kakvi su *Venecija* (1891), *U Latinima* (1894), *Kroz Umbriju i Toskanu* (1895), *Naše Primorje* (1910). Ostavio je i nekoliko svezaka pripovijedaka, u kojima je pokazao više književne informisanosti nego li originalnosti: sa Josipom Ber-

som *S mora i primorja* (Zadar, 1896), *S bojnog i ljubavnog polja* (Mostar, 1904) i *Primorke* (1911).

Pratio je aktuelna zbivanja i stigao suditi o svim najvažnijim pojavama kulturnog života na prostorima južnoslovenskih književnosti. Njegova aktivnost je misija radoznalog duha istinskog intelektualca i zaljubljenika u pisanu riječ. Osjećajući bilo čitalačke publike svoga vremena, pokušavao im je približiti književna djela francuske i italijanske književnosti i njegovati njihov književni ukus. Iza njega su ostali brojni eseji o stranim književnostima, romanskim u prvom redu, ali i mnogo vredniji eseji o domaćim piscima, kao i o opštim pitanjima umjetnosti i estetike: *Moje simpatije* (1895, 1897, 1904, u odabranom kolu izašle 1913. godine u Zadru), *Estetička pisma* (1920), *Eseji* (1936) i dr.

U sudovima izrečenim o piscima sa Primorja, njegovim zemljacima: Ljubiši, Matavulju, Čipiku, Koroliji, Marko Car je bio uglavnom samostalan. Njegove studije iskazuju izvjesnu bliskost i simpatije, čak i u trenucima ukazivanja na nedovoljno majstorstvo pojedinih autora. Dao je obrazac za pisanje eseja pišući lako, jednostavnim stilom, nastojeći da očuva pažnju čitalaca. Uočljiv je njegov nesvakidašnji estetizam, kao i isticanje *forme nad sadržinom*. Smatra se pretečom Ljubomira Nedića i generacije modernista jer je već 1886. godine istupio sa radikalnom tezom: *U umjetnosti je oblik sve, sadržaj ništa*. Marko Car i književni kritičari sa južnoslovenskih prostora koji su stvarali u eposi realizma, dugo su bili zatočenici slave velikana kritike dvadesetog vijeka: Jovana Skerlića, Bogdana Popovića i Ljubomira Nedića. I pored oslanjanja na iskustva svojih prethodnika, oni su njihov značaj više osporavali nego priznavali, naročito u ranim tekstovima. Načelne zamjerke koje su upućivali realističkoj kritici, odnosile su se na njihove prevaziđene metode: biografizam, Tenovo učenje o rasi, sredini i trenutku, Pisarevljevo negiranje estetike. Njihova osuda je unekoliko uticala na sudbinu kritičkih radova kojima su se bavili ovi, mahom istoričari književnosti.

Naš izbor književnokritičkih radova Marka Cara o Simu Matavulju zasnovan je na savremenim naučnim hipotezama o teorijsko-istorijskim domenima književne kritike. Ona je potekla iz ideje o *relativnoj autonomnosti, trihotomskoj simultanosti i sinkretizmu* književnonaučnih disciplina: književne istorije, teorije i kritike. Uprkos posebnosti u metodama, ciljevima, području rada, one su uvijek upućene jedna na drugu. Tako je francuski strukturalista Žerar Ženet, baveći se prvenstveno teorijskim problemima,

otkrio da *paradoks svake poetike* leži u njenoj prikrivenoj kritičkoj implikativnosti¹. I obratno, Pjer Mašrej piše o kritičkom diskursu kao imanentno teorijskom. Ma koliko književna kritika bila optuživana zbog efemernosti, bavi se pojedinačnim djelom, a ne njegovom literarnošću, ona u sebi sadrži neke elemente invarijantnog, deskriptivnog, jednom riječju teorijskog².

Studiju o Matavulju prvi put objavljenu u časopisu „Zora”³ za 1896. godinu, Marko Car je unio u izdanje knjige *Moje simpatije (Književne slike i studije)*⁴. Naslov *moje simpatije* pod kojim je objavljivao cikluse svojih književnokritičkih studija, odabran je tako da opravdava autorove lične naklonosti. I pored intencije da svoje sudove utemelji na objektivnim procjenama, on potpada pod uticaj vlastitih utisaka i utire put impresionističkoj kritici. Podnaslovom ju je odredio kao *književne slike i studije* posvećene slikaru Vlahu Bukovcu kao *pjesniku boja*. Odabir tekstova je dokaz više autorovog interdisciplinarnog shvatanja o neraskidivom jedinstvu književnosti i ostalih umjetnosti, slikarstva u prvom redu. U tom kontekstu nam se posebno značajnim čini pojam *književne slike*. Iz etimološkog objašnjenja riječi slika proizlazi veliki broj značenjskih mogućnosti (leki = „kao”, „kako”, da bi u kasnijim izvođenjima nastalo „s+lika”). Kako u svakodnevnom govoru, tako i u estetici i teoriji književnosti, *slika pretpostavlja relaciju, odnos prema nečemu što je original, slika se uzima kao znak koji upućuje na pravi objekat i suštinu*, slika se uzima kao međužanrovska forma pogodna za iskazivanje književno-kritičkog utiska⁵.

Marko Car je iznikao iz talasa književnih kritičara koji su zastupali pozitivistički metod u tumačenju literature. Literarno stvaranje Sima Matavulja dovodi u vezu sa njegovim ličnim i društvenim kontaktima, kao i životnim okolnostima. Buduće istraživače upućuje na referentan odnos života jednog djela i ličnog života njegovog autora. Pri tome sluti da je pitanje geneze, utvrđivanje porijekla i nastanka književnog djela, jedno od ključnih pitanja autorove poetike. Razmatra problem prestrukturiranja jednostavnih u složene pripovjedne cjeline, ali ne zanemaruje ni širi kulturni kontekst u kojem je umjetničko ostvarenje nastalo. Osim u pozitivizmu 19. vi-

¹ Žerar Ženet, „Obrada narativnog teksta”, „Književna smotra”, 1982/5, str. 47.

² Pjer Mašrej, „Pozitivan sud i negativan sud” u *Teorija književne proizvodnje*, Zagreb, 1979, str. 17.

³ Časopis „Zora”, Književni rad Srpskog đačkog društva u Beču, Beč, pokrenut 1875. godine.

⁴ Marko Car, *Moje simpatije (Književne slike i studije)*, odabrano kolo, Zadar, 1913. godine Svi navodi su preuzeti iz ovog izdanja i u radu obilježeni brojem stranice.

⁵ Dušan Ivanić, *Modeli književnog govora*, Nolit, Beograd, 1990, str. 301.

jeka, ovakav način ispitivanja književne građe, smatrali su važnim i ruski formalisti koji su preko pitanja geneze, utvrđivali proces deformacije građe tj. postupak oneobičavanja.

Gljučni stav Marka Cara je da je Matavuljeva vrlina, ali istovremeno i slabost *neobično shvatanje realnosti*. Primjećuje da kao *predstavnik realnog pravca u našoj pripovjedačkoj literaturi*, on ima dar izvrsnog posmatrača, senzibilitet kojim registruje *slike* iz života. Dovodi ga u vezu sa Stefanom Mitrovim Ljubišom kao prethodnikom i sa Lazom Lazarevićem kao savremenikom. Žarišna mjesta umjetnikove inspiracije su po njemu, dalmatinsko podneblje, đakovanje, učiteljvanje, boravak u Crnoj Gori. U pokušaju analize Matavuljevih pripovjednih proza, Car polazi od kategorije mimetičnosti, uspostavljanja odnosa tekst – život kao ključne estetičke konvencije epohe realizma. Riječ je o *slici i prilici* koja se *iznalazi u istinskom životu* (204). On ne govori o koncepciji književnih likova već o *licima uzetim iz prirode* koja su *živjela i učestvovala u događajima* piščevog života (203). Herceg Novi je mjesto u kojem su se mladići Marko Car i Simo Matavulj upoznali i družili u periodu između 1874. i 1880. godine. U isto vrijeme Car nabraja književne likove i oživljava sjećanja na ličnosti koje su im bili prototipovi. Potvrđuje vjerodostojnost onih koje je sam poznao, krčmaricu Bodulicu iz istoimene pripovijetke, kao i njenog muža Radula, Đura Kokota iz istoimene pripovijetke, Amruša iz pripovijetke *Novi svijet u starom Rozopeku*, Konte Iliju Devetog iz *Pošljednjih vitezova* i druge.

Car nedvosmisleno otkriva i sebe sama: svoje književno obrazovanje, mogućnost uspostavljanja analogija i sintetičkih osvrti. O specifičnostima njegovih, i kritičkih interesovanja njegovog doba, svjedoči rječnik sastavljen od čitavog niza, danas zaboravljenih izraza: *umjetnički stvorovi, gatka, incidentalni prizori, reljefne figure, slika i prilika ...* Njegova tradicionalistička terminologija može da zasmeta savremenom čitaocu, ali ona ni u kom slučaju, ne može da umanjí značaj njegovih uočavanja. Zapadnoevropski obrasci koje je predlagao domaćem čitaocu, u mnogome su formirali i njegov vlastiti ukus. Daje predlog za svojevrsnu tipologiju pisaca izvedenu na osnovu dominantnog književnog postupka kojim su oblikovana njihova djela. U jednu grupu izdvaja pisce (Ibzena i Dostojevskog, na primjer) koji polaze od *ideje* istaknute osobenim rasporedom likova i događaja. Rječnikom teorije književnosti rečeno, Cara kao čitaoca, ali i tumača književnosti, zavodi sižejna organizacija djela. On naglašava da autor vrši specifičnu organizaciju književnih elemenata što nije slučaj sa Zolinim, Mopasanovim, Matavuljevim književnim opusom koji počivaju isključivo

na utisku koji je proizveo događaj, tj. na fabuli kao uzročno-posljedičnom nizu događaja.

Car je u Zadru 1885. godine pokrenuo časopis „Vuk” kojim se predstavio kao odlučan zastupnik naturalizma. U studiji o Matavulju, pisanoj jednu deceniju kasnije, on revidira sopstvene književne stavove, dopušta mogućnost njihovog mijenjanja i dopunjavanja. Jedan od kvaliteta koje on ima u poslu književog kritičara, pohranjen je u njegovoj sposobnosti ličnog usavršavanja. Pokazuje jasno izgrađenu svijest o manama strogog pridržavanja reproduktivnog postupka. Kruta bliskost između stvarnosti i djela koja karakteriše tekstove programskog realizma, može se prevazići kao što se vidi u djelima Dostojevskog i Ibzena.

Pretpostavlja mu pisce koji ne stvaraju po modelu kopije ili fotografije stvarnosti već daju svojevrsnu projekciju svijeta. Zamjera mu na *omalovažavanju gatke, a to je što i reći književne fikcije, koja će služiti podlogom pričanju* (206). Car smatra da Matavuljeva proza nema fikcionalnosti u dovoljnoj mjeri, da su joj jezgra odveć anegdotskog karaktera. Savremena iščitavanja kvalitet ove proze iznalaze u Matavuljevom osobenom modelu pripovijedanja, koji drugostepeno modelovanje stvarnosti ne organizuje po principu uzroka i posljedice, već zaokruživanjem u anegdotsko-novelističke cjeline. Preporučuje udaljavanje od tematsko-motivskog registra svakodnevnog i iskustvenog, ukazuje na potrebu psihologizacije likova, na *neko instinktivno poimanje onoga što se krije pod izvanjskom ljuskom stvari*, da bi se *proučavanjem spoljašnjih pojava proniklo u njihovu suštinu* (204–205). On ugrađuje vlastita očekivanja oblikovana pod uticajem kritike s kraja devetnaestog vijeka, koja je apostrofirala moralnu i psihološku problematiku književnog djela. Car je blizak onoj krajnosti u književnoj metodologiji koja slijedi proučavanje intuicijom, bez osviješćene potrebe da se utvrdi vrijednost međusobnih odnosa i prouči umjetnička organizacija bliska većem broju pojedinačnih Matavuljevih djela.

Marko Car pokušava da na osnovu svojeg iskustva kao pisca i pasioniranog čitaoca, ukaže na idealni model pripovijedanja. Osjeća šta je to specifično „matavuljsko”, ali ga proglašava nedostatkom zato što se ne uklapa u opšte prihvaćeni model književnog stvaranja. Ukazuje na najrelevantnije estetske postupke Matavuljevog književnog djela u kojem nema apstraktnosti, radnju pokreće impuls događajnog, izbjegava se linearna kompozicija, narativni predlošci su dobro uočene anegdote koje iznose dramatičku stvarnosnog, književni likovi su živi zahvaljujući njihovoj vrlo upečat-

lljivoj govornoj karakterizaciji. Bahtinovim rječnikom rečeno, Marko Car suptilno uočava *autorovu estetsku aktivnost*⁶. Izdvajamo njegov stav blizak poetskom/visokom realizmu koji je suprotstavljen stavovima programskog realizma: *umjetnik izabira one detalje, koji su najpodesniji za njegov predmet* (205) i u nastavku: *Pravi umjetnik sazdaje ono što je uočio, (...); ali njegovo djelo nije prosta imitacija, nego je to pređe transformacija, dotjerivanje prirode prema svojem obrascu unutrašnjem* (217).

Njegov sud o Matavulju je pod opterećenjem neposrednih utisaka, bez neophodne vremenske distance, na čiji je značaj ukazivao u anketi kojom je *Bilješke jednog pisca*⁷ označio kao literarno djelo od trajne vrijednosti (časopis „Prijegled” za 1908. godinu). Car nije imao pred sobom gotov korpus djela na osnovu kojeg bi sa izvjesne vremenske distance, bilo moguće donositi uopštene teorijske sudove. On je neposredno pratio književno stvaranje svojih savremenika, Jovana Jovanovića Zmaja (1833–1904), Vojislava Ilića (1860–1894), Sima Matavulja (1852–1908), Laze Lazarevića (1851–1890) i mnogih drugih. Pojavljivanje novih djela relativizovalo je, pobijalo ili potvrđivalo sudove književne kritike. Iz sinhronijske perspektive lakše su se uočavale razlike nego sličnosti među poetikama konkretnih djela. U zreloom dobu pisani kritički radovi ipak, sadrže intenciju uobličavanja teorijske norme, kojom se ne razlikuje tek jedno djelo od drugog, već jedna skupina djela od drugih. Tvrdnje Marka Cara nemaju međutim, onaj nivo opštosti koji odlikuju teoriju književnosti. Oni su uvijek kontekstualizovani konkretnim djelom, pa im umjesto univerzalnosti suda pripisujemo dinamičnost stava. U tom duhu, njegovi radovi više ukazuju na procese nego na stanja u jednom književnom opusu.

U njegovim je radovima uočljiva tenzija između konkretnog umjetničkog teksta koji se analizira (pripovjedaka iz crnogorskog i bokokotorskog života, romana *Bakonja fra-Brne*, memoarskog spisa *Bilješke jednog pisca*) i modela, onog idealnog, hipotetičkog uzorka, kakav bi po njegovom shvatanju, tekst trebalo da bude. Procjenjuje estetsku validnost elementa na kojima počiva umjetnička organizacija teksta. Car preferira linearnost radnje, čvrstu sižeju organizaciju i socijalno-psihološke sisteme motivacije. Svoje stavove eksplicitno iskazuje analizom nekoliko pripovjeda-

⁶ Mihail Bahtin, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Prevod Aleksandar Badnjarević, Novi Sad, Bratstvo-jedinstvo, 1991.

⁷ *Bilješke jednog pisca* je Marko Car na osnovu autorovih rukopisa prikupio i kao knjigu objavio 1923. godine, napisavši u Predgovoru da *„Bilješke” mogu stati u red naših najboljih djela svoga roda*.

ka iz zbirki *Iz primorskog života* (1891), *Sa Jadrana* (1891) i *Iz raznijeh krajeva* (1893). Jednom od Matavuljevih najboljih proza smatra pripovijetku „Novi svijet u starom Rozopeku”. Pripovijetka je uočljivo rasute kompozicije i njeni su sastavni dijelovi manje ili više, zaokružene anegdotske cjeline. Uvedena je cijela galerija likova predstavljenih živim govornim portretima. Princip opozicije na kojem su zasnovane dvije centralne priče, jedna o starom i druga o novom životu grada Rozopeka, nije tendenciozno uveden. Matavulj je pripovjedač urođenog dara pričanja i on nema za cilj da nametne neku svoju ideju. Carevo poređenje čitačevog doživljaja sa doživljajem putnika kojeg je *najvećma interesovalo ne odredište već samo putovanje* (207) pogodilo je suštinu Matavuljevog pripovjednog umijeća. To što je neopravdano omalovažavao neke elemente njegovog pisanja, ne opovrgava činjenicu da je Car dobro uočavao, već samo da je *mjerio* svojim književnim aršinima.

Zamjerka koju Car upućuje ovom piscu, odnosi se na nedovoljno uspješnu *unutrašnju simetriju* njegovih pripovjedaka. U tom pravcu su se kretale i piščeve naknadne prerade. Ukazuje na pretjeranu brojnost epizoda (*incidentalnih prizora*) i sporednih likova koji najčešće, nisu u direktnoj vezi sa glavnim tokom radnje. Njihovo funkcionisanje u okvirima romanesknog žanra može imati svoje opravdanje što međutim, nije slučaj sa pripovijetkom, čime ukazuje na problem diferencijacije književnih žanrova.

Car visoko cijeni Matavuljeve pripovijetke s tematikom iz crnogorskog života („Sveta osveta”, „Kako se Latinče oženilo”, „Pokajan grijeh”, „Stotinar”) i to zbog monolitnosti njihove građe, vješto vođenog dijaloga, originalnih likova, dobrog poznavanja ljudske prirode i jedne vrste *idealističko-patriotične* tendencije kako je definiše Vido Latković⁸. On pisca najviše cijeni *kad iz njegovih djela progovara njegovo ja, izraz njegove duše*, kakav je Matavulj, *umjetnik-tvorac, iznad svega u onim svojim kraćim slikama iz crnogorskog života*. Taj Matavuljev idealistički stav hvali i Laza Kostić koji pripovijetke „Zavođanku” i „Kako se Latinče oženilo” poredi sa „Povaretom”⁹. Indikativno je međutim, da je Car, jedan od rijetkih tumača onoga doba koji ističe umjetničku vrijednost pripovjedaka iz beogradskog života, čime se razlikuje od svojih savremenika.

Svoju studiju Car završava apoteozom izrečenom Matavulju kao *učitelju i uzoru* brojnih generacija pisaca. Veliki nastavljajući djela Stefana M. Ljubiše se slavi kao *oštar posmatrač svakidašnjeg života, sitne poezije ma-*

⁸ Vido Latković, *Simo Matavulj u Crnoj Gori*, Skoplje, 1940, str. 140.

⁹ Laza Kostić, *Sima Matavulj*, Sombor, 1909. godine, u rukopisu.

lih ambijenata (222), pisac rijetko prefinjene sklonosti humorističkoj i ironičnoj vizuri svijeta, *estetske dotjeranosti stila* i unutrašnje dinamike. Te će kvalitete Matavulj nedvosmisleno pokazati romanom *Bakonja fra-Brne* kojeg Car stavlja u red sa Servantesovim *Don Kihotom*, Lesažovim *Žil Blasom* i Swiftovim *Guliverovim putovanjima* kao djelima, koja po njegovoj ocjeni *stoje iznad svih mogućih promena u književnom ukusu*¹⁰. Izdvaja vanrednu koncepciju dva književna junaka: staroga fra-Brna Načvara i njegovog imenjaka i nasljednika, mladog Bakonju fra-Brna XXV. Uočava scenu buđenja čulnosti smatrajući je netipičnom za Matavuljev književni proserde, ali ne i za njegovo poznavanje života. On pisca brani i od *antikatoličke težnje* koju su mu pripisivali pojedini tumači jer nisu shvatali da Matavulj svestrano sagledava svaki problem i *da je kao svaki pravi humorist (...) rođeni skeptik* (112). Izdvaja nekoliko vidova komičnog govora: od otvorenog izrugivanja i izobličavanja preko prefinjene ironije do parodizacije sakralnih tekstova. *Majstorstvo pričanja* je sintagma kojom je Car označio najvrednije postulate Matavuljevog romana *Bakonja fra-Brne*, što će kao svoj stav potvrditi i sam Ivo Andrić.

Poetika pisanja Sima Matavulja se između ostaog, otkrivala poetikom čitanja njegovih savremenika, među kojima Marko Car zauzima posebno mjesto. Nekoliko je aspekata na osnovu kojih Car vrednuje književna djela i uspostavlja svoju poetiku čitanja: odnos između djela i stvarnosti, tendencioznost djela, objektivnost pripovijedanja, tipičnost književnog junaka, uvjerljivost izlaganja, odlike žanra, pitanja stila i jezika, i na jednom širem planu, odnos između sadržine i forme. Književno djelo je vrijednost sama po sebi, ali je priroda proučavanja književnosti takva da se ono može shvatiti samo u vezi sa odnosom prema nekom sistemu vrijednosti. Marko Car razmatra problematiku Matavuljevog opusa u jedino mogućem okviru kulturnog konteksta kojem sam pripada. Činjenica je međutim, da se naše razumijevanje vremenom mijenja u zavisnosti od promjene diskursa i kulturnog konteksta. Otuda značaj analize zaboravljenih književno kritičkih radova nema za cilj rekonstrukciju ranijih znanja koliko preispitivanje savremenih.

¹⁰ Marko Car, „Bakonja fra Brne”, *Eseji*, SKZ, Beograd, 1936, str. 106.

Ljiljana PAJOVIĆ-DUJOVIĆ

MARKO CAR'S LITERARY PICTURES ABOUT SIMO MATAVULJ

Summary

The aim of this paper is to reconsider the interdisciplinary activity of Marko Car (1859-1953) who has contributed greatly to the development of literary history and critique of South-Slavic literature with his book *My Sympathies*, published in Zadar in 1913. The book is comprised of the cycles of his literary pictures and studies, as we find out from the subtitle of *My Sympathies* given by this unusual aesthete himself. Beside the intention to base his attitudes on objective evaluations, the book is indicated by the impact of author's personal impressions and it paves the way for the impressionistic critique. Car perceives Simo Matavulj as essential narrator whose intention is not to impose an idea. He discusses the most relevant narrative techniques in Matavulj's literary work in which there is no abstraction, the action is moved by the impulse of event, the linear composition is omitted, the narrative patterns are finely perceived anecdotes that disclose the dramatic of the real, literary characters that are vivid mostly due to the distinct speech characterization.

Biljana LAUVSTAD
Oslo

NOVI MASKULINITET U ROMANU *PRIVATNA GALERIJA*¹

Novija crnogorska književnost istražuje mogućnosti kreiranja novih maskuliniteta, i time mijenja postojeću praksu muške (samo)reprezentacije. Ovaj članak analizira kako se *novi senzibilitet* u romanu Balše Brkovića, *Privatna galerija*, artikuliše kroz dominantni maskulinitet teksta. U centru analize je način na koji se novi muškarac samoreprezentuje u sferi ljubavi i erosa. Budući da je u pitanju tekst koji razotkriva sopstvene tekstualne konvencije, odgovarajući pristup tekstu je iz perspektive kritičke teorije. Analiza pokazuje da ovoj samosvjesnoj literaturi promiče da žena, ili predstava o ženi, ostaje nepoznata – bijela fleka, diskursa. Roman *Privatna galerija* doprinosi artikuli-sanju novih crnogorskih iskustava i potrebnom mijenjanju kulturne prakse. Kao metafiktivni tekst, *Privatna galerija* previđa međutim svoje stereotipije, što ga u neku ruku diskvalifikuje.

Ključne riječi: Novi crnogorski roman, nova intimnost, samoreprezentacija, maskulinitet, metafikcija, kritička feministička teorija.

*To je taj novi senzibilitet o kome svi vole
da pričaju, a ipak samo rijetki i da ga
artikulišu.*

(Brković, 2002: 198)

I Uvod

Roman *Privatna galerija* Balše Brkovića izašao je 2002. godine u Podgorici i postao bestseller, knjiga o kojoj su svi imali mišljenje, uključujući i one koji je nijesu čitali. Knjiga je prihvaćena kao roman našeg vre-

¹ Ovaj članak je prerada teksta: Lauvstad, Biljana Jovanović (2010) *Masculinity and the New Sensibility: Reading a Contemporary Montenegrin Novel*, u: Šarić, Ljiljana; Andreas, Musolff; Stefan, Manz & Ingrid, Hudabiunigg (ed.), *Contesting Europe's Eastern Rim: Cultural Identities in Public Discourse*. Multilingual Matters. ISBN 9781847693242. Poglavlje 12, str. 188–202.

mena, koji je prepoznao značenjske promjene koje su se dogodile na kulturološkom planu u bliskoj historiji nacije. I kako kritika ističe, i samo postojanje i prijem ovog romana potvrda je tih promjena (Jovanović, 2002). Činjenica da se jedan roman, a ne na primjer memoari nekog generala, našao u centru čitalačke javnosti, nesvakidašnje je iskustvo u crnogorskoj javnosti; osim toga nesvakidašnja je pojava nečeg tako netradicionalnog kao urbani crnogorski roman; tako atipičnog kao crnogorski roman postmodernog predznaka.

Literatura je dio kulturne prakse jednog društva, što znači da tu praksu i čini i mijenja. Ovaj članak treba da pokaže kako se *novi senzibilitet* artikuliše kroz glavni (dominantni) maskulinitet romana, „oličenog“ u Bakiyu. Pojam maskuliniteta (engl. masculinity) koristim kao analitički pojam. Njegovo teoretsko značenje se zasniva na tezi da se maskulinitet stvara u relacijama, kako prema ženama, tako prema drugim muškarcima. U žiži mog čitanja je način na koji se novi muškarac (samo)reprezentuje uopšte, a posebno u sferi ljubavi i erosa – u romanu u kojem kritika vidi *buđenje crnogorskog erosa* (Jovanović, 2002).

Privatna galerija je pisana u tradiciji literature metafikcije. Književnost je uvijek fikcija, pa i kada ukazuje na neku za čitaoca prepoznatljivu vantekstualnu stvarnost. Tako i književni lik nije ličnost, već postoji samo u tekstu, kao iluzija ličnosti. Osnovna karakteristika metafikcije je da upravlja pažnju na ovaj svoj status fikcije. To je slučaj i sa romanom *Privatna galerija* koji svoju stvarnost gradi tijesno se pozicionirajući uz prepoznatljivu vantekstualnu stvarnost. Metafikcija naizmjenično u istom tekstu stvara i razara iluziju stvarnosti. Otkrivajući sopstvenu konstrukciju, metafikcija otkriva konstrukciju svake priče, pa i naših priča o stvarnosti koju živimo. Na taj način pitanje što je *stvarno* gubi na relevantnosti, i jedino interesantno ostaje sama priča.

Ova po svemu samosvjesna literatura, koja artikuliše kritičku svijest o sopstvenim tekstualnim strategijama, traži da bude čitana u tradiciji kritičke teorije. Analiza teksta metodom pažljivog čitanja (engl. close reading) pokazuje da u slučaju ovog romana nestereotipna predstava o ženi ostaje van diskursa. Pri tom je zanimljivo da čak i ovoj samosvjesnoj literaturi promiče ono što ostaje *između redova*. Ovo neuočeno prijeti da naruši projekat romana *Privatna galerija*.

Krivotvorilac

Okvirna priča *Privatne galerije* je o jednom neobičnom krivotvorenju. Baki i njegov brat Kuzma, student umjetnosti, sanjaju o tome da otvo-

re svoju privatnu galeriju. Da bi za nju zaradili, braća stvaraju umjetničke slike opisane u knjigama, ali koje van teksta nikada nijesu postojale. Slike zatim skupo prodaju kao autentična umjetnička djela. Fikcija je tako postajala stvarnost u jednom „izvrnutom“ krivotvorenju.

Motiv krivotvorenja funkcioniše i na tropološkom nivou, ukazujući na status teksta. Kao centralni element poetike ovog romana, krivotvorenje je i alegorija naracije. *Privatna galerija* sadrži brojne varijacije na temu kamufliranja i krivotvorenja. Igra skrivenog – nađenog u romanu, konstrukcija i dekonstrukcija tekstualne stvarnosti, ukazuje na metafiktivnu prirodu poetskog koncepta *Privatne galerije*. U povratnom smislu, ona ukazuje na savremni doživljaj svijeta kao konstrukcije. U tome je „podrivajuća“ aktivnost ovog romana u kojem *ništa nije ono što izgleda da jest* (Brković, 2002: 42)

Pričanje priča je krivotvorenje, jer *priče sadrže u sebi mnoštvo drugih priča* (Brković, 2002: 119) – neispričanih. Priča o sebi uvijek je samo jedna od bezbroj priča o sebi. Bakiju je zato nemoguće napisati nekrivotvoreću priču o sebi: *Napisaću jednu mistifikatorsku povijest o Bakiju... Kažem mistifikatorsku – jer, bilo kako govoriti o sebi, znači upravo to – stvari činiti unekoliko drugačijima* (Brković, 2002: 162).

U središtu mog čitanja je Baki kao proizvod pisanja; taj *unekoliko drugačiji* Baki.

II Pozicioniranje kao strategija

Sine, čitav život je na neki način utvrđivanje sopstvene pozicije. Nikada ne smiješ prestati to da činiš, rekao mi je nebrojeno puta.

(Brković, 2002: 54)

Pozicioniranje je strategija (samo)reprezentacije glavnog lika romana. Pseudoautobiografsko ja pozicionira se prije svega izborom netradicionalne poetske prakse metafikcije – netradicionalne u kontekstu nacionalne književnosti. Bakijev identitet, kao pisca i kao muškarca gradi se u odnosu prema tradicionalizmu svih vrsta, od literarnog do političkog. Baki zauzima jedan elitistički stav manjine po izboru: *Biti u manjini je pitanje stila, a ne sudbine* (Brković, 2002: 9) i time se identifikuje kao *drugačiji*. Baki se ovim stavom manjine pozicionira nasuprot svemu što smatra većinskim (i negativnim), a što je u isto vrijeme i jemstvo njegove drugosti.

Urbana književnost

Privatna galerija je priča tridesetpetogodišnjeg Bartolomeja Braunovića o sebi i svom vremenu. Baki, kako ga zovu ljudi u Podgorici (Brković, 2002: 11) ili BB, kako još sebe u romanu naziva, živi u Podgorici i radi kao urednik kulturne rubrike čitanog dnevnog lista *Vijesti*. Razveden je, njegov sedmogodišnji sin živi sa majkom u Beogradu. Radnja romana se poklapa sa Bakijevim ulaskom i izlaskom iz jedne intimne veze, a djelimično i sa posjetom sina. Roman počinje retrospektivno, posjetom književnom festivalu u Rusiji, i završava se otvaranjem galerije.

Bakijeva svakodnevica, kao i svaka druga mirnodopska, ispunjena je poslom, izlascima i druženjima i nekim intimnim projektima. Baki ostavlja utisak kompetentnog konzumenta kulture, i obaviještenog posmatrača i kritičara društvenih i političkih dešavanja. Društveni okvir romana karakteriše jedna atmosfera postperioda – od skorašnjosti rata i istrajavanja nacionalističko-klerikalnih šablona, do novih konstelacija moći nastalih u metežu rata i raslojavanja.

Projekat pseudoautobiografskog pripovjedačkog ja u romanu je prepoznavanje i osvajanje svog prostora u tom najnovijem postperiodu crnogorske istorije. To je Bakijev i lični i intimni projekat.

Intimnost prepoznatljive vantekstualne svakodnevice nova je u crnogorskoj fikciji.

Fizički prostor nove intime je prostor grada. Taj urbani prostor treba prvo osvojiti. Literatura, a time i *Privatna galerija*, čini to time što ga piše, i pišući ga – stvara. Teritorijalnost projekta podvlači okvir povučen od početka do kraja romana. Tu je topografija grada, sastajališta i specifični *kolorit* Podgorice. Grad je i topos i *psihologija*. Grad se stvara kroz prepoznatljivi žargon, način ophođenja, specifični humor. A zatim unošenjem ličnih navika i ličnog ritma – intime – u taj prostor. Bakijeva isključivost, kult intelektualizma i liberalnost prema narkoticima, nasljeđe su literature urbanog još od Bodlera, ovdje ponovljeno u scenografiji podgoričkog *splina*.

Bakijeva urbanost je prije svega literarna. Gradski identitet pseudoautobiografskog ja romana je prije svega identitet urbanog pisca.

Važan element bakijevkse poetike samopozicioniranja je stav literarnog antitradicionaliste koji na jedan karnevalistički način detronizuje ono što smatra dominirajućum institucionalizovanom literarnom praksom društva. Epika kao herojska književnost nacije je za Bakija staromodni literarni, a time i kulturološki konzervativan koncept.

Moderan muškarac

Kao suprotnost dominantnog maskuliniteta, pored herojike *epike*, roman identifikuje i tradicionalni crnogorski patrijarhalni etnos. Veza između patrijarhata i *epike* tradicionalnog sela je očigledna. S one strane granice grada nalazi se ruralno-patrijarhalni svijet. Pseudoautobiografsko je izražava jedan eksplicitno antipatrijarhalni stav sljedećom karikaturom:

Tada opažam da djevojci koja ovdje radi neko pravi društvo. Muškarac oko trideset godina, sigurno je njen vjerenik. (Ona je sa periferije, a tamo djevojke nemaju momke, nego vjerenike.)

- Vazda me držiš zatvorenu, kaže ona.

- Nemaš ti pojma kakav je ovaj svijet, prilično uvjerljivo (neki gorki talog iskustva, možda), veli on.

- Kako ću bilo šta znati kad sam stalno u ovoj ili onoj drugoj kuhinji...

(Brković, 2002: 137)

Ili u *vulgarizovanoj verziji*:

Kako je lijepa, liči na Liv Tyler.

- Samo je poštenija od nje, budi siguran, kaže Igi parodirajući klasični crnogorski diskurs o ženama.

(Brković, 2002: 29)

Scena sa *djevojkom iz predgrađa* je direktna aluzija na tradicionalnu kulturološku praksu. Scena je eho konflikata baziranih na muškarčevom i ženinom različitom razumijevanju *njenih* potreba. Na kulturološkom planu društvene prakse, što bi u kontekstu Bakijeve priče mogli nazvati i većinskom praksom, postoji jedan dvostruki seksualni standard – jedan za muškarce i jedan za žene. Iako je kontrola seksualnog života tradicionalno važila i za muškarce i za žene, patrijarhalno društvo se zasniva prvenstveno na kontroli ženske seksualnosti. U ovom kontekstu je razgovor između djevojke i vjerenika simptomatičan, kao što je na poetskom planu simptomatično pozicioniranje: ruralnost i nemoderno (periferija), nasuprot urbanom i modernom (gradski mladići koji komentarišu scenu).

Tadicionalna žena živi po strogim pravilima androcentričnog društva, povinujući se kultu muške nadmoći. Da patrijarhalna polarizacija nije samo fenomen *periferije*, izražava međutim odnos Bakijevih roditelja. Bakijevom viđenju svijeta smeta što je majki važno jedino što muž Josif misli, što se njen domen svodi na porodicu i kuhinju, a posebno to što je takav život

njen samostalni izbor. I pored toga što je školovana žena, superiornost muža nad sobom izabrala je dobrovoljno, i to dotle da je ostala *bez svog mišljenja*:

... Ona je slaba, životom zaplašena žena – a nije uvijek bila takva – neoprostivo često je u potpunosti bez svog mišljenja. Za sva vremena uvedena u njegov referentni okvir. Ona ne gleda na stvari kakve jesu, nego uvijek grozničavo pokušava odgonetnuti kako ih Josif vidi. I tu, naravno, raskošno griješi, prirodno...

(Brković, 2002: 48)

Izgleda, kaže Baki, da je očeva nadmoćnost jedini mogući način očevog ostajanja u braku, budući da je imao tri braka prije ovoga: *To je vjerovatno jedini funkcionalni modus kada je o J. B. riječ* (Brković, 2002: 48)

Očev *modus* je tradicionalni patrijarhalni modus koji je, sudeći po Bakijevim riječima, suprotan Bakijevom doživljaju svijeta.

III Slijepa tačka (samo)reprezentacije

What I mean, instead, is a movement from the space represented by/in a representation, by/in a discourse, by/in a sex-gender system, to the space not represented yet implied (unseen) in them.

(deLauretis 1987: 25)²

Analiza koja slijedi ukazuje na jednu važnu nekonsekventnost u pozicioniranju antitradicionalističkog maskuliniteta romana. Ova nekonsekventnost posljedica je jednog iznenađujućeg tekstualnog propusta. Ona je ono neuočeno od strane samosvjesnog metafiktivnog teksta.

Analiza se zasniva na iščitavanju relacija koje dominantni maskulinitet gradi prema trima ženama u romanu.

Milva

Milva je središnji ženski lik Bakijeve priče, istovremeno i najsimpatičniji lik romana. Prije svega, Milva je umjetnik. BB je ljubitelj i dobar poznavalac crnogorskog slikarstva, uz to i strastveni *skupljač* slika. U Bakijevom stanu obješena su i Milvina *velika platna*. Kad BB kaže da je Mil-

² Moje čitanje je inspirisano tekstovima de Lauretis, T. (1987).

va njegova *omiljena slikarka* (Brković, 2002: 28), prva vrsta *srodnosti po izboru* je uspostavljena.

Milva je za Bakija više od dobre slikarke. Ona je njegova prijateljica, bliža možda od svih prijatelja. Milva je ta koja ga poznaje, uvijek tu da mu pomogne, da ga spasi od neželjenog društva ili da ode sa njim po njegovog sina; uz to odomaćeni gost kod njegovih roditelja. Njihov odnos karakteriše uzajamnost vezanosti i potrebe jednog za drugim. BB doživljava Milvu kao ličnost drugačiju od svih, osobu koja zadivljuje originalnošću. Prije svega doživljava je kao *ženu* drugačiju od drugih žena.

Kao književni lik, Milva ima kvalitete herojevog prijatelja klasične epske literature. Milva ima i literarne karakteristike amazonke, *smjele jahalice*. Ona ugrožava domen tradicionalnog muškarca kao u sceni *divljanja* ulicama u autu, pri čemu se poražen domaći mačo – a u kontekstu odgovarajuće simbolike automobila kastriran – povlači. Baki je Milvom zadivljen, Baki se Milvom ponosi. Baki se ovdje preko Milve, pozicionira prema mačou.

Od posebnog značaja za tekst je međutim to što je odnos Bakija i Milve aseksualan. Štoviše, teško je u ovom odnosu prema Milvi ne prepoznati nešto od tradicionalnog crnogorskog etnosa bliskosti muškarca sa sestrom.

Erotska veza sa sestrom je nezamisliva. S druge strane iznenađuje da upravo ova aseksualnost odnosa daje Milvi i Bakiju jednu posebnu slobodu u intimnosti komunikacije.

- *Baki, čuvaj me. Brani me ako me neko napadne. Moram ovdje da napišem jedan grafit, ona će.*

- *Pa si me zbog toga potegla. Mogao je neko drugi poći sa tobom, odvrćam.*

- *Ali ja hoću da si to ti, veli ona mazno i izlazi iz kola.*

(Brković, 2002: 80)

U ovoj bliskosti ima nečeg ekskluzivnog, budući da je Milva jedini ženski lik u romanu prema kojoj je Baki izražava nježnost, kojoj tepa. Milva je i jedini ženski lik u romanu kojoj je *dopušteno* da bude *mazna* s Bakijem, a da to ne ugrožava ni njen ni njegov status, već samo potvrđuje njihovu bliskost.

Lidija

Mazno ponašanje bez seksualnih konotacija je *privilegija* sestre. Druga žena koja koristi mazne tonove u komunikaciji sa Bakijem je Lidija, što u Lidijinom slučaju ima sasvim drugu konotaciju.

Lidija je filmski kritičar, Bakijev *omiljeni filmski kritičar* (Brković, 2002: 19), sa kojom ulazi u erotsku vezu na početku romana. Ulazak u vezu BB ovako opisuje:

Malo zatim počinje Lidijina i moja veza.

Osjećam kako se njena gola ruka oslanja na islikano platno, dok konstruišemo prvi poljubac ispod Milvine slike koja se zove, Ništa nije ono što izgleda da jest’.

(Brković, 2002: 42)

Bakijev odnos sa Lidijom je isključivo seksualan. Lidijina jaka privlačnost od samog početka je erotske prirode. Činjenica da poljubac nije *što izgleda da jeste* (te da nema ništa sa ljubavlju), biće očigledna već u narednoj sceni, u Lidijinoj drugoj pojavi u romanu. Scena je jedna sasvim konvencionalna erotska scena u žanru meke pornografije, koja počinje ovako:

Lidija sada, sasvim neočekivano, polaže ruku na moje međunožje. Kao i sve plavokose žene, djeluje dosta erotično u prostoru jasne igre.

Počinje, uz maznu gestikulaciju, da me zaziva u zagrljaj.

(Brković, 2002: 58)

Treba uočiti da je Lidija ta koja je aktivna, i da se BB *podaje*. U isto vrijeme, BB ni u jednom trenutku u romanu ne gubi kontrolu, tj. ne dolazi u opasnost da se zaljubi. Kao da upravo Lidijina jaka erotska privlačnost već od samog početka ne ostavlja prostora za ljubav.

Paradoks intimiteta dominantnog maskuliniteta u romanu *Privatna galerija* je da ostvaruje najveću intimnost sa ženom sa kojom osjeća najmanju bliskost.

Prostor jasne igre

Završna scena sa Lidijom daje jednu dodatnu dimenziju ovim relacijama. Scena se odvija na plaži, priča je pretposlednja u romanu, i upravo se završila promocija Lidijinog reklamnog spota. Spot je loš, pun klišeja, ali

ga publika na promociji dobro prima. BB je razočaran, i čeka da mu Lidija priđe i da ga pita za mišljenje.

Dolazi red i na mene. Grlim je i ne govorim ništa. Tada shvatam da mi ona nešto šapuće, i ulažem izvjestan napor ne bih li razabrao o čemu govori.

- Kako je reagovao Predsjednik? Jesi li snimio kako je reagovao Predsjednik?, pita me, treći put zaredom, moja draga...

(Brković, 2002: 176)

Lidiji je važnije što predsjednik misli o njenom spotu, nego što BB misli. (Ponovo) slijedi poljubac koji *nije ono što izgleda da jeste:*

Kada shvatam šta me pita, osjećam, drugi put danas, nevjerovatan priliv bijesa. Kakva ćurka, mislim i uzimam šakama njenu glavu kao da je kanim poljubiti u usta, ali svojim se ustima primičem njenom desnom uvu, i, veoma razgovijetno izgovaram:

- Ti si – ništa.

Onda je ljubim u usta, i pomjeram se nekoliko koraka unazad.

(Brković, 2002: 176)

Ova scena *ostavljanja* Lidije ima funkciju da *pojača pripovjedačev moralni kostur i dodatno kristalizira njegovu čistu poziciju* (Matanović, 2002). Ostaje ipak da se prokomentariše brutalnost Bakijeve reakcije. Iznenaduje toliki i nagli priliv bijesa (koji isto tako brzo i prestaje). Tim prije što intenzitet Bakijevog razočaranja nije u skladu sa tim što Baki ovu scenu već najavljuje u opisu Lidijinih priprema i važnosti koju pridaje događaju. Bakijeva reakcija djeluje predimenzionirano, koliko u Bakijevom izražavanju moralne osude, toliko u vulgarnosti načina na koji to čini.

Objašnjenje se nalazi u tekstu. Kad ga Milva pita što se desilo, Baki kaže:

Zapravo, to je jednostavno: ni po koju cijenu ne želim da budem sa ženom kojoj je o bilo čemu važnije mišljenje Predsjednika, ili Pape, ili Princa, od onoga što ja mislim. Meni se to čini tako shvatljivim.

(Brković, 2002: 177)

Razlog prekida veze je to što Baki ne može da zamisli situaciju u kojoj žena njemu pretpostavlja druge muškarace. Milvin odgovor je zato simptomatičan: *Možda je malo starinski, ali legitimno svakako* (Brković, 2002: 176), kaže ona. Crnogorski etnos je jedna od tema u *pozicioniranju* pri-

povjednog ja. Tema je otud interesantna u svijetlu antropološko-psihološke literature o Crnogorcima:

Kombinacija narcisoidnosti i agresivnosti ojačala je njegov [Crnogorčev] solipsistički stav prema ženi, naročito prema vlastitoj. Kao posljedica ovog stava, nema veće pogibije za Crnogorca nego kada ga žena obespita, kada ga zanemari i ,pregazi'.

(Baković, 1997: 153).

Lidija ima samo jednu funkciju u romanu, a to je kao sredstvo u (samo) reprezentaciji dominantnog maskuliniteta romana. Ovo pozicioniranje tiče se konstruisanja preferentnog moralnog kodeksa s jedne strane, međutim posebno se tiče konstruisanja moralne i intelektualne superiornosti glavnog muškog lika nad ostalim muškarcima.

U ovoj perspektivi ono što BB ironično naziva *jasnom igrom* između Lidije i njega, biva „jasnije“ u trenutku kada čitalac prepozna konkurentni maskulinitet – kao trećeg igrača. Iz perspektive samoreprezentovanja, BB odbačenu Lidiju istovremeno *dobacuje* ovim konkurentima i time potvrđuje da su mu po svemu inferiorni. Otuda i brutalnost postupka. Svojim načinom Baki u suštini nastavlja jednu *razumljivu* komunikaciju sa konkurentnim maskulinitetom, i tako potvrđuje konvencije (literarne) igre.

Vulgarnošću svog načina BB neočekivano potvrđuje zajedništvo upravo sa muškarcima od kojih ne samo da se ograđuje, nego nasuprot kojih sebe gradi kao (literarni) lik. Svojim načinom Baki potvrđuje svoje ostajanje u svijetu mačo-ideala.

Milva se javlja u ulozi tješitelja, potvrđujući postojanost ljubavi sestre koja će upravo njega staviti uvijek prije svih. Kao kakav deus ex machina sestrinske ljubavi javlja se Milva u ulozi spasioca:

Baki, hajde da nestanemo odavde. [...] Nestanimo kao što nestaje dobra prilika – neosjetno, a da svi misle da smo još tu negdje...

(Brković, 2002: 179)

Milva je utočište u kojem Bakijeva muškost nikada neće biti ugrožena.

Saša

Ono što pada u oči je odsustvo Saše iz teksta. Prvo i osnovno, Saša je predstavljena isključivo posredno, Bakijevom pričom o njoj. Osim par rečenica preko telefona, Saše tu nema ni u govoru niti u *prenosu* misli. Drugo, Sašina udaljenost je geografska i referentna: ona živi van Crne Gore,

ona je štoviše iz jednog drugog kulturno-referentnog okvira (Srednjoevropaljanka, Panonka). Osim nekih nagovještaja, za čitaoca romana Saša je sasvim neodređeni lik. Jasno je međutim da Baki Sašu smatra sebi intelektualno, moralno i emotivno ravnom, ako ne i superiornom.

Nasuprot totalnom odsustvu lika Saše u romanu, Bakijeva priča o ljubavi prema njoj je dominantna. Baki ne ostavlja mjesta sumnji da je u pitanju bila izuzetna ljubav, čak nevjerovatna ljubav, kako to Baki donekle sapunski formuliše:

Najiskrenije: ja nisam čak ni u knjigama sreo baš takvu ljubav. Sve je smiješno, vjeruj mi, pri tome...

(Brković, 2002: 101)

Ovakva ljubav traje međutim isključivo kao osjećaj intenzivnog nedostatka ili kako to Baki (opet sapunski) formuliše kad kaže kako mu *užasno nedostaje* (Brković, 2002: 100).

Ništa u tekstu ne nagovještava da može doći do ponovnog uspostavljanja kontakta. Konačnost Sašinih odsustva s jedne strane, i trajanje nedostatka za njom s druge, je status quo romana. Ljubav postoji samo kao sjećanje na ljubav i na ženu kao *nedodirljivost prošlosti* (Brković, 2002: 103).

Nameće se zaključak da Baki ne može ostvariti ljubav sa stvarnom ženom. Budući da se Baki (samo)predstavlja kao heteroseksualan, isključuje se mogućnost latentne homoseksualnosti. Bakijeva *ljubav na daljinu* je, drugim riječima, nemogućnost ljubavi na blizinu.

Dihotomija

Bakijeva priča stvara utisak da iako postoji neko racionalno objašnjenje razlaza sa Sašom, neki drugi odgovor je ipak teško naći sem onog neodređenog da su se razišli: Baki govori o *zamarajućoj transformaciji* (Brković, 2002: 102) i svađama koje su dovele do razvoda, o svom dijelu krivice. Čitaocu je ovo u prvi mah prepoznatljivo iskustvo i time prihvatljivo objašnjenje: u životu se ljudi zaista razilaze; ljudi i veze se mijenjaju (transformišu).

Ali književni tekst nije *život*.

Odgovor koji se u tekstu kristalizuje je pak sljedeći: odsustvo žene uslov je trajanja ljubavi. Ljubav je moguća samo kao odsustvo žene.

Bliži uvid u relacije prema svim trima ženama u romanu pokazao je da u intimnoj priči dominantnog maskuliniteta ne postoji mogućnost simultanosti ljubavi i erosa. Ova nemogućnost, ovaj osjećaj amputiranosti uzrok

je i osnovne frustracije Bakijeve intimnosti, u oscilacijama između pornografije i neostvarivosti ideala.

Može se zaključiti da intimnost dominantnog maskuliniteta u romanu *Privatna galerija* karakteriše dihotomija ljubavi i erosa.

U artikulisanju dihotomija u igri koja se u romanu zove *desno - lijeva džeziranja* (Brković, 2002: 73) ova dihotomija nedostaje. Interesantno je da dihotomija *seksa (lijevo)* i *porodice (desno)*, u ovoj šematskoj igri postoji. Suprotan pol seksu je porodica. U mom čitanju osnovna polarizacija je na relaciji seksualnosti i ljubavi. Neartikulisanost ove *između redova* postojeće dihotomije u tekstu može se objasniti time što niti Baki, niti tekst ne posjeduju svijest o ovoj faktički postojećoj dihotomiji.

Predlog tumačenja

Ostaje da se pokuša odgovoriti zašto je ideal neostvariv.

Tumačenja koje se ovdje predlaže polazi od prisustva trećeg igrača *jasne igre*. Pored žene i muškarca treći igrač je – konkurentni maskulinitet, i sa njim jedna stalno prisutna, latentna ugroženost dominantnog maskuliniteta romana.

Pozicioniranje prema konkurentnom maskulinitetu je odnos kojem je sve drugo podređeno.

To je taj Bakijev *starinski, mada legitimni* način. U sferi privatnosti tradicionalni crnogorski muškarac nikada ne pokazuje nježnost prema ženi; ne zato što je ne voli, nego da mu se društvo, drugi muškarci ne bi narugali.

Tamo gdje postoji ljubav kao ulog, igra je preriskantna. Zato erotsku vezu sa ženom koja mu je intelektualno i moralno ravna, Baki ne može ostvariti. Muškarac u *Privatnoj galeriji* igra samo na sigurno. Erotska veza moguća je samo sa njemu inferiornijom ženom. Iz tog razloga Baki bira sjećanje, a ne ženu. I time prinosi veliku žrtvu – svoju intimnost.

Dihotomija ljubavi i erotskog ostaje stub (samo)reprezentacije dominantnog maskuliniteta romana, a razlog je strah od uvijek prisutne mogućnosti da ga konkurentni maskulinitet ugrozi.

Žena koje nema

Ženski likovi u romanu samo su sredstvo u konstrukciji moralne i intelektualne superiornosti glavnog muškog lika romana, u odnosu na druge muškarce. To je ta *jasna igra Privatne galerije*. Ono što *jasnu igru* omogućava je to što dominantni maskulinitet u nju ne ulaže ništa.

U ovom tekstu postoje samo stereotipne predstave o ženi: plava Lidija (eros), tamna Milva (ženski androgin i sestra) i daleka Saša (idealna žena). Ni jedna od njih *stvarna* žena. Drugim riječima, žene u ovom tekstu nema.

Privatna galerija svojim primjerom potvrđuje da i u postmodernom tekstu nove senzibilnosti lik žene je i dalje, na književno tradicionalni način, samo sredstvo (samo)reprezentacije muškarca. Metafiktivni tekst previđa svoje stereotipije, što ga u jednu ruku diskvalifikuje.

Zaključak je razočaravajući upravo zbog proklamirane različitosti Bakijeve projekta.

Novije studije maskuliniteta potvrđuju analizu teksta. Studije ističu da se maskulinitet tradicionalno gradi na temelju straha muškarca da ga ne *onemuževe*, kao i na temelju straha od različitosti – da nije muškarac *na pravi način* (Lorentzen i Múhleisen, 2006: 132). U tom strahu dominantni maskulinitet u *Privatnoj galeriji* samo rekonstruiše konvencionalnu patrijarhalnu tradiciju.

Pri tome se može još i dodati da (skriveni) ideal muževnosti zahtijeva samoootuđenje muškarca.

Brajan

Pred kraj ove analize treba se osvrnuti i na jednu posebnu ljubav u romanu. Dominantna i ostvarljiva ljubav u *Privatnoj galeriji* nije prema ženi, već prema sinu. Osim par sekvenci o Saši, jedini djelovi romana u kojima se javlja patos lirskog je u opisima odnosa prema sinu.

Upravo zbog patosa interesantno je da je i tema nostalgije za starim kanalisana kroz dječakov mitološki doživljaj svijeta, te da se upravo sedmogodišnjem dječaku daje funkcija spona između starog i novog. Interesantno je da je sin taj koji uspostavlja kontakt sa *starinskim egzotizmom* (Brković, 2002: 67). Sve lirsko i sva patetika herojske literature, zavičaja, usmenosti i nasljeđa, odjeka slavni bitki – sve to je kanalisano kroz doživljaj jednog osjećajnog i literarno obdarenog dječaka.

Ovo je neočekivani ulazak epike *na mala vrata*. I sama činjenica da je dijete u romanu sin, a ne ćerka, takođe je *episka* – opsjednutost crnogorskih muškaraca sinovima je legendarna.

Prodor tradicije u novo preko sina je iznenađujući, budući da je sin po godinama daleko najmlađi i najudaljeniji od starog. Posebno iznenađuje ova uloga dodijeljena sinu u svijetlu simbolike dolazećeg vremena. Kao da tekst ovim sam sebe demantuje.

Jedan od mogućih odgovora je da je ovo dječakovo „putovanje“ u epiku obavezni dio sentimentalnog vaspitanja svakog crnogorskog dječaka. Kada poraste, muškarac će se pobuniti protiv starog svijeta, i napisati roman o novom (senzibilitetu).

Zaključak

Početakom 90-ih godina XX vijeka bilježimo vidljivu promjenu u crnogorskoj književnosti. Piše se proza koja uvodi novu crnogorsku fragmentarnu mini priču muške intimnosti.

Brkovićev projekat je da osvoji novu literarnu teritoriju za nove identitete, tako što će artikulirati nova crnogorska iskustva. Pripovjedačevo određenje sebe kao *manjine po stilu*, ukazuje na ekskluzivnost projekta. U kulturološkom smislu, ova literatura stvara alternativu tradicionalnom diskursu o maskulinitetu. Jedna od diskurzivnih strategija je da detronizuje ono što dominantni maskulinitet romana (u liku Bakija) doživljava kao institucionalizovane modele stereotipnog izraza i ideologiziranog jezika.

Interesantno je zato da u ovom literarno samosvjesnom projektu intimne proze postoji jedna očigledna *bijela fleka* teksta, nepoznata (x) diskursa, a to je žena. Odsutna žena garancija je maskuliniteta.

Nije lako pisati mistifikatorsku priču o Bakiju. Postavši fikcija, BB i njegov svijet su *načinjeni drugačijima*, i to ne samo subverzivnim djelovanjem pripovjedača – nego što je važnije, subverzivnim učinkom literarnih konvencija. Tekstualna praksa i literarne konvencije obavezuju. Otuda prijeti opasnost da ova mistifikacija nenamjerno postane stereotip – što je, kako je pokazano, očigledno u intimnoj sferi dominantnog maskuliniteta romana.

Privatna galerija ne ugrožava *status quo* tradicionalnih patrijarhalnih odnosa. Pozitivno je, međutim, što je crnogorska književnost počela da istražuje mogućnosti prostora za promjene, mogućnosti kreiranja novih maskuliniteta i time mijenjanja postojeće prakse muške (samo)reprezentacije.

Literatura

- Baković, T. (1997) *Depresivni optimizam Crnogoraca*. Beograd: Elit – Medica.
- Brković, B. (2002) *Privatna galerija*. Zagreb: Durieux (with Sarajevo: Buybook, and Cetinje: Otvoreni kulturni forum).
- deLauretis, T. (1987) *Technologies of Gender*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Jovanović, B. (2002) *Libroskopija*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka.
- Jovanović, B. (2005) *Crnogorski književni urbanitet*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka.
- Lorentzen, J. i Mühleisen, W. (red.) (2006) *Kjønnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Matanović, J. (2002) *Pisanje na tuđem nacrtu*: http://www.diwanmag.com.ba/arhiva/diwan11_12/sadrzaj/sadrzaj8.htm;
Milić, Z. (2003) *Tuđa večera*. Podgorica: CID.

Biljana LAUVSTAD

A NEW MASCULINITY IN THE NOVEL *PRIVATNA GALERIJA*

Summary

Balša Brković's novel *Privatna galerija* aims to contest a literary territory for new identities, in order to articulate the new Montenegrin experiences. This literature offers an alternative to the traditional cultural discourse on masculinity. In this highly conscious metafictional text, there is also an inconsequence, the blind spot. The essentially patriarchal dichotomy of Self and Other in the sex/gender relations remain. *Privatna galerija* does not threaten the status quo of the patriarchal sex/gender relations. However, it is clear that Montenegrin literature is at the beginning of creating new masculinities that are trying to break out from the patriarchal masculine ideal and, in doing so, making room for men's practice of change.

PRIKAZI

POVRATI MI VID I SNOVE

(Zorica Radulović, *Pjesma i žena (iz crnogorskog pjesništva)*,
Kolo, Nikšić, 2006, str. 370)

Postoji srce gdje ja živim

Puškin

Posljednjih pedesetak godina pojavio se značajan broj pjesničkih antologija. I samo oni koji ne vole poeziju mogu reći da takvih antologija ima i previše. Ali, tolike su još poetske oblasti skrivene od čitalačke publike – da se još tolike antologije mogu poželjeti. Jedna od takvih je i antologija *Pjesma i žena (iz crnogorskog pjesništva)* antologičarke Zorice Radulović, univerzitetskog profesora, koja je pokazala da u Crnoj Gori u neprekinutom kontinuitetu živi kult žene i majke.

Svako može da ima svoj izbor najboljih pjesama, ili spisak najdražih pjesnika, a ipak se u tom skupu imaginarnih i stvarnih izbora poezije mogu razlikovati osnovne vrste. Jedna je vrsta po određenim temama, one prikazuju razvoj, različito ili srodno prilaženje nekoj temi u toku dužih vremenskih perioda ili na različitim područjima. Druga vrsta antologija hoće da kroz najkarakterističnije pjesničke tvorevine prikaže redosljed književnoistorijskih razdoblja, i na kraju ostaju one koje tragaju za najboljim pjesmama nezavisno od mjere u kojoj te pjesme prikazuju samog autora ili njegovu književnu epohu.

U samoj je prirodi stvari da ne možemo naći čiste predstavnike ovih vrsta antologija. Književnoistorijska pitanja se ne rješavaju antologičarskim poduhvatima, pa ni želja da se uspostave hijerarhije pjesničkih vrijednosti ne može se zadovoljiti nikakvim proporcijama u broju izabranih pjesama za antologiju. Ali, ni naš najsubjektivniji izbor ne možemo učiniti nezavisnim od književnoistorijskog okvira kome pjesma pripada i koji držimo u podsvijesti, ako već hoćemo da ga izgnamo iz svijesti. Tako je u objektivnim antologijama pokazatelj ličnog ukusa neizbrisiv. U primjeru ove anto-

logije, koja je prva ove vrste, po izboru žene, dobar ukus nije izostao. To je i očekivano od profesorke Radulović.

Antologija poezije je uvijek i priručnik poezije i knjiga za čitalačko uživanje. Ona je pokušaj uspostavljanja jednog malog pjesničkog kosmosa. Ona je i estetski eksperiment, ne samo zato što pokušava da prikaže jedan koherentan ukus ili pogled na književnu istoriju, nego i zato što pjesme i pjesnike/inje koje sadrži stavlja u okvir, u estetsku okolinu, u kontekst u kome oni nikada ranije nijesu bili.

Kontekst u kome čitamo neki put je nevidljiv: njega čine naše misli i asocijacije, naše prethodne knjige. Tako, povremeno, olako *pređemo* pored neke dobre pjesme.

Ako je nemoguće sačiniti idealnu antologiju, svakako je dobra ona koja je u stanju da pruži nova osvjetljavanja i ponudi nove uslove posmatranja. I to je razlog zašto antologiju treba čitati, a ne samo pregledati njene naslove. Pri čitanju postaju jasnije ne samo mnogostruke namjere, obziri, nadahnuća sastavljača nego se otkrivaju i tajna srodstva među pjesmama o kojima sastavljač i nije morao voditi računa, a ipak su dio estetskog eksperimenta u koji se upustio ne samo njen sastavljač nego i svaki čitalac.

Antologija *Pjesma i žena* sastavljena je s namjerom antologičarke da se izaberu najbolje pjesme o ženi i majci iz crnogorskog pjesništva. Ona ne nudi jednu teoriju poezije, nego jedan izbor crnogorskih pjesničkih vrijednosti.

Prvi ciklus ove antologije započinje Ničeovim stavom: *Što bi bio tvoj sjaj, Zvijezdo, da nije nas kojima sijaš*. Sedamdeset pjesnika (od Petra Petrovića Njegoša do Borisa Jovanovića Kastela) i 205 pjesama pjevaju o ženi koja je, kako kaže Indijska bajka, stvorena od:

*Ljupke obline mjeseca
Vitkosti i gipkosti vrbe,
Lakoće leptira i laganog njihanja trave
Smjernog pogleda golubice
Vesele igre sunčevih zraka
Suze oblaka
Nestalnosti vjetra
Oholosti paunice
Toplote ognja, toplote sunca
Gugutanja grlice, vjernosti golubice
Govorljivosti papagaja, podmuklosti mačke.*

Zorica Radulović nas ovim odabirom podsjeća kako *pjesnici stihovima ispredaju ženi pređu koncima zlatne fantazije*, od Njegoša i njegove „Noći skuplja vijeka“, preko Stevana Perovića Cuce, kralja Nikole, Trifuna Đukića, Rista Ratkovića, Radovana Zogovića, Lesa, Dušana Kostića, Jan-ka Đonovića, Radonje Vešovića, Jevrema, Mila Kralja, Vita, Vukmana Otaševića, Matije, Mira Đurovića, Mladena Lompara, Dušana Govedarice, Buda Dubaka, Miodraga Tripkovića, Brajkovića, do Vrbičkog i drugih.

Drugi ciklus ove antologije čine pjesme o majci, 43 pjesnika i 56 pjesama, predvodi krilatica (jevrejska poslovice): *Bog nije mogao biti svuda u istom trenu, pa je zato stvorio majku*. Slijede pjesme o majci kao vječitoj muzi, neiscrpoj inspiraciji, začetniku života. Autorka otkriva pjesnike istančanom recepcijom, nježno da ne povrijedi uzvišena pjesnička osjećanja, ili oskrnavi njihovu muzu, kojoj se uvijek pridodaju sveti atributi, a nije ih malo.

Na čelu ove pjesničke kolone je Mirko Banjević sa pjesmom „Vječnoj majci“, slijedi Radovan Zogović i „Besmrtnost tkalje“, a onda Janko Đonović, Mihailo Vuković, Leso Ivanović sa Porukom: *Nek vas ne tišti, majke i sestre odsustvo brata i sina*, tu su i Dušan Kostić, Vukalica Milutinović, Radonja Vešović, Svetozar Piletić, Marko Đonović, Žarko Đurović, Petar Đuranović, Ljubisav Milićević, Miloš Ostojič, Vojislav Vulcanović, Sreten Perović, Vladislav Pavićević, Jevrem Brković sa stihovima:

*U mlijeku tvome sve je ovo bilo:
Duklja i Vladimir, Jakvinta i Bodin!
Orao onaj što te surim krilom
Blaženu dotače da me lako rodiš!*

Slijede Mitar Mitrović, pa opet Jevrem sa „Moja majka hoće u pjesmu“, a evo je i u Zoričinoj antologiji:

*,Oću živa u pjesmu, da malo i ja proživim.
Uvedi me, ako si to što kažu.
Ako nijesi, uputi me na pravog majstora.
Majka sam ti’.*

Tu su i: Milika Pavlović, Blažo Šćepanović, Svetozar Baletić, Kosta Radović, Velimir Milošević, Jovan Dujović, Dragiša Madžgalj, Dale Ćulafić, Boško Bogetić, Ranko Jovović, Marko Vešović, Radojica Bošković, Veselin Rakčević, Ratko Deletić, Đoko Mijanović, Dragomir Brajković, Slobodan Vučinić, Zoran Kostić, Dragoljub Vulević, Slobodan Milić, Dra-

gan Lakićević i Safet Adrović Vrbički sa Portretom majke: *Na zidu njen lik, Ona među zidovima čamuje.*

Pjesnici iz različitih epoha i različitih generacija na jednom mjestu. Svaka pjesma iz ove antologije zaslužuje posebno osvrtanje i analizu. Ali, to bi značilo još jednu knjigu o ovoj knjizi. Jer, *poezija je neprekidna svježina života.*

Zahvaljujući ovom poduhvatu profesorice Zorice Radulović, ove pjesme neće *samovati* na stranicama antologije, nego će biti i dio utisaka šire čitalačke publike. Antologija *Pjesma i žena* predstavlja dragocjeno bogatstvo naše kulturne baštine. Knjigu trajanja, ali i očekivanje stalnog dopunjavanja.

Draško DOŠLJAK

РИЈЕЧ ОДАПЕТА У НЕБО

(Слободан Д. Јовановић, *Књижевност и реч у језику*, Универзитет „Браћа Карић”, Београд, 2008)

Књига др Слободана Д. Јовановића *Књижевност и реч у језику*, која у поднаслову има одредницу *књижевни текстови у настави лексике енглеског језика*, представља занимљиво и свјеже штиво у уџбеничкој литератури које је методолошки саображено на један нов начин. Интересантност ове књиге произлази из концепције према којој је она стварана, њена свјезина је начин на који је један моћан појмовни троугао књижевности, ријечи и језика из њеног наслова реализован, а методолошка раван књиге представља њену особеност и препоруку за себе.

Књигу *Књижевност и реч у језику* издао је Универзитет „Браћа Карић” у Београду, 2008. године, а рецензенти су били проф. др Јелисавета Милојевић и проф. др Мирољуб Јоковић. Према ријечима аутора, текст у књизи утемељен је на материјалу докторске дисертације, а грађа је прикупљана, уобличавана и провјеравана у дугогодишњој наставничкој пракси. Књига се састоји из пет поглавља: „Увод”, „Теоријске поставке и захтеви праксе”, „Текстови и аутори”, „Закључак” и „Литература”. У 349 страна, поред наведеног стаје и „Сажетак” (Summary) на енглеском језику. Посебну пажњу заслужују поглавља два и три, то јест *Теоријске поставке и захтеви праксе* и *Текстови и аутори*. Јукстапозиција теорије садржане у другом поглављу и њене реализације у трећем, овој књизи дају ону ваљаност коју наставници у пракси сигурно најбоље могу да измјере и о којој они могу најпоузданије да свједоче.

Када је кренуо у научну и стручну елаборацију дате теме Јовановић ухватио се у коштац ништа мање него с једном од водећих контроверзи у настави страног језика – Да ли користити или не користити књижевност као наставни материјал у савладавању граматике, односно лексике? Његов одговор овом књигом очигледно је потврдан. У уводу аутор каже: ... *јасна је неопходност напора на изналажењу на-*

чина да се ученицима на свим нивоима, нарочито на средњем и, највише, на вишем нивоу учења понуде додатна средства и умећа коришћења енглеског језика, посебно његовог вокабулара, у најразличитије могуће сврхе (...) Управо то ствара осећај да књижевни текстови могу бити од вишеструке користи, али представља и разлог и снажно опредељење за широко схватање тог појма... То је једна равна ауторове концепције. Другу равна и разлог због којих је обрада вокабулара потребна на начин предложен у књизи он образлаже овако: Сваког иоле ангажованог и савесног наставника потребно је **зачујати фондом постојећих научних ставова** и значајних тема за размисање у пракси пре него што се приступи одабиру текстова на којима желимо да илуструјемо корисност књижевности у раду на вокабулару (курзив наш). Управо овај лијепа еуфемизам о томе да наставник треба да стално прати дешавања из своје струке, да се непрестано усавршава и непосустало описмењује у теорији која не мирује показује чврсти ауторов став у погледу концепције с којом је приступио писању ове књиге и задатка којим опрема свог читаоца и практичара у учионици.

Аутор књиге *Књижевност и реч у језику* даје потребно знање теорије потенцијалном кориснику кроз сигуран преглед аутора, доминантне парадигме лингвистичке мисли образлажући дискурс лијепе књижевности док га води кроз жанрове и стилове. Аргументација и елаборација дати су кроз обраду следећих крупних питања: однос теорије и наставне праксе према књижевним текстовима у појединим периодима, схватања у савременом тренутку и потребе наставе, књижевни текстови као извор лексике, културолошки елементи, превођење као тражена вештина, избор текстова, импликације за састављање и одбир уџбеника и улога наставника. У сваком од наведених потпоглавља Јовановић даје концизан преглед релевантне домаће и иностране литературе, као и аутора, којих има много, што потпомаже његову основну поставку о томе да је књижевност неопходна за учење језика.

Особеност обраде вокабулара у овој књизи садржана је у дијелу који се односи на морфолошку структуру енглеске ријечи, продуктивност творбених процеса, поријекло ријечи у енглеском језику, па лагани захват у лексичку семантику, морфолошке процесе, затим групе ријечи и фразеолошке јединице, све до регионалних варијетета енглеског вокабулара и лексикографије. То је морфологија и лексикологија енглеског језика у малом. Сви они који тиме нису довољно овладали у

овоме имају наук, они који су заборавили имају подсјећање, а они који би требало да науче добили су изванредну селекцију најбитнијег. Тај неочекивани дио овакве књиге постаје добродошао када треба одлучити, на примјер, о мотивисаности једне сложенице, њеној прозирности или непрозирности, када, рецимо, треба установити синкретичке облике неке морфеме или одлучити о дегенерацији или елевацији значења неке ријечи. Литература ријечима обилује. То је њен великодушни предложак за лингвисте.

Посебну вриједност ове књиге чини дио „Текстови и аутори”. Аутор каже: *Тридесетседам аутора заступљено је овде узорцима свог књижевног стваралаштва на енглеском језику. Врлине њихових песама односно одломака или мањих целина из прозних дела сагледаване су у светлости усвојених критеријума за избор књижевних текстова који ће се користити у језичкој, превасходно лексичкој, обради на средњем нивоу и на вишим нивоима у настави енглеског језика као страног.* И заиста, табеларни приказ основних података о ауторима и узорцима на стр. 148 започиње Вилијемом Блејком, а завршава Вилијемом Батлером Јејтсом. Први је заступљен пјесмом „The Fly“ у маестралном преводу Ранке Куић, док је други заступљен пјесмом „Never give all the heart“, без понуђеног превода. Даћемо илустрације обраде ријечи на примјерима ових пјесама гдје ће се видјети који лексички, граматички, асоцијативни, денотативни, конотативни и/или метафорички потенцијал једна ријеч може имати и колико ђаци и студенти могу добити од једне такве анализе. У анализи пјесме „The Fly“ аутор прво указује на поетску дикцију, јер *инсистираћемо на томе да се песничтво одликује карактеристичним избором речи.* И заиста, од архаизама као што су *thy, thee* или *thou* може се добити посебна боја, од метафоре и метафоричког значења као што је *blind hand* нарочито значење, од потентности механизма морфолошке грађе у енглеском, илустровано кроз лексичку аломорфију у именици *strength* – специфични лексички учинак. А када се напоредо дâ маестрални превод кроз који аутор води читаоца, ученика или студента, лексика престаје да буде рад, а постаје задовољство.

Рад на лексички из Јејтсове пјесме био је увод у очекивану спознају како у поезији ништа није онако како изгледа, да поезију треба преводити на виши асоцијативни и симболични ниво, а како су „радници“ у том послу ријечи као што су прилози *hardly* и *hard*, на примјер, па *highly* и *high*, па се *à propos* Јејтсове поезије савладавају низије граматике и висције поезије. А онда аутор постави питање ученици-

ма: *What is the bitter lesson which the poet seems to have learned from experience?* Ученик тада вјероватно направи мисаони трајекториј од морфеме преко ријечи и лексеме, од дословног значења до метафоричког, и неумитно почиње да декодира поезију. То је управо суштински задатак ове књиге и њена успјешна мисија. Она се компетентно бави ријечима на корпусу књижевног дјела, а то је ријеч одапета у небо.

Све између ове двије пјесме пажљиво је изабрано и помно дозирано да се праве ријечи призову за анализу. Јовановић их онда сортира, преметне контекстуално, изазива реченично и преиспитује културолошки у сталном дијалогу с временом и дјелом. Пореди те ријечи са српским, наводи облике на староенглеском, даје етимологију. Или се на неки други начин бави лексиком у књижевном дјелу.

Ријеч је као опруга у кутији. Стоји мирна док је кутија затворена. Када се кутија отвори и лингвистичка анализа започне, ријеч, као и опруга, удара снажно. Срећом, ријечи је комотно у овој књизи, она је испоштована кроз лингвистичку анализу, уважена кроз њен литерарни потенцијал и припитомљена као педагошка јединица да би они који то желе могли о њој много да науче. Јовановић је искористио своје велико искуство из праксе и своје замашно умијеће из учионице и дао веома поуздан материјал за лексичку анализу који вјешти наставник може да допуњује, надограђује или, пак, алтернира. Ипак, каква год да је интервенција наставника практичара, она не може битно да утиче на основну идеју књиге, а то је тијесна веза ријечи у њеном лингвистичком тумачењу и опису и њене креативне употребе у лијепој књижевности за учioniчке сврхе. Минуциозном анализом аутор је ухватио широки спектар могућности везе између те двије појавности ријечи, увео студента у креативни универзум најбољих аутора и оставио га да се тамо, описмењен овом корисном књигом, сналази.

На постављено питање да ли књижевност уводити у наставну праксу обраде вокабулара, одговарамо као и аутор – да. Ова књига нас је убједила и ми је топло препоручујемо.

Славица ПЕРОВИЋ

CONTENTS

DISCUSSION PAPERS AND ARTICLES -1

Branko TOŠOVIĆ LANGUAGES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – Autoexistence and / or Coexistence –	7
Rajka GLUŠICA THE MONENEGRIN LANGUAGE CAPTURED BY NATIONALISM	25
Smilja SRDIĆ THE THEORY OF VALENCY AND LEXICOGRAPHY	47
Sanja ŠKIFIĆ THEORETICAL PRINCIPLES OF CONFLICT LINGUISTICS AND THEIR CONTRIBUTION TO THE ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE IDEOLOGY OF STANDARD AND THE IDEOLOGY OF DIALECT	61
Miloš KRIVOKAPIĆ CONSTRUCTIONS <i>OD</i>+ GENITIVE AND <i>ZA</i>+INFINITIVE IN THE LANGUAGE OF SERDAR AND GUVERNADOR RADONJIC AS WELL AS IN MONTENEGRIN	79
Aleksandar STEFANOVIĆ THE USEAGE OF “SHORT” AND “LONG” FORMS IN THE EXPRESSION OF CARDINAL NUMBERS FROM 100 TO 900	89
Mihaela LALIĆ NOMINALKOMPOSITA IM DEUTSCHEN UND IM SERBISCHEN- EIN KONTRASTIVER VERGLEICH	103
Azamat AKBAROV ACQUISTION IN CROSS- CULTURAL PRAGMATICS AND PRODUCTION OF CONVENTIONAL EXPRESSIONS	121
Marijana CEROVIĆ CONVERSATION ANALYSIS (Some indications on how to use it) .	143

DISCUSSION PAPERS AND ARTICLES -2

Radomir IVANOVIĆ THE MOST REPRESENTATIVE HISTORIES IN THE WOLD LITERATURE (A Contribution to Aesthetics and Poetics)	157
Boguslav ZIELINSKI THE SPARKLE OF MIRKO KOVAC'S SOUL: LITERATURE BETWEEN ETHICS AND AESTHETICS	185
Blagota MRKAIC DIVISIONS AS A FORM OF HUMAN ALIENATION (about the drama <i>Ognjište</i> by Zarko Komanin)	191
Janko ANDRIJAŠEVIĆ IMPLICIT COURAGE IN THE ANGLO-SAXON ELEGIES	199
Ljiljana PAJOVIĆ-DUJOVIĆ MARKO CAR'S LITERARY PICTURES ABOUT SIMO MATAVULJ	213
Biljana LAUVSTAD A NEW MASCULINITY IN THE NOVEL <i>Privatna galerija</i>	223

REVIEWS

Draško DOŠLJAK RESTORE MY EYESIGHT AND MY DREAMS	241
Slavica PEROVIĆ A WORD DISCHARGED INTO THE SKY	245

RIJEČ

ČASOPIS ZA NAUKU O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI

Izdavač

**FILOZOFSKI FAKULTET UNIVERZITETA CRNE GORE
INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST**

Za izdavača
Blagoje CEROVIĆ

Lektura i korektura
Majda MIRKOVIĆ

Prevod na engleski
Milena MIĆOVIĆ-MRDAK

Korice
Slobodan VUKIĆEVIĆ

Tehnička obrada
Dalibor VUKOTIĆ

Štampa
ITP „KOLO“

Tiraž
500

ČASOPIS IZLAZI DVA PUTA GODIŠNJE.

GODIŠNJA PRETPLATA 20 EURA. POJEDINI BROJ 10 EURA. PRETPLATU SLATI NA ŽIRO RAČUN FILOZOFSKOG FAKULTETA 510-188-58, SA NAZNAKOM ZA RIJEČ. RUKOPISI SE MOGU SLATI NA ADRESU: REDAKCIJA RIJEČI, INSTITUT ZA JEZIK I KNJIŽEVNOST, FILOZOFSKI FAKULTET NIKŠIĆ, DANILA BOJOVIĆA BB. ILI NA E-MAIL: rajkag@t-com.me ili rijec@ac.me
